ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Διαχείριση αρχαιολογικών χώρων.

Η περίπτωση της Λαυρεωτικής.

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Α. ΓΚΑΖΗ

ΙΕΣΣΑΙ ΚΑΛΛΙΟΠΗ
Α.Μ.: 4112Μ004

ΑΘΗΝΑ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2014

Επιβλέπουσα

Α. Γκαζή (Επίκουρη Καθηγήτρια)

Μέλη

Δ. Βουδούρη (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια)

Ε. Φουντουλάκη (Επίκουρη Καθηγήτρια)

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένεια μου, τον σύζυγο, τα παιδιά και τους γονείς μου για την ανεξάντλητη αγάπη, την υποστήριξη και την υπομονή που έχουν δείξει όλα αυτά τα χρόνια. Ένα μεγάλο ευχαριστώ στη θεία Μπέττυ, σύμμαχο και συνοδοιπόρο στις χαρές και στις λύπες. Στη Τζένη και το Γιώργο, καθώς και στη μικρή μου Γεωργία για την αγάπη, την υπομονή και την αφοσίωση τους, αλλά και για τις πολύτιμες συμβουλές και την αγόγγυστη βοήθεια τους.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω το θαυμασμό και την εκτίμησή μου, καθώς και ένα μεγάλο ευχαριστώ στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Ανδρομάχη Γκαζή για την εμπιστοσύνη, την καθοδήγηση και την αμέριστη συμπαράστασή της στις σκέψεις, στους προβληματισμούς και στις ανησυχίες που προέκυψαν κατά την εκπόνηση αυτής της μελέτης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η πολιτιστική διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων, και ειδικότερα η μελέτη περίπτωσης της Λαυρεωτικής. Στο θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης αναλύονται η έννοια του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστικής διαχείρισης στην Ελλάδα, η έννοια της περιφερειακής πολιτικής, αλλά και η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην πολιτιστική διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών. Ακολουθεί η κριτική παρουσίαση επιλεγμένων μελετών περίπτωσης και στη συνέχεια το ιστορικό πλαίσιο των αρχαιολογικών χώρων, καθώς και το ιστορικό των ανασκαφών και της ανάδειξής τους. Στο ερευνητικό μέρος εκτίθενται ο σχεδιασμός, η μεθοδολογία και τα αποτελέσματα της έρευνας, που εστιάζουν στη φυσιογνωμία της πόλης του Λαυρίου. Ξεχωριστή θέση κατέχει η άποψη της τοπικής κοινωνίας, η γνώση της γύρω από τους χώρους αυτούς και η πιθανή συμβολή της στη διαχείρισή τους, η οποία ανιχνεύεται μέσω συνεντεύξεων με ομάδες εστίασης. Στη συνέχεια διατυπώνονται προτάσεις για τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, καθώς επίσης και προτάσεις επικοινωνιακής στρατηγικής για την προσέλκυση κοινού. Στον επίλογο ανακεφαλαιώνονται όλα τα ζητήματα που τέθηκαν στην εργασία σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο καταλήγοντας σε συμπυκνωμένα συμπεράσματα σε σχέση τόσο με το γενικότερο πλαίσιο της διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων όσο και με τη συγκεκριμένη μελέτη για τη Λαυρεωτική.

Λέξεις κλειδιά: πολιτιστική διαχείριση, αρχαιολογικός χώρος, Λαυρεωτική.

ABSTRACT

The subject of this thesis is the cultural management of archaeological sites and in specific the case study of Lavreotiki. In the theoretical framework of the study the following concepts and issues are analyzed: the concepts of culture and cultural heritage, the historical and institutional context of cultural management in Greece, the concept of regional policy, and the contribution of the local cultural management to the cultural property. The theoretical framework is followed by the critical presentation of selected case studies alongside with the historical context of archaeological sites, the historical background of the excavations and their cultural promotion. The empirical part of the study involves a detailed analysis of the research project, the methodological outline and the results of the research which are focused on the special character of the town of Lavrio. The view of the local community is predominantly displayed; its knowledge on these sites and its potential contribution to their management, which is detected through interviews with focus groups. In the following section, a list of recommendations for the management of archaeological sites in Lavrio is presented, as well as proposals for a communication strategy for attracting the wider public. T he epilogue summarizes all the issues raised in this study, both in their theoretical and practical aspects, resulting in concentrated conclusions regarding both the general context of the management of archaeological sites and the specific study on Lavreotiki.

Keywords: cultural management, archaeological site, Lavreotiki.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πίνακας Συντομογραφιών 7

Εισαγωγή 8

Κεφάλαιο 1ο

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ 12

1.1 Η έννοια του Πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς 12

1.2 Φορείς Προστασίας της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς 16

Κεφάλαιο 2ο

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ:

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ, ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ 23

2.1 Η έννοια της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς 23

2.2 Η πολιτιστική διαχείριση στην Ελλάδα. Ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο 26

Κεφάλαιο 3ο

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ – ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. 40

3.1 Η έννοια της Τοπικής Ανάπτυξης 43

3.2 Φορείς Άσκησης Πολιτιστικής Πολιτικής στην Ελλάδα 45

3.3 Η Τοπική Αυτοδιοίκηση ως φορέας άσκησης πολιτιστικής πολιτικής 46

Κεφάλαιο 4ο

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ 50

4.1 Η περίπτωση του Δισπηλιού 55

4.2 Η περίπτωση της Νάξου 62

4.3 Η περίπτωση της Αρχαίας Μεσσήνης 69

4.4 Συμπεράσματα 77

Κεφάλαιο 5ο

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ 78

5.1 Ιστορικό πλαίσιο 82

5.2 Η τεχνική των αρχαίων πλυντηρίων 89
5.3 Οι αρχαιολογικοί χώροι της Λαυρεωτικής 98
5.3.1 Ο αρχαιολογικός χώρος των αρχαίων μεταλλευτικών πλυντηρίων 98
5.3.2 Ο αρχαιολογικός χώρος του θεάτρου Θορικού 103
Κεφάλαιο 6ο
ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ 108
6.1 Σχεδιασμός και μεθοδολογία της έρευνας 108
6.2 Αποτελέσματα της έρευνας. 110
Ο Δήμος Λαυρεωτικής - Η φυσιογνωμία της πόλης
6.3 Αξιολόγηση των αρχαιολογικών χώρων (SWOT Analysis) 117
6.4 Πρόταση Ανάδειξης 121
6.4.1 Όραμα και Στόχοι 121
6.4.2 Η διαμόρφωση της αρχαιολογικής εμπειρίας 122
6.4.2.1 Προσβασιμότητα στους αρχαιολογικούς χώρους 122
6.4.2.2 Δομές και υλικός εξοπλισμός 125
6.4.2.3 Οι αρχαιολογικοί χώροι 127
6.4.2.4 Η αντιμετώπιση της βλάστησης 135
6.4.2.5 Επικοινωνία και εκπαίδευση 135
6.4.2.5.1 Μέσα ενημέρωσης και προβολής 135
6.4.2.5.2 Εκπαιδευτικές δράσεις 137
6.5 Προοπτικές 139
6.5.1 Η δημιουργία συλλόγου κίνησης πολιτών 139
6.5.2 Η δημιουργία ιστότοπου 140
6.5.3 Ενίσχυση της προσπάθειας του ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΣ 141
6.5.4 Ένταξη στο πρόγραμμα «Μονοπάτια Πολιτισμού» 142
Επίλογος 144
Βιβλιογραφία 146
Παράρτημα – CD συνεντεύξεων ομάδων εστίασης 163

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΑΑΑ	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΜΕΑ	Άτομα με Ειδικές Ανάγκες
Ant.Cl.	Antiquité Classique
BSA	Annual of the British School of Archaeology in Athens
ΕΕΔ	Ενεργοποίηση του Ενδογενούς Δυναμικού
ΕΕΤΑΑ	Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης
ΕΚΔΔ	Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης
ΚΕΔΚΕ	Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΝΠΙΔ	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΠΑΑ	Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών
ΤΕΔΚΝΑ	Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Αττικής

Εισαγωγή

Η προστασία και η ανάδειξη πολιτιστικών οργανισμών, όπως τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς αυτοί αποτελούν όχι μόνο χώρους διατήρησης και έκθεσης πολιτιστικών αγαθών, αλλά και χώρους παραγωγής πολιτισμού, που συμβάλλουν στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας.

Υπό αυτό το πρίσμα εξετάζεται η περίπτωση των αρχαίων πλυντηρίων στο Λαύριο και του αρχαίου θεάτρου του Θορικού. Η ευρύτερη περιοχή αποτελεί σημαντικότατο μνημείο της ελληνικής ιστορίας, και ειδικότερα της τεχνολογικής εξέλιξης του τόπου αυτού, αφού είναι μία από τις αρχαιότερες μεταλλευτικές και μεταλλουργικές τεχνολογικές εγκαταστάσεις σε ολόκληρο τον κόσμο. Η Λαυρεωτική εκτείνεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Αττικής και η ιστορία της προσέλκυσε το ενδιαφέρον αρχαιολόγων, μεταλλειολόγων και ερευνητών ήδη από τον δέκατο ένατο αιώνα. Η σπουδαιότητα αυτών των εγκαταστάσεων αποδεικνύεται και από το πλήθος των αρχαίων συγγραφέων που έχουν αναφερθεί στην περιοχή. Η σχετική βιβλιογραφία έχει άλλωστε τεκμηριώσει ότι τα μεταλλεία του Λαυρίου αποτέλεσαν στήριγμα για την αθηναϊκή οικονομία κατά τους κλασικούς χρόνους.

Με αφετηρία το τεχνικό αυτό μνημείο, λοιπόν, μπορεί να περιγραφεί η ιστορία της βιομηχανικής εξέλιξης. Στην προκειμένη περίπτωση, ο κλάδος αυτός είναι γνωστός ως *Βιομηχανική Αρχαιολογία* και ασχολείται με τη συστηματική διερεύνηση όλων των υλικών πηγών του βιομηχανικού παρελθόντος, από την προϊστορία ως και το παρόν. Σύμφωνα με την αντίληψη της βιομηχανικής αρχαιολογίας, η θεώρηση του μνημείου ως φορέα πληροφοριών είναι σημαντική, αλλά και αναγκαία, αφού σε αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος. Καθορίζεται έτσι ως μέθοδος εργασίας της βιομηχανικής αρχαιολογίας η αναγωγική αναζήτηση των λόγων που οδήγησαν στη δημιουργία των μνημείων αυτών. Η σημασία του μνημείου ως έγκυρου φορέα πληροφοριών συνίσταται, επομένως, στο ότι αυτό αποτελεί μια πιστή απεικόνιση όλων αυτών των διαφορετικών επιδράσεων.

Το τεχνικό μνημείο μπορεί να δώσει επιμέρους πληροφορίες για την οικονομία σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, την τεχνική, την ιστορία, την τέχνη και τη θρησκεία, για τις θετικές επιστήμες, την οικολογία, το κλίμα και τη βοτανική, για τη γεωλογία, και τέλος, για τις κοινωνικές συνθήκες.

Συνέπεια της εξόρυξης και επεξεργασίας των αργυρομολυβδούχων μεταλλευμάτων ήταν η πολύπλευρη άνθηση της περιοχής και η δημιουργία της βιομηχανικής πόλης του Θορικού. Τα μνημεία του χώρου συνθέτουν την συνολική εικόνα της λειτουργίας της πόλης, εντάσσοντας σε αυτήν και το αρχαίο Θέατρο, το αρχαιότερο θέατρο στην Ευρώπη. Χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} π.Χ. αι και αποτελεί ορατό τεκμήριο του υλικού πολιτισμού της Λαυρεωτικής. Οι παραπάνω πολιτισμικές συνιστώσες παρουσιάζονται και αναγνωρίζονται, βεβαίως, ως αλληλοεξαρτώμενες και συσχετιζόμενες. Κεντρικός άξονας της παρούσας μελέτης είναι το ιστορικά θεμελιωμένο αίτημα ανάπτυξης της πολιτιστικής διαχείρισης των αρχαιολογικών αυτών χώρων της Λαυρεωτικής, αφού αναγνωρίζεται ο αδιάσπαστος δεσμός τους. Αυτή η ανάγκη γίνεται επιτακτική από τη στιγμή που ένα μνημείο ή έργο τέχνης καθιερώνεται στη συνείδηση μας για τη σπουδαιότητα και το μεγαλείο του.

Ως επιμέρους στόχοι εξετάζονται: η προσέλκυση των επισκεπτών, η στρατηγική επικοινωνίας, καθώς και η διαχείριση του πολιτιστικού προϊόντος από την τοπική κοινωνία και το Δήμο Λαυρεωτικής. Γιατί σήμερα αποτελεί αίτημα των τοπικών κοινωνιών η δημιουργία, η λειτουργία και η ανάδειξη μουσείων και αρχαιολογικών χώρων στους κόλπους τους, αρμοδιότητα που ανήκει πλέον στην Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα εργασία θα διερευνηθούν και θα αναλυθούν τόσο η συμβολή των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής στην πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της, όσο και η συμβολή του Δήμου Λαυρεωτικής στη διαχείριση των πολιτιστικών πόρων της περιοχής, ούτως ώστε να υλοποιούνται καλύτερα οι διάφορες λειτουργίες τους. Οι πολιτιστικοί πόροι δύνανται να αποτελέσουν πηγή ποικίλων δραστηριοτήτων, δεδομένου του ανεκτίμητου εκπαιδευτικού και ψυχαγωγικού τους χαρακτήρα. Για το λόγο αυτό, εφαρμόζονται

παγκοσμίως στρατηγικές διαχείρισης των λειτουργιών τους και τεχνικές επικοινωνίας με ομάδες κοινού έτσι, ώστε να επιτευχθεί αυτός ο στόχος. Εκτός της εκπαιδευτικής τους αξίας, η οποία αποτελεί μοχλό της πολιτιστικής ανάπτυξης του τόπου, χώροι όπως οι αρχαιολογικοί δύνανται να συμβάλουν αποφασιστικά στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής τους. Για μια πόλη, λοιπόν, η ορθή λειτουργία ενός αρχαιολογικού χώρου μπορεί να συμβάλει τόσο στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων, όσο και στην οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη της ίδιας της πόλης. Επομένως, κάθε Δήμος με αναπτυξιακή πολιτική θα πρέπει να στοχεύει στη διαχείριση ή στη βελτίωση διαχείρισης όλων των πολιτιστικών οργανισμών του.

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε επτά (7) μέρη:

Το *πρώτο κεφάλαιο* αναφέρεται στην έννοια της πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και στους φορείς προστασίας της σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Το *δεύτερο κεφάλαιο* εξετάζει το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστικής διαχείρισης στην Ελλάδα.

Στο *τρίτο κεφάλαιο* εξετάζεται η έννοια της περιφερειακής πολιτικής, αλλά και η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην πολιτιστική διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών.

Το *τέταρτο κεφάλαιο* εξετάζει μελέτες περίπτωσης από τον ελληνικό αρχαιολογικό χώρο, που παρουσιάζουν σημαντικές συνάφειες με το θέμα της παρούσας εργασίας.

Το *πέμπτο κεφάλαιο* αναφέρεται στο ιστορικό πλαίσιο τόσο των αρχαιολογικών χώρων, όσο και της εξέλιξης των αρχαιολογικών ανασκαφών και της ανάδειξής τους.

Στο έκτο *κεφάλαιο* αναπτύσσεται ο σχεδιασμός και η μεθοδολογία του ερευνητικού πεδίου, καθώς και τα αποτελέσματα της έρευνας τα οποία συνθέτουν τη φυσιογνωμία της πόλης του Λαυρίου. Ξεχωριστή θέση επίσης κατέχει η άποψη της τοπικής κοινωνίας, η γνώση της γύρω από τους χώρους αυτούς και η πιθανή συμβολή της στη διαχείρισή τους, η οποία ανιχνεύεται μέσω συνεντεύξεων με ομάδες εστίασης.

Στη συνέχεια διατυπώνονται προτάσεις για τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, καθώς επίσης και προτάσεις επικοινωνιακής στρατηγικής για την προσέλκυση κοινού.

Τέλος, στον επίλογο ανακεφαλαιώνονται όλα τα ζητήματα που τέθηκαν στην εργασία σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο καταλήγοντας σε συμπυκνωμένα συμπεράσματα σε σχέση τόσο με το γενικότερο πλαίσιο της διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων όσο και με τη συγκεκριμένη μελέτη για τη Λαυρεωτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο
Πολιτισμός και Πολιτιστική Κληρονομιά: Βασικές έννοιες και θεσμικό πλαίσιο

1.1 Η έννοια του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς

Ο πολιτισμός αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ύπαρξης του ανθρώπου, ενώ, ταυτόχρονα, αποτελεί και παράγοντα εξέλιξης και ανάπτυξης των σύγχρονων κοινωνιών, γεγονός που καθιστά τις έννοιες του πολιτισμού και της κοινωνίας αλληλένδετες (Τάτσης 1999, 17). Κατά τον Tylor, «*…κουλτούρα ή πολιτισμός είναι το σύνθετο σύνολο που περιλαμβάνει τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, το νόμο, τα ήθη και τα έθιμα και άλλες δεξιότητες που απέκτησε ο άνθρωπος ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας*» (Tylor 1958, 8). Με τον όρο *πολιτισμός* εννοούμε το σύνολο των υλικών και πνευματικών αξιών που δημιουργήθηκαν από την ανθρώπινη δράση στη διαχρονία. Οι αξίες αυτές δεν έχουν ένα σταθερό και απόλυτο μέτρο σύγκρισης. Ωστόσο, το περιεχόμενο της έννοιας του πολιτισμού δεν έχει σαφές και ξεκάθαρο περιεχόμενο, αφού οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς επικαλούνται κριτήρια ιδεολογικά, ταξικά, πολιτικά κ.ά. (Μπιτσάνη 2004, 29).

Από επιστημονικής πλευράς, ο πολιτισμός δεν έχει έναν κοινά αποδεκτό ορισμό. Ετυμολογικά προέρχεται από τη λέξη *πόλις*, ενώ στην αγγλική γλώσσα αποδίδεται τόσο ως *civilization*, όσο και ως *culture*[1]. Ο όρος *κουλτούρα* άρχισε να χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του *πολιτισμού* κατά τον 16ο αιώνα. Οι συνθήκες διαμόρφωσης της εννοιολογικής διαφοροποίησης των δύο εννοιών ανάγεται μεταξύ του 18ου και του 20ου αιώνα στη Γαλλία και τη Γερμανία θεμελιώνοντας την έννοια της κουλτούρας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες. Συγκεκριμένα, κατά τον 19ο αιώνα στη Γερμανία, η ιδέα του εθνικισμού επηρεάζει άμεσα την έννοια της κουλτούρας, η

[1] Στην ελληνική μετάφραση ο αγγλικός όρος *civilization* αποδίδεται ως πολιτισμός, ενώ ο όρος *culture* ως κουλτούρα. Επίσης, η λέξη *καλλιέργεια* αποδίδεται εννοιολογικά με τον όρο *culture.* Παρόλα αυτά, η κύρια έννοια των όρων δεν είναι αποσαφηνισμένη, αναπαράγοντας συγχύσεις εννοιολογικού τύπου και ασαφών διατυπώσεων (Αθανασόπουλος 1994, 20).

οποία σχετίζεται με την ψυχή και την ιδιοφυία ενός λαού, αποτελώντας ένα σύνολο καλλιτεχνικών, ηθικών και διανοητικών κατακτήσεων που συνιστούν την κληρονομιά του έθνους και θεμελιώνουν την ενότητά του. Τον ίδιο αιώνα, οι γερμανοί διανοούμενοι αντιπαραβάλλουν την κουλτούρα με τον πολιτισμό, η οποία καθορίζεται εφεξής από την υλική πρόοδο, την οικονομική και τεχνική ανάπτυξη.

Την ίδια εποχή στη Γαλλία η εξέλιξη της έννοιας *κουλτούρα* διαφέρει και, προσεγγίζοντας την έννοια του *πολιτισμού*, αναφέρεται στο σύνολο των γνωρισμάτων μιας κοινότητας χωρίς απολύτως σαφές νόημα. Ωστόσο, οι γάλλοι διανοούμενοι, δεν αποδέχονται την έννοια της εθνικής κουλτούρας, ούτε το διαχωρισμό μεταξύ κουλτούρας και πολιτισμού. Η ιδεολογική διαμάχη ενισχύεται ακόμα περισσότερο τον 20^{ο} αιώνα από την αντιπαλότητα των δύο εθνών στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918) (Cuche 2001, 26-27).

Η έννοια της κουλτούρας σήμερα έχει αποκτήσει διττή σημασία. Αφενός αναφέρεται στην παιδεία ως ιδεώδη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου, και αφετέρου εκλαμβάνεται ως το καθετί που ο άνθρωπος θέτει σε ενέργεια, με στόχο την κυριαρχία του πάνω στη φύση (Αθανασόπουλος 1990, 219-222).

Ολοκληρώνουμε την εννοιολογική προσέγγιση, παραθέτοντας τον παγκοσμίως αποδεκτό ορισμό της UNESCO, ο «*…πολιτισμός είναι ολόκληρο το πλέγμα των πνευματικών, υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών που διακρίνουν μια κοινωνία ή μια κοινωνική ομάδα και αποτελούν τα στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητάς της. Σ' αυτά περιλαμβάνονται τρόποι ζωής, παραδόσεις, αντιλήψεις, τέχνες και γράμματα, καθώς και τα θεμελιώδη Δικαιώματα του Ανθρώπου. Περιλαμβάνει τόσο τον επίσημο, όσο και τον λαϊκό πολιτισμό και δεν περιορίζεται στην υπάρχουσα πολιτισμική κληρονομιά, αλλά εμπλουτίζεται συνεχώς από τη Μνήμη και τη Δημιουργικότητα. Δεν είναι εσωστρεφής αλλά γονιμοποιείται από τις έξωθεν πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις. Ακόμα ο πολιτισμός συνδέεται με μια δυναμική σχέση με την Παιδεία, μέσω της «ελευθερίας της έκφρασης», της ελευθερίας της συμμετοχής*

και της ελεύθερης διακίνησης προσώπων, επιστημονικών γνώσεων και πολιτισμικών δημιουργημάτων…»[2]

Από την άλλη πλευρά, κατά το άρθρο 1(α) του ν.3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς» (ΦΕΚ Α' 159/28.6.2002) την **πολιτιστική κληρονομιά** αποτελούν τα αγαθά «…*μαρτυρίες της ύπαρξης της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου…*» . σύμφωνα με το άρθρο 1(β) του ίδιου νόμου (Δελλής 2004, 217), Τα μνημεία «…*αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας και των οποίων επιβάλλεται η ειδικότερη προστασία*…». Τα πολιτιστικά αγαθά ορίζονται ως παράγωγα της ανθρώπινης πολιτιστικής δημιουργίας και δραστηριότητας με μεγάλη σημασία για την πολιτιστική ζωή (Χριστοφιλόπουλος 2002,21). Ωστόσο, τόσο τα πολιτιστικά αγαθά, όσο και η πολιτιστική κληρονομιά, είναι ταυτόσημες έννοιες, που προσδιορίζουν δύο μεγάλες κατηγορίες αγαθών: τα ακίνητα και τα κινητά, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον αρχαιολογικό, ιστορικό, θρησκευτικό, καλλιτεχνικό, εθνολογικό, τεχνολογικό ή/και επιστημονικό. Στα ακίνητα αγαθά συγκαταλέγονται μεμονωμένα κτίσματα, κτηριακά συγκροτήματα, αρχαιολογικοί και ιστορικοί χώροι, ενώ τα κινητά περιλαμβάνουν έργα τέχνης και τεχνικής, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, γραπτά μνημεία κ.ά. (Κόνσολα 1995, 26-27).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον ν. 1114/81 (Τροβά 1992, 108), τα πολιτιστικά αγαθά διακρίνονται σε:

- *Κινητά και ακίνητα*, με μεγάλο πολιτιστικό ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών. Σε αυτά συγκαταλέγονται τα μνημεία αρχιτεκτονικής, της τέχνης ή της ιστορίας, εκκλησιαστικά ή κοσμικά, οι αρχαιολογικές τοποθεσίες, τα οικοδομικά σύνολα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον ιστορικό ή καλλιτεχνικό, τα έργα τέχνης, τα χειρόγραφα, βιβλία και άλλα αντικείμενα καλλιτεχνικού, ιστορικού ή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, όπως επίσης η επιστημονική συλλογή βιβλίων, αρχείων ή πιστών αντιγράφων αγαθών,

[2] www.unesco.org, τελ. πρόσβαση 15/2/2014).

- *Οικοδομήματα*, των οποίων κύριος και πραγματικός σκοπός είναι η διαφύλαξη ή η έκθεση των κινητών πολιτιστικών αγαθών που αναφέρονται παραπάνω, καθώς επίσης και
- Κ*έντρα περιέχοντα μνημεία*, δηλαδή κέντρα στα οποία περιέχεται σημαντικός αριθμός των προαναφερθέντων πολιτιστικών αγαθών.

Η σημασία των πολιτιστικών αγαθών είναι μείζονος σπουδαιότητας τόσο για τη διατήρηση της εθνικής μνήμης και ταυτότητας κάθε έθνους, όσο και για την ιδιότητά τους ως δημιουργημάτων και κτημάτων της πανανθρώπινης κοινότητας. Για το λόγο αυτό προστατεύονται από τη διεθνή και εθνική νομοθεσία, ενώ έχουν συναφθεί διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, αρκετές από τις οποίες έχουν ενσωματωθεί και στο Ελληνικό Σύνταγμα. Στη *Σύμβαση του Παρισιού* (ν.1103/80) τα πολιτιστικά αγαθά ορίζονται ως «…εκείνα τα οποία, θρησκευτικά ή κοσμικά, καθορίζονται αφενός εκάστου των κρατών ως έχοντα σπουδαιότητα δια την αρχαιολογίαν, την προϊστορίαν, την ιστορίαν, τη φιλολογίαν, την τέχνην ή την επιστήμην και τα οποία ανήκουν εις τας ακολούθας κατηγορίας….» (Τροβά 1992, 102).

Το ισχύον Ελληνικό Σύνταγμα (Άρθρο 24) δε διαφοροποιείται από τις διεθνείς συμβάσεις και το διεθνές δίκαιο, ωστόσο κατηγοριοποιεί τα πολιτιστικά αγαθά με βάση τη χρονολογία κτήσης τους, με αποτέλεσμα τη διαφοροποίησή τους αναφορικά με το νομοθετικό πλαίσιο που αφορά στην προστασία τους (Τροβά 1992).

Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτό ότι τα πολιτιστικά αγαθά αναφέρονται στον πνευματικό πολιτισμό και ιδιαίτερα στους τομείς που αφορούν στις τέχνες, στα γράμματα, στις επιστήμες, στις εκδηλώσεις και στο λαϊκό πολιτισμό. Στην πολιτιστική δημιουργία συμβάλλουν παράγοντες, όπως η κατάλληλη υποδομή, το θεσμικό πλαίσιο, η ελευθερία άσκησης της πολιτιστικής δημιουργίας, το κατάλληλο πλαίσιο που διαθέτει το πολιτικοοικονομικό σύστημα ώστε να ενισχύει την παραγωγή πολιτιστικών αγαθών. Με αυτόν τον τρόπο, η πολιτιστική δημιουργία μετέχει στην παραγωγή πολιτιστικού κεφαλαίου ενδυναμώνοντας την πολιτιστική ταυτότητα της κοινωνίας (Μπιτσάνη 2002).

1.2 Φορείς Προστασίας της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Ο όρος *Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς* αναφέρεται στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών από διεθνείς οργανισμούς βάσει διεθνών κανόνων και, πιο συγκεκριμένα, στη δράση οργανισμών με παγκόσμια εμβέλεια. Οι οργανισμοί αυτοί κατηγοριοποιούνται στους διακυβερνητικούς και στους μη κυβερνητικούς. Στην πρώτη κατηγορία κατατάσσονται οι οργανισμοί ανάλογα με το βαθμό ενασχόλησής τους με την πολιτιστική κληρονομιά (αποκλειστικότητα, μέρος της δράσης τους, περιορισμένη ενασχόληση), ενώ στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται οι οργανισμοί που ασκούν την αρμοδιότητά τους σε ειδικούς τομείς, όπως αρχιτεκτονικά και βιομηχανικά μνημεία, μουσεία, έργα τέχνης ιστορικές πόλεις κ.ά. (Κόνσολα 1994, 29-30). Οι αρχαιολογικοί χώροι της Λαυρεωτικής είναι μνημεία ενδιαφέροντος και για τις δύο κατηγορίες οργανισμών, αφού, όπως αναφέρεται σε επόμενο κεφάλαιο (βλ. κεφάλαιο 5), αποτελούν υλικά κατάλοιπα της βιομηχανικής αρχαιολογίας. Η αναφορά στους οργανισμούς που ακολουθούν καθιστά σαφείς τους φορείς προστασίας των συγκεκριμένων χώρων σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, καθώς και το πεδίο δράσεως του κάθε οργανισμού.

Ο οργανισμός με τη μεγαλύτερη δραστηριότητα διεθνώς είναι ο *Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization- UNESCO)*, ο οποίος ιδρύθηκε στις 16 Νοεμβρίου 1945 και αριθμεί 195 κράτη-μέλη και 9 συνεργαζόμενα κράτη. Η Εκπαίδευση, οι Κοινωνικές και οι Φυσικές Επιστήμες, ο Πολιτισμός και η Επικοινωνία είναι οι τομείς, στους οποίους προσφέρει τις εξειδικευμένες υπηρεσίες του ο οργανισμός, με στόχο την ευημερία του ανθρώπου σε έναν ειρηνικό κόσμο. Ενθαρρύνει τις διεθνείς συνεργασίες και συμφωνίες επιλύοντας προβλήματα των σύγχρονων κοινωνιών, τη διάδοση και την ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσης, ενώ προσφέρει βοήθεια στα κράτη μέλη προκειμένου να αποκτήσουν τις προϋποθέσεις, ώστε να υπηρετούν τους θεσμούς και τελικά τον άνθρωπο στις τοπικές κοινωνίες[3]

[3] www.en.unesco.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014

Ιδιαίτερα στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, η UNESCO προωθεί την αναγνώριση, προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, η οποία έχει σημαντική αξία για τον άνθρωπο. Η δράση της αυτή ενισχύεται με τη σύνταξη, υιοθέτηση και προώθηση Συμβάσεων και Συστάσεων, οι οποίες αποτελώντας ισχυρό νομικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και εθνικό επίπεδο[4]. Με τον όρο *Πολιτιστική Κληρονομιά* η UNESCO αναφέρεται σε μνημεία, κτίσματα και χώρους με ιστορική, αισθητική, αρχαιολογική, επιστημονική, εθνολογική ή ανθρωπολογική αξία.

Στις 16 Νοεμβρίου 1972, υπογράφεται μεταξύ των κρατών-μελών της UNESCO η *Συνθήκη για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς*, σύμφωνα με την οποία τα μνημεία που βρίσκονται στην εθνική επικράτειά των κρατών-μελών και έχουν εγγραφεί στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, αποτελούν, με κάθε επιφύλαξη της εθνικής κυριαρχίας και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, παγκόσμια κληρονομιά «για την προστασία της οποίας είναι υπεύθυνη η διεθνής κοινότητα, που πρέπει να εργαστεί ως σύνολο για αυτό τον σκοπό» (Ζερβάκη 2010, Κόνσολα 1994, 73-85). Ταυτοχρόνως, συστήθηκε η Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά (World Heritage Committee), έργο της οποίας είναι ο προσδιορισμός των φυσικών και πολιτιστικών τοποθεσιών οικουμενικής αξίας, οι οποίες περιλαμβάνονται στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς (World Heritage List), σύμφωνα με τα κριτήρια που η ίδια έχει καθιερώσει. Από το 1992, συντονιστικό και συμβουλευτικό ρόλο σχετικά με όλα τα ζητήματα που άπτονται της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχει αναλάβει το Κέντρο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς (World Heritage Centre-WHC). Επίσης, συμβουλευτικό ρόλο στην Επιτροπή, σύμφωνα με τη Σύμβαση, έχουν τρεις οργανισμοί: *η Παγκόσμια Ένωση για την Συντήρηση (IUCN World Conservation Congress)*, το *Διεθνές Κέντρο για την Μελέτη της Διατήρησης και της Αναστήλωσης των Πολιτιστικών Αγαθών (ICCROM)* και το *Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS)*.

[4] Οι Συμβάσεις των Διεθνών Οργανισμών έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα για τα κράτη μέλη, σε αντίθεση με τις Συστάσεις, οι οποίες δεν αποτελούν νομική, αλλά μόνο ηθική δέσμευση και έχουν ως στόχο τη διαμόρφωση των εθνικών νομοθεσιών και την εφαρμογή των πρακτικών προστασίας (Κόνσολα 1994, 31).

Η Ελληνική Εθνική Επιτροπή για την UNESCO είναι ο επίσημος εθνικός φορέας συνεργασίας της UNESCO με τη χώρα. Στόχος της η γνωστοποίηση και η εντατικοποίηση των δράσεων και των προγραμμάτων του οργανισμού στην Ελλάδα, τόσο ως κράτους-μέλους της UNESCO, όσο και ως μέλους της Διεθνούς Κοινότητας. Η χώρα μας, μέλος της UNESCO από τις 4 Νοεμβρίου του 1947, έχει εντάξει συνολικά 17 τοποθεσίες στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Πίνακας 1)[5].

Ελληνικές τοποθεσίες Καταλόγου της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς	Χρονολογία Ένταξης
• Ο ναός του Επικούρειου Απόλλωνος στις Βάσσες	1986
• Ο αρχαιολογικός χώρος της Ακρόπολης	1987
• Ο αρχαιολογικός χώρος των Δελφών	1987
• Το ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο	1988
• Το Άγιο Όρος-Άθως	1988
• Τα Μετέωρα	1988
• Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης: Ροτόντα, Ναός της Αχειροποιήτου, Ναός Αγίου Δημητρίου, Μονή Λατόμου, Ναός Αγίας Σοφίας, Παναγία των Χαλκέων, Ναός Αγίου Παντελεήμονα, Ναός Αγίων Αποστόλων, Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού, Ναός Αγίας Αικατερίνης, Ναός του Παντοκράτορα Σωτήρα Χριστού, Μονή Βλατάδων, Ναός του Προφήτη Ηλία, Βυζαντινά Λουτρά, Τείχη της Θεσσαλονίκης	1988
• Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου	1988
• Ο αρχαιολογικός χώρος της Ολυμπίας	1989
• Ο αρχαιολογικός χώρος του Μυστρά	1989
• Ο αρχαιολογικός χώρος της Δήλου	1990
• Η Μονή Δαφνίου, η Μονή του Οσίου Λουκά και η Νέα Μονή Χίου	1990
• Ο αρχαιολογικός χώρος του Ηραίου της Σάμου	1992
• Ο αρχαιολογικός χώρος των Αιγών στη Βεργίνα	1996
• Οι αρχαιολογικοί χώροι των Μυκηνών και της Τίρυνθας	1999
• Το ιστορικό κέντρο (Χώρα) με τη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και το Σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο	1999
• Η παλαιά πόλη της Κέρκυρας	2007

Πίνακας 1. Ο κατάλογος της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς με τις ελληνικές τοποθεσίες.

[5] www.unesco-hellas.gr, τελ. πρόσβαση 9/2/2014

Ξεχωριστή θέση στο πλαίσιο των φορέων προστασίας κατέχει και το *Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS)* που ιδρύθηκε το 1965 και εδρεύει στο Παρίσι. Πρόκειται για ένα διεθνή, μη κυβερνητικό οργανισμό, με ρόλο τεχνικού συμβούλου της UNESCO για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Δραστηριοποιείται σε 104 χώρες, με κύριο σκοπό την προστασία και την ανάδειξη των ιστορικών μνημείων και τοποθεσιών των χωρών όλου του κόσμου. Στις αρμοδιότητές του συγκαταλέγεται η εξέταση των προτάσεων προς ένταξη εθνικών μνημείων στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, καθώς επίσης και η μελέτη της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, η προστασία ιστορικών πόλεων και οικισμών, ο Πολιτιστικός Τουρισμός, οι πολιτιστικές διαδρομές κ.ά.[6].

Το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS ιδρύθηκε το 1972, αρχικά ως Επιστημονική Επιτροπή του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας (ΤΕΕ). Από το 1992 συνεχίζει τη δράση του ως ανεξάρτητο και αναγνωρισμένο επιστημονικό σωματείο. Σε διεθνές επίπεδο δραστηριοποιείται κυρίως στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μεσογείου, προωθώντας τις διμερείς συνεργασίες του[7].

Ένας άλλος διεθνής οργανισμός, η *Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage/TICCIH)*, ιδρύθηκε το 1973 στη Μεγάλη Βρετανία και συνεργάζεται στενά με φορείς όπως το ICOMOS και η UNESCO. Σκοπός του είναι η διατήρηση, η έρευνα, η τεκμηρίωση και η ερμηνεία της βιομηχανικής κληρονομιάς. Σε αυτό το ευρύ φάσμα περιλαμβάνονται τα υλικά κατάλοιπα της βιομηχανίας, κτήρια, αρχιτεκτονική, εργοστάσια, μηχανήματα και εξοπλισμό, καθώς και οικήματα, βιομηχανικοί οικισμοί, βιομηχανικά τοπία, προϊόντα και μαρτυρίες της βιομηχανικής κοινωνίας. Από το 2000, το TICCIH διαθέτει ειδικές θεματικές επιτροπές (π.χ. ορυχείων και μεταλλουργίας, βιομηχανιών ειδών διατροφής, βιομηχανιών κλωστοϋφαντουργίας κ.ά.) με σκοπό την δραστηριοποίησή τους ανά βιομηχανικό κλάδο, την προώθηση της έρευνας, την προστασία τοποθεσιών και την ανταλλαγή εμπειριών[8].

[6] www.icomos.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[7] www.icomoshellenic.gr, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[8] www.ticcih.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014

Το Ελληνικό Τμήμα του TICCIH δημιουργήθηκε το Μάρτιο του 1992. Αποστολή του είναι η προώθηση, σε συνεργασία με κρατικούς και επιστημονικούς φορείς, σημαντικών έργων διάσωσης και ανάδειξης των μνημείων της βιομηχανικής κληρονομιάς της χώρας[9].

Η *Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Ενώσεων Βιομηχανικής και Τεχνικής Κληρονομιάς (European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage – E-FAITH)* είναι ένα ευρωπαϊκό δίκτυο μη κερδοσκοπικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων, που κύριο στόχο έχει τη μελέτη, την έρευνα, καταγραφή, διατήρηση, διαχείριση και ερμηνεία της βιομηχανικής και της τεχνικής κληρονομιάς, καθώς και τη διευκόλυνση της συνεργασίας όλων των ευρωπαϊκών φορέων που δραστηριοποιούνται σε αυτούς τους τομείς[10]. Η *Πανευρωπαϊκή Ομοσπονδία για την Κληρονομιά (Europa Nostra)* ιδρύθηκε το 1963 και εδρεύει στη Χάγη της Ολλανδίας. Αριθμεί περισσότερα από 250 μέλη μη κυβερνητικών οργανισμών και 150 συνεργαζόμενους φορείς, που ασχολούνται με την πολιτιστική κληρονομιά σε όλη την Ευρώπη. Πρόκειται για ένα κίνημα 5.000.000 πολιτών της ευρωπαϊκής κοινωνίας που δραστηριοποιείται στον τομέα του πολιτισμού. Αποστολή της είναι η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση του ευρύ κοινού για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η άσκηση της πολιτιστικής πολιτικής από τα κέντρα λήψης αποφάσεων, η διατήρηση της κληρονομιάς, της αρχιτεκτονικής, του αστικού και αγροτικού σχεδιασμού, καθώς και η ενθάρρυνση μιας ισόρροπης και βιώσιμης ανάπτυξης του αστικού και αγροτικού δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος[11]. Η *Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού*, εκπρόσωπος της Europa Nostra στην Ελλάδα, ανέλαβε τη διοργάνωση του Επετειακού Συνεδρίου των 50 χρόνων από την ίδρυση της οργάνωσης, η οποία έλαβε χώρα στην Αθήνα στις 16 Ιουνίου 2013[12]. Στην τελετή αυτή η Ελλάδα απέσπασε ένα βραβείο για το έργο της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως και το δεύτερο για το έργο της «Αποκατάστασης της ανωδομής του κεντρικού κτηρίου των Προπυλαίων»στην Αθήνα.

[9] www.ticcih.gr, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[10] www.e-faith.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[11] www.europanostra.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[12] www.ellet.gr/europanostra, τελ. πρόσβαση 9/2/2014

Με απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Νοεμβρίου 2011 (1194/2011/ΕΕ), θεσπίστηκε η δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Σήμα της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Το Σήμα απονέμεται σε χώρους εντός της Ένωσης, που κατέχουν σημαντικό ρόλο στην ιστορία, τον πολιτισμό και την οικοδόμηση της Ευρώπης. Βασικός στόχος της εφαρμογής αυτής είναι η ανάδειξη της κοινής ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε να ενισχυθεί η αίσθηση των πολιτών ότι ανήκουν στην Ένωση και να προωθηθεί ο διαπολιτισμικός διάλογος[13].

Το *Διεθνές Κέντρο για την Μελέτη της Συντήρησης και της Αποκατάστασης της Πολιτιστικής Περιουσίας (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property – ICCROM)* είναι ένας διακυβερνητικός οργανισμός με συμβουλευτικό ρόλο σε θέματα της διατήρησης των εγγεγραμμένων μνημείων και τοπίων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, εκπαιδευτικό ρόλο για τις τεχνικές αναστήλωσης και ενεργός εταίρος στο Δίκτυο Πληροφόρησης για την Παγκόσμια Κληρονομιά. Ιδρύθηκε στη Ρώμη το 1959 και αριθμεί πάνω από 110 χώρες μέλη[14].

Η *Παγκόσμια Ένωση για την Συντήρηση (IUCN World Conservation Congress)*, είναι ένας διεθνής, μη κυβερνητικός οργανισμός, που παρέχει στην Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς αξιολογήσεις τεχνικού περιεχομένου για τα φυσικά τοπία, καθώς και αναφορές για την κατάσταση συντήρησης των εγγεγραμμένων μνημείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Η Ένωση ιδρύθηκε το 1948, αριθμεί περισσότερα από 1200 μέλη (κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς οργανισμούς) και εδρεύει στην πόλη Gland της Ελβετίας[15]. Η *Διεθνής Επιτροπή για την Ιστορία της Τεχνολογίας (International Committee for the History of Technology – ICOHTEC)* ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1968 και αφορά στη μελέτη και ανάπτυξη της βιομηχανικής κληρονομιάς[16].

[13] europa.eu/legislation_summaries/culture/cu0009_el.htm, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[14] www.iccrom.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[15] www.iucn.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014
[16] www.icohtec.org, τελ. πρόσβαση 9/2/2014

Συνοψίζοντας, οι φορείς που προαναφέρθηκαν σχετίζονται άμεσα με το θεσμικό πλαίσιο προστασίας, συντήρησης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Ως σπάνιας αξίας μνημεία της βιομηχανικής αρχαιολογίας, μεταξύ άλλων φυσικών και πολιτιστικών αγαθών της χώρας, οι αρχαιολογικοί χώροι της Λαυρεωτικής εντάσσονται στον ενδεικτικό κατάλογο της Ελλάδας που προορίζεται για υποβολή εγγραφής στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς[17].

[17] www.icomoshellenic.gr/images/icomos_files/world_heritage/endeiktikos-up-po.pdf, τελ. πρόσβαση 9/2/2014

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο
Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Εννοιολόγηση, ιστορική και θεσμική διάσταση

2.1 Η έννοια της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η έννοια της διαχείρισης του πολιτισμού εμπεριέχει τη διαδικασία δημιουργίας και υλοποίησης ενός πολιτιστικού προγράμματος, μέσω της εξασφάλισης των μέσων και των πόρων που απαιτούνται για την ικανοποίηση των στόχων του. Σε γενικές γραμμές ο στόχος ενός πολιτιστικού προγράμματος είναι η καλλιτεχνική και πολιτιστική δραστηριότητα και η δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων που θα οδηγήσουν στην επίτευξη καλλιτεχνικών, κοινωνικών, πολιτικών, παιδαγωγικών και ψυχολογικών στόχων για την παραγωγή πολιτισμού. Ωστόσο, ο πολιτισμός και η διαχείριση είναι δύο έννοιες εκ πρώτης όψεως αλληλοσυγκρουόμενες. Κατά την Μπιτσάνη, «*…με τον πολιτισμό συνδέουμε τη δημιουργική ελευθερία, την ατομικότητα και το δημιουργικό χάος, ενώ στην αναφορά του όρου "διαχείριση" σκεφτόμαστε αποτελεσματικότητα, παραγωγικότητα και οικονομική επιτυχία…*» (Μπιτσάνη 2004, 91-2).

Ως *διαχείριση* μπορεί να οριστεί η διαδικασία του προγραμματισμού, της οργάνωσης, της διοίκησης ή της διεύθυνσης των ανθρώπων και του ελέγχου που ασκούνται σε έναν οργανισμό, προκειμένου να επιτευχθούν αποτελεσματικά οι στόχοι της. Η στρατηγική δεν αποτελεί απλώς ένα σχέδιο, προκειμένου ο εκάστοτε οργανισμός να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό και την αγορά, αλλά είναι μια αβέβαιη διαδικασία που σχετίζεται με την ίδια τη φύση του οργανισμού, και η οποία επηρεάζεται από τις εξωτερικές συνθήκες. Η διαχείριση πολιτιστικών οργανώσεων έναντι άλλου είδους οργανώσεων, όπως, για παράδειγμα, των ιδιωτικών επιχειρήσεων, παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, καθώς ζητούμενό της δεν είναι η δημιουργία κέρδους, αλλά η δημιουργία πολιτισμού (Μπουραντάς 2001).

Η αναδρομή στο πρόσφατο παρελθόν καταδεικνύει την εξελικτική πορεία της πολιτιστικής διαχείρισης και οδηγεί σε χρήσιμες διαπιστώσεις. Οι διεργασίες της

εθνογένεσης και το υπόβαθρο του κοινού παρελθόντος και της ευρωπαϊκής ταυτότητας ανάγονται σε θεωρητικό επίπεδο στην περίοδο του Διαφωτισμού, ενώ σε πρακτικό στις πρακτικές της αποικιοκρατίας. Από τον 18^{ο} και τον 19^{ο} αιώνα το κοινό δυτικό παρελθόν και η επιβολή του στον υπόλοιπο κόσμο είναι γεγονός. Οι διαφορετικές ευρωπαϊκές ιστορικότητες ενοποιούνται σ΄ έναν κοινό αφηγηματικό λόγο, κατατάσσοντας σημαντικούς πολιτισμούς σε παράπλευρες φάσεις (Hobsbawm 1998). Οι μεσαιωνικοί νόμοι και τα πρώιμα διατάγματα προστασίας των μνημείων αντικαθίστανται από τις πρώτες συστηματικές νομοθετικές ρυθμίσεις στο πλαίσιο των εθνικών κρατών.

Από τον 19^{ο} αιώνα μεταβάλλεται ο τρόπος προσέγγισης και διαχείρισης των αρχαιοτήτων, δίνεται έμφαση στο ίδιο το μνημείο και τις αξίες που εκπορεύονται από αυτό. Ταυτόχρονα, συστηματοποιείται η επαγγελματική εξειδίκευση στην αποκατάσταση των μνημείων (Λεκάκης 2011, 13-16).

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την κατάρρευση του «Συμφώνου των Εθνών», η Ευρώπη προσπαθεί να δομήσει εκ νέου το κοινό της παρελθόν. Η χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως κοινού σημείου επαφής εκφράζει την επιθυμία για ενότητα και οφείλεται στη θετικιστική κατεύθυνση της αρχαιολογίας (Smith 2004, 88). Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την αξιοποίηση των μνημείων ενός κράτους την περίοδο αυτή δικαιολογείται, κατά τον Cleere, από το γεγονός ότι «…*η αρχαιολογική διαχείριση αποτελεί τη ζωτική συνιστώσα του κοινωνικού και οικονομικού προγραμματισμού της μεταπολεμικής Ευρώπης*…» (Cleere 1989, 1-6).

Παράλληλα με την οικονομική δυναμική που αποκτούν τα μνημεία κατά τη δεκαετία του ΄60 -΄70, προβάλλεται η ανάγκη για μεγαλύτερη διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς από Διεθνείς Οργανισμούς και ευρωπαϊκούς θεσμούς (βλ. κεφ. 1 παραπάνω) με τη σύνταξη νομοθετικών και κανονιστικών κειμένων (Χάρτες, Συμβάσεις κ.ά.) προωθώντας την πολιτιστική κληρονομιά ως βάση των κοινών αξιών και του διακυβερνητικού διαλόγου. Στα κείμενα αυτά, που οι οργανισμοί συνθέτουν σε συνεργασία με τους αντίστοιχους εθνικούς πολιτιστικούς οργανισμούς, αναφέρεται ότι η πολιτιστική κληρονομιά πρέπει να διαφυλάσσεται από τα εθνικά κράτη προς όφελος της ανθρωπότητας, ως απόδειξη της πολιτισμικής συγκρότησης των ανθρώπων. Η

Χάρτα της Βενετίας το 1964 συστηματοποιεί την επιστημονική προσέγγιση στην επεξεργασία των καταλοίπων, ενώ η Σύμβαση της UNESCO το 1972 «Για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» αναδεικνύει το ηθικό ζήτημα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς προς όφελος της ανθρωπότητας. Παράλληλα, καλλιεργείται ένας όρος ιδιοκτησίας που ενισχύει την εθνική υπεροχή, χωρίς να διακυβεύει τον εθνικό έλεγχο στην πολιτιστική κληρονομιά και καταφάσκει αξίες και στερεότυπα σε ένα παγκόσμια ομογενοποιημένο σύστημα. Το 1975 με τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ η πολιτιστική κληρονομιά γίνεται το «κοινό κτήμα όλων των ανθρώπων της Ευρώπης» (Λεκάκης 2011, 50-52).

Κατά τη δεκαετία του ΄80-΄90, η πολιτιστική κληρονομιά και η διαχείρισή της αποκτά χαρακτηριστικά αυτόνομης πολιτιστικής συνιστώσας ιδιαίτερα στην Ευρώπη. Ο Green γράφει: «…*η διαχείριση της κληρονομιάς έχει αναγνωριστεί ως το εμπειρικό μέρος μέσα στο ευρύτερο πεδίο της αρχαιολογικής επιστήμης. Η ύπαρξή της είναι στενά συνδεδεμένη με τη μετακίνηση της αρχαιολογίας έξω από τον κόσμο της επιστήμης και μέσα στον κόσμο των επιχειρήσεων και της εξουσίας…*» (Green 1984, 6). Η κοινωνική υπόσταση της διαχείρισης διευρύνεται αποκτώντας νέες πτυχές, όπως το τοπίο και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, η συμμετοχική διάσταση και η ενασχόληση με το κοινό. Την τελευταία 20ετία, η πολιτιστική διαχείριση αποκτά τριμερή υπόσταση: Πολιτική-Οικονομική-Νομική, αναδεικνύοντας την εξελικτική πορεία της και την ενσωμάτωσή της στους κανόνες του σύγχρονου πολιτικού, οικονομικού και νομικού περιβάλλοντος (Παπούλιας 2012, 38).

Σήμερα κρίνεται απαραίτητη η διεύρυνση της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς προς όφελος του κοινού μέσα από ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής, ενώ αναγνωρίζεται η ανάγκη ύπαρξης θεωρητικού πλαισίου τεκμηρίωσης. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το θέμα των αρχαιολογικών χώρων που μελετάται, το αυξημένο ενδιαφέρον για την πολιτιστική διαχείρισή τους εκπορεύεται τόσο από τον εξειδικευμένο επιστημονικό κόσμο όσο και από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Σε αυτό συντελεί η συνειδητοποίηση της αξίας της ιστορικής μνήμης για την ανθρώπινη οντότητα και κατά συνέπεια των υλικών της τεκμηρίων, αλλά και η

διεύρυνση του ιστορικού ορίζοντα. Επίσης, η εκτεταμένη αποκάλυψη πλήθους αρχαιολογικών ευρημάτων τα τελευταία χρόνια έκανε κοινή συνείδηση την ανάγκη προστασίας και διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και την κληροδότησή της στις επερχόμενες γενιές. Τέλος, το αυξανόμενο μορφωτικό επίπεδο του ανθρώπου, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου που διαθέτει, σε συνάρτηση με την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα μεταβάλλουν τους αρχαιολογικούς χώρους σε ελκυστικό και ενεργό, πολιτιστικά και κοινωνικά, στοιχείο της σύγχρονης ζωής (Λαμπρινουδάκης 2006α, 34).

2.2 Η πολιτιστική διαχείριση στην Ελλάδα. Ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο

Η συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, με όρους νεωτερικότητας, συνδέεται με τις διεργασίες εθνογένεσης (Hobsbawm 1998), που λαμβάνουν χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο κατά τον 18^{ο} αιώνα (ο οποίος έχει χαρακτηριστεί και ως ο αιώνας της «εθνικής συνείδησης») και με την πνευματική κίνηση που είναι γνωστή ως «Νεοελληνικός Διαφωτισμός».

Σχετικά με τις διαδικασίες αυτές, η ανάδυση μιας τάξης εμπόρων και μεταπρατών, με σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή του δυτικού κόσμου και με επιρροές από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, είχε ως αποτέλεσμα τη διάδοση των ιδεών του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού στον ελλαδικό χώρο. Οι ιδεολογικές αυτές διεργασίες αλληλεπίδρασαν με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και ευνόησαν τα αιτήματα για αυτονόμηση από το πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, συγκρότησης διακριτής κρατικής οντότητας, σε συνάφεια και με το διεθνές πλαίσιο και το συσχετισμό δυνάμεων στην Ευρώπη. Ενδεικτικά, αναφέρεται η σημασία της ναυμαχίας του Ναυαρίνου (1827), όπου η συμβολή των μεγάλων δυνάμεων της Δυτικής Ευρώπης υπήρξε καθοριστική, για τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους (Λεκάκης 2011, 191).

Αξίζει εδώ να τονιστεί η σημασία της ελληνικής αρχαιότητας, της κληρονομιάς της, σε επίπεδο ιδεών και αισθητικών προτύπων, για τη συγκρότηση της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας, αλλά και για τη διαμόρφωση του ρεύματος του Ευρωπαϊκού

Φιλελληνισμού, υπό την επιρροή του ρομαντισμού και του ιστορικισμού. Τόσο λοιπόν κατά τη φάση της διεκδίκησης της ελληνικής ανεξαρτησίας, όσο και κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την κατοχύρωσή της, στις οποίες διαμορφώνονται οι θεσμοί και ο γραφειοκρατικός μηχανισμός του νεοσύστατου κράτους, υπερτονίζονται από τις εγχώριες ελίτ, αλλά και από τους «Φιλέλληνες» στο εξωτερικό, τα στοιχεία συνέχειας μεταξύ της αρχαίας και της νεότερης Ελλάδας. Το αρχαίο παρελθόν αποτελεί κεντρικό στοιχείο, με ιδιαίτερο συμβολικό ρόλο, στην κατασκευή και αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας (Gourgouris 1996, Hamilakis 2007, Marchand 1996, Roessel 2002).

Ωστόσο, πέραν της έμφασης στην αρχαιοελληνική κληρονομιά και στη δυτική-ευρωπαϊκή φυσιογνωμία της χώρας, εκδηλώνονται και άλλα ιδεολογικά-πολιτικά ρεύματα, τα οποία προτάσσουν το στόχο της εδαφικής επέκτασης της χώρας, προβάλλοντας το «όραμα» περί ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το αίτημα αυτό, που θα αποκτήσει ηγεμονικό ρόλο στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική του νεοελληνικού κράτους, συνοψίζεται στο ιδεολόγημα της «Μεγάλης Ιδέας» (Σκοπετέα 1988, Veremis 1989).

Οι ιδεολογικές αυτές διεργασίες είχαν προεκτάσεις στο επιμέρους ζήτημα της εννοιολόγησης και της πραγμάτευσης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, η επιμονή στο σχήμα της συνέχειας αλλά και ο προβληματισμός σχετικά με την αναγκαιότητα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως υλικό τεκμήριο του ένδοξου παρελθόντος, εκφράζεται αρχικά από τον Α. Κοραή και τις εκκλήσεις του για προστασία και διαφύλαξη των «πατρογονικών κτημάτων» και τις δράσεις της «Φιλομούσου Εταιρείας» (1813-1826) (Κόκκου 1977, 28-31, Βουδούρη 2003, 9-10). Το θεσμικό πλαίσιο, που θα εξεταστεί στη συνέχεια, οργάνωσε και τυπικά το ιδεολόγημα της συνέχειας, θέτοντας στο περιθώριο ιστορικές περιόδους-και τα υλικά δημιουργήματά τους- που έρχονταν σε αντίφαση με το κυρίαρχο ιδεολόγημα, καθώς και «μη εθνικές» (τοπικές, πολυπολιτιστικές και άλλες) αντιλήψεις για το παρελθόν. Σαν αποτέλεσμα, η συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση του παρελθόντος τέθηκε εκτός του επίσημου πλαισίου συνιστώντας μια επί της ουσίας απαγόρευση (τουλάχιστον νομικά). Το ιδεολόγημα της συνέχειας αντικατέστησε, τέλος, και τη

θεωρία περί «αποκατάστασης της τάξης» με την επαναφορά της αρχαιοελληνικής παράδοσης, συσκοτίζοντας τις ρήξεις και τις ασυνέχειες που εμπεριέχονταν στην ελληνική επανάσταση (Λεκάκης 2011, 191-192).

Κατά τον 19^{ο} αιώνα η σύνθεση του εθνικού παρελθόντος γίνεται με τη βοήθεια της επιστήμης της αρχαιολογίας, της ιστοριογραφίας και της λαογραφίας. Συγκεκριμένα, η αρχαιολογία, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ρομαντισμού και του ιστορικισμού, αποκτά θεσμική υπόσταση στα μέσα του 19^{ου} και αναδεικνύεται σε βασικό πυλώνα της διαδικασίας νομιμοποίησης του έθνους κράτους και του επίσημου ιδεολογήματος της συνέχειας. Η εθνικοποίηση ενός τόπου πραγματοποιείται μέσω της ανάδειξης των μνημείων του ως εθνικών συμβόλων συνδεδεμένων με την κληρονομούμενη παράδοση και τον πολιτισμό από την αρχαιότητα (Γκαζή 1999, 46).

Στο μεσοδιάστημα από την κήρυξη της ανεξαρτησίας στην Πρώτη Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου (1821) μέχρι τη δημιουργία του εθνικού κράτους (1832), προτάθηκε από τις προσωρινές κυβερνήσεις ένα σύνολο από μέτρα και δράσεις για την προστασία των αρχαιοτήτων. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, διάφορα διατάγματα και εγκύκλιοι προσπάθησαν να περιορίσουν το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας και να σταματήσουν την εξαγωγή των αρχαιοτήτων από τη χώρα (Voudouri 2008, 125-126).

Ωστόσο, τα πρώτα μέτρα που λαμβάνονται με συστηματικότητα σε εθνικό επίπεδο ανάγονται στην περίοδο της διακυβέρνησης του Ι. Καποδίστρια. Συγκεκριμένα, ο Κυβερνήτης το 1828 καλεί με εγκύκλιο τους «κατά το Αιγαίον Πέλαγος Εκτάκτους Επιτρόπους» να φροντίσουν «ώστε οι αρχαιότητες, δηλαδή νομίσματα παλαιά, ερμόγλυπτα ή άλλα αρχαία λείψανα, να μην εξάγονται παντελώς από τον τόπον και να παραχωρώνται κατά προτίμησην εις την κυβέρνησην παρά των κυρίων αυτών» (Αρ. 2400, 12 Μαΐου 1828, ΓΑΚ, Πρωτοψάλτης 1967).Το 1829 με το υπ΄ αριθμό 49 ψήφισμα του Καποδίστρια συστήνεται και το πρώτο μουσείο της χώρας, αρχαιολογικό, το *Εθνικόν Μουσείον* με διευθυντή και έφορό του τον λόγιο Ανδρέα Μουστοξύδη (Βουδούρη 2003, 15).Το 1830, ο Α. Μουστοξύδης εισηγείται το ΠΔ 953 (1830), που

θεωρείται ως το πρώτο συστηματικό, θεσμικό κείμενο σχετικά με την προστασία των αρχαιοτήτων (Κόκκου 1977, 50-54).

Όμως, το πρώτο επίσημο νομοθετικό κείμενο του ελληνικού κράτους συντάσσεται την περίοδο της Αντιβασιλείας (10/22 Μαΐου 1834) στο πρότυπο του κρατικού νόμου του Βατικανού για την προστασία των αρχαιοτήτων (Πετράκος 1989, 55-56). Οι αρχαιότητες θεωρούνται πλέον «εθνικόν κτήμα» και, υπό την επιρροή της ιδεολογικής κυριαρχίας του κλασικισμού, κατοχυρώνεται νομοθετικά η σημασία και η ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού. Παρόλ' αυτά, λόγω πρακτικής αδυναμίας, δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις για καταγραφή και διάσωση των μεσαιωνικών μνημείων (Βουδούρη 2003, 19-20).

Η συστηματική διαχείριση των μνημείων, έστω και με υποτυπώδη σχεδιασμό, δρομολογείται με το νόμο του 1834, με τον οποίο ολοκληρώνεται η σύσταση της πρώτης Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στο Υπουργείο Παιδείας και προβλέπεται η δημιουργία περιφερειακών μουσείων στην πρωτεύουσα κάθε νομού για την κατά χώρα διαφύλαξη των αρχαιοτήτων με τοπική αξία (Κόκκου 1977, 71-2). Επιπλέον, στο νόμο του 1834 προβλεπόταν η ίδρυση δημοσίων μουσείων και συλλογών μη αρχαιολογικού περιεχομένου, καθώς επίσης και η προστασία των μεσαιωνικών λειψάνων (Βουδούρη 2003, 85).

Η σύσταση της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1837 (ΒΔ Της 15/27.1.1837) υπήρξε καθοριστική για την αρχαιολογική έρευνα και προστασία των αρχαιοτήτων, αλλά και για τη δημιουργία και οργάνωση των μουσείων, καλύπτοντας την ανεπάρκεια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (Βουδούρη 2003, 30, Πετράκος 2003α, 137).

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εξής εντατικοποιούνται οι προσπάθειες οργάνωσης των αρχαιολογικών ζητημάτων στη χώρα, ενώ εμφανή είναι τα αποτελέσματα των δράσεων προηγούμενων δεκαετιών για την προστασία των αρχαιοτήτων. Το πρώτο οργανωμένο μουσείο στην Ελλάδα δεν είναι άλλο από το

Μουσείο της Ακροπόλεως των Αθηνών[18] (Θέσπισμα της 14.8.1863 «Περί ανεγέρσεως ειδικού Μουσείου», ΦΕΚ 31), το σύμβολο της κλασικής αρχαιότητας και κατεξοχήν εθνικό σύμβολο (Βουδούρη 2003, 37).

Καθοριστικής σημασίας ήταν και η διοικητική δράση του Π. Καββαδία, γενικού έφορου (1885-1895) και γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1885-1904) (Μαλλούχου – Tufano 1998, 54). Εκτός των άλλων, στον Καββαδία οφείλεται τόσο η εφαρμογή του νέου νόμου ΒΧΜΣΤ΄ (2646) «Περί Αρχαιοτήτων» το 1899, σύμφωνα με τον οποίο το κράτος έχει το αποκλειστικό δικαίωμα κυριότητας των αρχαίων, κινητών και ακινήτων, προβλέποντας αυστηρές ποινές για τους αρχαιοκάπηλους (Βουδούρη 2003, 23,27), όσο και η σύγκληση του Α΄ Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου στην Αθήνα[19] το 1905, που αποτελεί δείγμα της συστηματοποίησης της αρχαιολογικής διαδικασίας στην Ελλάδα (Κόκκου 1977, 136).

Επιπλέον οργανωτικά, οι επαρχίες γίνονται αντικείμενο συστηματικότερης και προσεκτικότερης θεώρησης αυτήν την περίοδο, με τη διαίρεσή τους σε Αρχαιολογικές Περιφέρειες, βάση του Β.Δ. στις 8.01.1886 (Α.1) (Πετράκος 1989, 75). Η Αρχαιολογική Υπηρεσία πραγματοποιεί σημαντικές έρευνες (της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Ελευσίνα το 1882, του Π. Καββαδία στην Ακρόπολη το 1885, του Χ. Τσούντα το 1898 στη Σύρο, Σίφνο κ.ά.), ενώ οι Ευρωπαίοι, οργανωμένοι πλέον σε επίσημες αρχαιολογικές σχολές υλοποιούν σημαντικό έργο, όπως οι Γάλλοι στη Δήλο (1872), οι Βρετανοί στη Μήλο (1894-5), οι Γερμανοί στην Ολυμπία (1876), στη Θήρα (1895-1902) και στην τοπογράφηση της Αττικής (1874: χάρτες Curtius – Kaupert), και ο Ε. Schliemann στις Μυκήνες, την Τίρυνθα και τον Ορχομενό.

Την ίδια περίοδο, εξίσου σημαντικό είναι το αναστηλωτικό έργο των κλασικών μνημείων, με κυρίαρχο το έργο του νομομηχανικού Ν. Μπαλάνου (Παρθενώνας: 1898-1902 και 1923-1933, Ερεχθείο: 1902-1909, Προπύλαια: 1909-1917 και πολλές επεμβάσεις σε μνημεία της Αττικής και σε σημαντικά μνημεία της Ελλάδας, όπως

[18] Η ανέγερση του μουσείου ξεκίνησε το 1863 και ολοκληρώθηκε το 1874 σε σχέδια του αρχιτέκτονα Π. Κάλκου (Βουδούρη 2003, 38).

[19] Το Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο έλαβε χώρα στην Αθήνα στις 25-31 Μαρτίου 1905. Σε αυτό, οι αρχαιολόγοι παρουσίασαν τις εργασίες του 19ου αιώνα, ενώ εστίασαν το ενδιαφέρον τους στα προβλήματα για τη διάσωση και τη συντήρηση των μνημείων, καθώς και την οργάνωση των μουσείων.

Επικούρειος Απόλλων (1902-1909), Επίδαυρος, Ναός Ποσειδώνα στο Σούνιο, αρχαία Κόρινθος (Μαλλούχου – Tufano 1998, 55). Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε εκ μέρους του Μπαλάνου στην ανάδειξη των καλλιτεχνικών, αισθητικών και διδακτικών αξιών, απομακρύνοντας τις άστοχες, από πλευράς αισθητικής, προσθήκες, παρατοποθετώντας μέλη, χρησιμοποιώντας διάσπαρτο υλικό και νέες τεχνολογίες της εποχής όπως ο σίδηρος και το τσιμέντο (Μαλλούχου – Tufano 1998, 230-233). Αν και οι ενέργειες αυτές αντιτίθενται στη σύγχρονη αντίληψη της αναστηλωτικής προσέγγισης (Lambrinou 2010), ωστόσο ανάδειξαν τη σπουδαιότητα της επιστήμης της συντήρησης, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη οργάνωσής της με τεχνικές υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας (Μαλλούχου – Tufano 1998, 162).

Από την άλλη πλευρά, το ενδιαφέρον της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και σταδιακά της Αρχαιολογικής Εταιρείας στρέφεται στα βυζαντινά μνημεία. Ως προς την ιδεολογική χρήση του Βυζαντίου, η οποία εντάσσει τους βυζαντινούς χρόνους στο αφήγημα περί αδιάκοπης και οργανικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, ορόσημο αποτελεί το έργο του ιστορικού Κων/νου Παπαρρηγόπουλου *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (1860-1877) (Παπαρρηγόπουλος 2005).

Το 1884, κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Χαρίλαο Τρικούπη, ο οποίος αναλαμβάνει να προωθήσει τον εκσυγχρονισμό της χώρας, ιδρύεται η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία με σκοπό τη συλλογή και τη διαφύλαξη λειψάνων της Χριστιανικής αρχαιότητας. Παράλληλα, δημιουργούνται μουσείο, αρχείο και βιβλιοθήκη, ο έφορος των οποίων είναι επιφορτισμένος με την επιστημονική ταξινόμηση των κειμηλίων και των λοιπών αντικειμένων, ενώ συγχρόνως προβλεπόταν ότι θα έπρεπε να διαθέτει και τα απαιτούμενα, σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, προσόντα λόγω της ιερότητας των αντικειμένων (Κωνστάντιος 2009, 9).

Αξίζει να αναφερθεί πως τα πλέον αντιπροσωπευτικά αναστηλωτικά έργα όλης της περιόδου είναι αυτό της Μονής Δαφνίου (1885-1907), καθώς και η αναστήλωση του Παρθενώνα. Και τα δύο αυτά εγχειρήματα διαπνέονταν από τις αξίες της κυρίαρχης τότε εθνικής ιδεολογίας (Λεκάκης 2011, 200).

Στις αρχές του 20ού αιώνα, με τους νόμους 3721/1910, 3729/1910 και 3730/1910, η Αρχαιολογική Υπηρεσία αποψιλώνεται από τις αρμοδιότητες της, πλην των ανασκαφών και των δημοσιεύσεων. Με αλλεπάλληλα νομοθετήματα ως το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ρυθμίζονται μια σειρά ζητημάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η ίδρυση επτά αρχαιολογικών περιφερειών, η αύξηση του αριθμού των εφόρων σε δεκαπέντε, η δημιουργία του Ειδικού Αρχαιολογικού Ταμείου, η ίδρυση του Ταμείου Απαλλοτριώσεων Αρχαιολογικών Χώρων (1929) και η Υπηρεσία Διαχειρίσεων Αρχαιολογικών Πόρων (1939, το 1961 αντικαθίσταται από το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων) (Κόκκου 1977, 138, Μαλλούχου – Tufano 1998, 161-165).

Παράλληλα, στο πλαίσιο της εστιασμένης μέριμνας για τα μνημεία του παρελθόντος, αλλά και της ανάδυσης του τουρισμού ως μιας νέας σφαίρας δραστηριότητας, η οποία αρχίζει να αναπτύσσεται κατά το Μεσοπόλεμο (από τη δεκαετία του 1930 και εξής), ιδρύονται το 1882 η Εθνολογική και Ιστορική Εταιρεία, το 1900 η Εθνική Πινακοθήκη, το 1908 η Λαογραφική Εταιρεία και λίγο αργότερα το Λαογραφικό Αρχείο και το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (1918), ενώ το 1930 το Μουσείο Μπενάκη (Λεκάκης 2011, 201). Ως προς τη νομοθετική δραστηριότητα και παρακαταθήκη της περιόδου, ορόσημο αποτελεί ο ν. 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων», με τον οποίο επιβεβαιώνεται η κρατική ιδιοκτησία σχετικά με την ιδιοκτησία των αρχαιοτήτων, ενώ συνεχίζεται η διαμόρφωση του «εξωστρεφούς πολιτιστικού κεφαλαίου» (Kotsakis 1998, 54-55). Ο νόμος, αν και ελλιπής, είναι ο μακροβιότερος αρχαιολογικός νόμος του ελληνικού κράτους (1932-2002) και με την συνδρομή αποφάσεων του Ανώτατου Δικαστηρίου που ρύθμιζε επιμέρους ζητήματα που προέκυπταν κατά διαστήματα λόγω και του πλαισίου που δημιουργούσε η εκβιομηχάνιση της χώρας, υπήρξε αρκετά αποτελεσματικός (Πάντος 1993,2).

Η περίοδος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1940-1944) και του εμφυλίου (1946-1949) δημιουργούν ένα πλαίσιο έκτακτων συνθηκών για τη χώρα, με ζημιές σε αρχαιολογικούς χώρους, κλοπές αρχαιοτήτων από τις δυνάμεις κατοχής, και καταστροφές από βομβαρδισμούς σε βυζαντινά και νεότερα μνημεία (Κέρκυρα,

Πρέβεζα, Θεσσαλονίκη, Καστοριά, Γιάννενα) (Κόκκου 1977, 144). Μέχρι το τέλος του Πολέμου τα αρχαιολογικά έργα είναι περιορισμένα, όπου εκκινούν οι μεγάλες ανασκαφές.

Κατά τη δεκαετία του 1950, ο ν.1469/1950 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830» λειτουργεί συμπληρωματικά του ν.5351/1932, προβλέποντας την προστασία των νεότερων μνημείων, δηλαδή οικοδομημάτων, μνημείων ή τόπων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (Βουδούρη 2003, 26-28). Η ασάφεια του νόμου ως προς την ορολογία είναι άμεσα αντιληπτή, ωστόσο δεν μειώνεται η βαρύτητά του, αφού ταυτόχρονα λαμβάνεται μέριμνα για την προστασία των νεοτέρων μνημείων και από την πολεοδομική νομοθεσία (ΦΕΚ 84, 05.03.1952). Η πρόβλεψη για τα νεότερα μνημεία συμπληρώνεται με την ίδρυση της Εφορείας Νεοτέρων Μνημείων και της Εφορείας Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών το 1965 (Β.Δ. 550/1965).

Κατά την περίοδο 1958-1967 πραγματοποιείται μια σημαντική προσπάθεια οργανωτικής ανασυγκρότησης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, με ιδιαίτερη έμφαση στην προσπάθεια αυτονόμησης της από το Υπουργείο Παιδείας και την υπαγωγή της στο Υπουργείο Προεδρίας (Β.Δ. 632/1960), με σημαντικά αποτελέσματα για τον κλάδο και τη φροντίδα των μνημείων (Οικονομίδου 2008, 15). Σε αυτό το πλαίσιο, το 1961 δημιουργείται το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και κυρώνεται η «Ευρωπαϊκή Μορφωτική Σύμβαση του 1954» (CoE - The European Cultural Convention) (ν. 4194/1964), η οποία προβλέπει μέτρα για συμβολή στην προστασία και την ανάπτυξη της κοινής, ευρωπαϊκής, πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το 1971 ιδρύεται το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών (ΝΔ 957 «Περί Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργείων», ΦΕΚ 166, 25.08.1971, Α.15). Οι αρμοδιότητες του Υπουργείου Πολιτισμού αναθεωρούνται και επεκτείνονται το 1977 «Περί Οργανισμού του ΥΠΠΟ και Επιστημών (ΦΕΚ 320/1977 Α΄)» και το 1985 (ν.1558/1985, ΦΕΚ 137/26), ενώ ο τελευταίος και σε ισχύ οργανισμός ψηφίστηκε με το ΠΔ 191/2003.

Ωστόσο, η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974) θα αναστείλει τον εκσυγχρονισμό στις υποδομές, θα προκαλέσει στρεβλώσεις στην αναπτυξιακή πορεία της χώρας, ενώ θα οδηγήσει σε τέλμα τις προσπάθειες για ένταξη της χώρες στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Οι τρεις αυτοί θεμελιώδεις στόχοι, εκσυγχρονισμός-οικονομική ανάπτυξη-ευρωπαϊκός προσανατολισμός θα αποτελέσουν τις προτεραιότητες του ελληνικού κράτους, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας (Βούλγαρης, 2013).

Από τη σκοπιά της παρούσας μελέτης, η αναθεώρηση του Συντάγματος το 1975 μπορεί να χαρακτηριστεί το σημαντικότερο θεσμικό μέτρο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο νέος συντακτικός χάρτης της χώρας περιλαμβάνει συστηματικές αναφορές και προβλέψεις για τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μνημεία, το πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον και καθιστά υπόχρεο το κράτος για τη διαφύλαξή τους. Παράλληλα όμως, στο Α.24, εκτός της κρατικής μέριμνας αναγνωρίζεται και η σημασία της προσωπικής και συλλογικής πρωτοβουλίας για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, ορίζοντας δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ένα χρόνο αργότερα, ορίζεται νομοθετικά ως «πολιτισμικό περιβάλλον» «τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την παρέμβαση και τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένων των ιστορικών χώρων και της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς της χώρα» (ν.360/1976).

Η περίοδος της Μεταπολίτευσης είναι συνυφασμένη και με άλλα θεσμικά μέτρα για την προστασία και τη διαχείριση των αρχαιοτήτων. Ιδρύεται το «Κέντρο Προστασίας Αθωνικής Κληρονομιάς», το «Κέντρο Συντηρήσεως Αρχαιοτήτων παρά των Υπουργείω Πολιτισμού και Επιστημών» (1973), η «Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης» (1975), ενώ στον κανονισμό του 1977 προβλέπεται ενιαία «Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως».

Στην περίοδο της πρωθυπουργίας του Κ. Καραμανλή (1974-1980) πραγματοποιείται επίσης η δημιουργία των πρώτων περιβαλλοντικών οργανώσεων για την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα (Ελληνική

Εταιρεία για την Προστασία της Φύσης (1950), το Ελληνικό τμήμα ICOMOS (1972), η Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (1975). Οι ενέργειες αυτές μπορούν να ερμηνευθούν ως μια αντίδραση στις καταστροφές που σημειώθηκαν στο φυσικό περιβάλλον κατά την περίοδο της δικτατορίας.

Η βάση για τη διοικητική διαχείριση των έργων σηματοδοτείται από τη συστηματοποίηση της εκτέλεσης των έργων αυτών, με σωστικές ανασκαφές, συντήρηση και αναστήλωση των μνημείων, παράδειγμα της οποίας αποτελεί ο αρχαιολογικός χώρος της Βεργίνας (Μαστραντώνης 2007, 91). Παράλληλα, εντατικοποιούνται οι προσπάθειες για την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, με τη θεσμοθέτηση του επαγγέλματος των ξεναγών (ν. 717/1977) και την επικοινωνία, μέσω των εκθέσεων ελληνικών έργων τέχνης, του αρχαίου πολιτισμού στο εξωτερικό (Hamilakis & Yalouri 1996, 120,125).

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1981 οδηγεί στην εναρμόνιση της πολιτιστικής πολιτικής της χώρας με την ευρωπαϊκή πολιτική. Ο τομέας της διαχείρισης αρχίζει να αναπτύσσεται, υποβοηθούμενος από τη λήψη κονδυλίων, ενώ γίνεται αντιληπτή η ανάγκη επικοινωνίας με το κοινό, μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων και προγραμμάτων επίσκεψης σε αρχαιολογικούς χώρους. Παρόλ' αυτά, η θεωρία και οι πρακτικές της πολιτιστικής διαχείρισης δεν ακολουθούν το θεσμικό αυτό εκσυγχρονισμό της χώρας, ούτε τις ευρωπαϊκές τάσεις στον κλάδο (Λεκάκης 2011, 209).

Η έννοια της διαχείρισης, ως συστηματικής επεξεργασίας των δεδομένων της πολιτιστικής κληρονομιάς και του στοχασμού πάνω στις αποφάσεις που αφορούν στο παρόν και στο μέλλον της, εισέρχεται στα ελληνικά πράγματα από το τέλος της δεκαετίας του 1990 και τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Ο νέος νόμος «Περί προστασίας αρχαιοτήτων και της εν γένει πολιτιστικής κληρονομιάς» που ψηφίστηκε το 2002 (ν.3028/2002) χρησιμοποιεί τον όρο «διαχείριση» με αυτό το νόημα στο Α.40, όπου σχετικά με τα ακίνητα μνημεία αναφέρονται τα εξής: «….μελέτες συντήρησης, προστασίας, αναστήλωσης, ανάδειξης, διαχείρισης και ολοκληρωμένης χρήσης των μνημείων…». Την περίοδο αυτή παρατηρείται η ένταξη του μαθήματος της διαχείρισης στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημιακών τμημάτων, ενώ σταδιακά

δημιουργούνται αυτοτελή μεταπτυχιακά προγράμματα και τμήματα (Λεκάκης 2011, 210-211).

Ο ν.3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς» αντικαθιστά το ν. 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων» δίνει νέα διάσταση στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το *πολιτιστικό αγαθό* καθίσταται το επίκεντρο και το κοινό ο κύριος παραλήπτης της επικοινωνιακής σχέσης, ενώ ταυτοχρόνως εισάγεται ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο προστασίας του αγαθού σε χωρικό επίπεδο (Κιουσοπούλου 2008, 17, Βουδούρη 2004, 27). Αρκετές οργανωτικές δράσεις, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, στοχεύουν στην οργάνωση της προστασίας μνημείων (ν.2021/92 για τη Σύσταση Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την εκτέλεση αρχαιολογικών έργων, καταργείται το 2012, 1997 για τη Δημιουργία Οργανισμού Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού ΑΕ, 2003 ο Νέος Οργανισμός ΥΠΠΟ, ν.3235/2007 Περί Χορηγιών, ν.3843/2010 για την Ίδρυση ΕΑΧΑ). Επιπλέον, με το ν.3827/2010, βασισμένο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου (Σύμβαση της Φλωρεντίας), η χώρα μας καλύπτει τον τομέα της προστασίας του ελληνικού τοπίου, δίνοντας βαρύτητα στον ενεργό ρόλο των πολιτών με μέτρα που αφορούν την εκπαίδευση και την ευαισθητοποίηση ειδικών και μη ειδικών[20].

Ωστόσο, ο χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός, αλλά και η περιβαλλοντική μέριμνα αποτελούν ανεξάρτητους τομείς της προστασίας των μνημείων, με αποτέλεσμα την αλληλοεπικάλυψη θεμάτων ή την αδυναμία εντοπισμού αρμοδιοτήτων υπηρεσιών, με δυσμενείς επιπτώσεις στην αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τις τοπικές κοινότητες. Παράλληλα, η έλλειψη αρχαιολογικού κτηματολογίου και ευρετηρίων – εργαλείων λήψεων αποφάσεων καθιστούν τη συστηματική προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς προβληματική[21] (Λεκάκης 2011, 214-215).

---

[20] www.tkm.monumenta.org/463, τελ.πρόσβαση 13/3/14

21 Το **Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο** στοχεύει στη ψηφιακή καταγραφή και τεκμηρίωση των Δημοσίων Ακινήτων που διαχειρίζεται το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, των Περιοχών Προστασίας Πολιτιστικού Περιβάλλοντος, που περιλαμβάνουν τους Αρχαιολογικούς Χώρους, τους Ιστορικούς Τόπους, τις Ζώνες Προστασίας Α' και Β', τις Περιφερειακές Ζώνες Προστασίας Μνημείων και Χώρων, καθώς και τους Περιβάλλοντες Χώρους Προστασίας Ακινήτων Μνημείων, καθώς και των Ακινήτων

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης του θεσμικού πλαισίου όσον αφορά στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, θεωρούμε χρήσιμο να διατυπώσουμε ορισμένες γενικότερες παρατηρήσεις για τις υστερήσεις και τις αδυναμίες που παρατηρούνται στο συγκεκριμένο πεδίο. Ειδικότερα, ο κλάδος της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων δεν αποτελεί αναγνωρισμένο επιστημονικό κλάδο στην Ελλάδα και συνεπώς οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται δεν ακολουθούν τα διεθνή ή ευρωπαϊκά πρότυπα. Ωστόσο, δεδομένου του διεθνούς πλαισίου, αλλά και των εξελίξεων που σημειώθηκαν στην Ελλάδα μετά τη μεταπολίτευση, η Αρχαιολογική Υπηρεσία κινήθηκε πολύ πρόθυμα προς την κατεύθυνση της ανάδειξης των μνημείων. Η ελληνική αρχαιολογική κοινότητα έχει, εξάλλου, πλούσια και με βαθιές ρίζες παράδοση στην εκτέλεση αρχαιολογικών έργων . Η παράδοση αυτή αποτέλεσε και τη βάση για τη διαμόρφωση ενός ειδικού τρόπου εκτέλεσης των αρχαιολογικών έργων, την αρχαιολογική αυτεπιστασία. Η μέθοδος αυτή εξελίχθηκε και προσέλαβε δομημένη και θεσμικά συγκροτημένη μορφή με το ΠΔ 99/1992 (Μαστραντώνης 2007, 121). Η αναζήτηση χρηματοδότησης έφερε για πρώτη φορά την Αρχαιολογική Υπηρεσία σε επαφή με τη διαχείριση έργου μέσω του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (Κ.Π.Σ.). Η θεσμοθέτηση των «συμβούλων διαχείρισης» κατά τη διάρκεια του Α' και κυρίως του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (Κ.Π.Σ.) εισάγει τη χρήση επιστημονικών μεθόδων στα δημόσια έργα.

Ωστόσο, οι επαγγελματίες της διαχείρισης κατασκευαστικών έργων αντιμετώπισαν υπεροπτικά τα αρχαιολογικά έργα, λόγω της δυσκολίας κατανόησής τους και των ιδιαιτεροτήτων τους, αρνούμενοι να προσαρμόσουν τη μεθοδολογία και τα εργαλεία της διαχείρισης στις ανάγκες, τις απαιτήσεις και τις ιδιαιτερότητες τους. Άλλωστε τα αρχαιολογικά έργα δεν αποτελούσαν παρά ένα μικρό μέρος της χρηματοδότησης.

Μνημείων. Με την ολοκλήρωσή του θα αποτελέσει πηγή πολύτιμων πληροφοριών, απαραίτητων για τις πολιτιστικές και αναπτυξιακές δραστηριότητες της χώρας. Η υλοποίηση του Αρχαιολογικού Κτηματολογίου ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2011 υπό την επίβλεψη της Διεύθυνσης Απαλλοτριώσεων και Ακίνητης Περιουσίας του Υπουργείου Πολιτισμού, με μια ομάδα εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού (www.archaeocadastre.culture.gr, τελ. πρόσβαση 23/2/14).

Από την άλλη πλευρά, η αρχαιολογική κοινότητα, θεωρώντας ότι αλλοτριώνεται ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της αρχαιολογικής επιστήμης, αντιμετώπισε εχθρικά τις τεχνοκρατικές μεθόδους που επέβαλε η διαχείριση έργου. Μόλις τα τελευταία χρόνια η αρχαιολογική κοινότητα συνειδητοποίησε την επιτακτική ανάγκη των επιστημονικών μεθόδων διαχείρισης, γεγονός στο οποίο συνέβαλε η αύξηση του αριθμού, του μεγέθους και της πολυπλοκότητας των αρχαιολογικών έργων (Γερούση 2002, 49). Σήμερα, τα αρχαιολογικά έργα αποτελούν τυπική κατηγορία έργων του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης σημειώνοντας θετικές επιδόσεις στους δείκτες αξιολόγησης (Μαστραντώνης 2007, 17-19).

Παρά τις θετικές εξελίξεις των τελευταίων ετών, η επιλογή της αρχαιολογικής κοινότητας να αναλαμβάνει την εκτέλεση των αρχαιολογικών έργων με «αυτεπιστασία», θεωρείται από ορισμένους οπισθοδρομική, καθώς υποστηρίζουν ότι το αρχαιολογικό έργο πρέπει να εκτελείται ακόμη και μέσα από διαδικασίες συμπράξεων δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

Από την πλευρά της, η αρχαιολογική κοινότητα διατηρούσε σε μεγάλο βαθμό μια αμφίθυμη στάση σχετικά με τη διαχείριση έργου. Αρνούμενη να αντιληφθεί ότι η διαχείριση αποτελεί μία οργανική συνιστώσα του αρχαιολογικού έργου, κρίσιμη για την επιτυχία του όσο και η επιστημονική τεκμηρίωση, την αντιμετώπιζε ως «εξωτερική» παρέμβαση στο έργο της. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι μόλις πρόσφατα η διαχείριση του αρχαιολογικού έργου ενσωματώθηκε νομοθετικά στην έννοια του αρχαιολογικού έργου *«…όπου κατά τις κείμενες διατάξεις που αφορούν σε θέματα του Υπουργείου Πολιτισμού, γίνεται αναφορά σε αρχαιολογικό έργο και αρχαιολογικά έργα ή εργασίες, περιλαμβάνονται η επιστημονική, τεχνική, λειτουργική και διαχειριστική υποστήριξη τους…»* (ν.3207 «Ρύθμιση θεμάτων Ολυμπιακής Προετοιμασίας και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ Α΄ 302, 24.12.2003, Αρ. 10 §10).

Η ενεργητική στάση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας τα τελευταία χρόνια, με τη διεκδίκηση του δικαιώματος σχεδιασμού και υλοποίησης των έργων ανάδειξης μνημείων από την ίδια, έχει μεταβάλει τον τομέα των αρχαιολογικών έργων φέρνοντας τον στο προσκήνιο . Ωστόσο, παρά τις θετικές εξελίξεις που έχουν σημειωθεί,

εξακολουθούν να διαπιστώνονται σοβαρές αδυναμίες στη συγκρότηση της διαχείρισης του αρχαιολογικού έργου, ως αυτοτελούς κλάδου, αφού στερείται ουσιαστικά εξειδικευμένης θεωρίας. Η εφαρμογή τεχνικών ή μεθόδων διαχείρισης είναι κυρίως εμπειρική, καθιστώντας τις προσπάθειες εισαγωγής μεθόδων διαχείρισης αποσπασματικές, σε ένα οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον που μεταβάλλεται και δημιουργεί νέες προκλήσεις και πρωτόγνωρες δυσκολίες (Μαστραντώνης 2007, 20-21).

Συνοψίζοντας, επισημαίνουμε ότι η σημερινή μορφή του πεδίου της πολιτιστικής διαχείρισης αποτελεί προϊόν μιας σύνθετης και εξελικτικής διαδικασίας αλληλεπίδρασης μεταξύ ιδεολογικών, πολιτικών, επιστημονικών και οικονομικών παραγόντων, καθώς και της διαπλοκής του εθνικού με το διεθνές πλαίσιο. Η επισήμανση αυτή έχει ιδιαίτερη βαρύτητα και για τη μελλοντική εξέλιξη του πεδίου με τα νέα δεδομένα που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση, το υπερεθνικό θεσμικό και οικονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και τα τεχνολογικά επιτεύγματα όχι μόνο στις τεχνικές του κλάδου, αλλά και στους τομείς της επικοινωνίας, της εκπαίδευσης και της πληροφόρησης.

Κεφάλαιο 3ο
Πολιτιστική Πολιτική και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Θεωρητικό πλαίσιο - εφαρμογή στην Ελλάδα

Η *πολιτιστική πολιτική* ορίζεται ως «…ένα σύστημα σκοπών, μέσων και φορέων που συνδυάζονται σε ένα πρόγραμμα για να επιτευχθεί η ενίσχυση και η διάδοση του πολιτιστικού φαινομένου μιας κοινότητας για μια δεδομένη χρονική περίοδο…» (Μπιτσάνη 2004, 130). Η άσκηση πολιτιστικής πολιτικής εξυπηρετεί πρωτίστως τη διατήρηση της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά συμβάλλει επίσης στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών και στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Επομένως, η κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη ενός κράτους στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στη βέλτιστη αξιοποίηση των πολιτιστικών του αγαθών, ανάγοντας την προστασία, τη διατήρηση και την ανάδειξή τους σε ζητήματα μείζονος σημασίας. Ως εκ τούτου, το κράτος οφείλει να διασφαλίζει το περιβάλλον μέσα στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί η πολιτιστική δημιουργία, αφενός θεσμικά και αφετέρου παρέχοντας τις απαραίτητες υποδομές, αλλά και τα κίνητρα για τη διαφύλαξη, προώθηση και δημιουργία του πολιτιστικού προϊόντος. Κάθε πρόγραμμα πολιτιστικής πολιτικής διαμορφώνεται σύμφωνα με τους σκοπούς που εξυπηρετεί, τους φορείς που το κατευθύνουν, τα μέσα υλοποίησής του, τις δράσεις που το εξειδικεύουν, το γεωγραφικό χώρο στον οποίο λαμβάνει χώρα, καθώς και τη χρονική περίοδο στην οποία εκτείνεται.

Η πολιτιστική ανάπτυξη είναι μία πολύπλευρη έννοια, με διεπιστημονικό χαρακτήρα, ηθική και αξιολογική διάσταση, η οποία εκφράζει την πορεία προς την πρόοδο τόσο την οικονομική, όσο και την κοινωνική. Αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη εννοείται η αύξηση του παραγόμενου προϊόντος και κατ΄ επέκταση του πλούτου και του υλικού επιπέδου ζωής μιας δεδομένης κοινωνίας[22]. Σχετικά με την

[22] Η οικονομική θεωρία έχει δανείσει έννοιες και μεθόδους ανάλυσης για την περιγραφή της περιφερειακής ανάπτυξης, με βασικότερες τις θεωρίες του διεθνούς εμπορίου (οικονομικές δραστηριότητες και σχέσεις μεταξύ δύο ή περισσοτέρων χωρικών μονάδων) και της ισόρροπης ανάπτυξης. Οι θεωρίες αυτές δεν στοχεύουν στην ερμηνεία των περιφερειακών ανισοτήτων αλλά στη

κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης, αυτή σε καμία περίπτωση δεν λειτουργεί συμπληρωματικά της οικονομικής, αλλά συμβάλλει στην επίλυση των σύνθετων προβλημάτων της κοινωνίας με στόχο την κοινωνική ευημερία (Χριστοφιλόπουλος 2002, 471).

Αντιστοίχως, σε τοπικό επίπεδο, οι διαδικασίες αυτές αποσκοπούν στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιφέρειας[23] μιας χώρας, η οποία επιδιώκεται με την αύξηση και ενίοτε με τη διαφοροποίηση της παραγωγικής ικανότητας των περιφερειών. Η *Περιφερειακή Ανάπτυξη* εκφράζει την αναγκαιότητα σύγκλησης των περιφερειών προς τον εθνικό άξονα ορισμού κριτηρίων τα οποία είτε ορίζονται από τους φορείς άσκησης πολιτικής της χώρας (*εκ των άνω ανάπτυξη – top down development*) ή είναι το αποτέλεσμα διεργασιών της λαϊκής βούλησης (*εκ των κάτω ανάπτυξη – bottom up development*) (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 2008, 9).

Κατά τη Μπιτσάνη, «… η αύξηση της παραγωγικής «ικανότητας» και οι αναδιαρθρώσεις αυτές, πρέπει να είναι τέτοιες, ώστε να εξασφαλίζουν μια συνεχή και αυτοσυντηρούμενη αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος και βελτίωση διαβίωσης του πληθυσμού τους…» (Μπιτσάνη 2004, 117). Απαιτείται λοιπόν η λήψη μέτρων για τη βελτίωση των οικονομικών δραστηριοτήτων σε όλη την επικράτεια της χώρας, η άσκηση δηλαδή *περιφερειακής πολιτικής* προκειμένου να εξομοιωθεί το επίπεδο διαβίωσης των κατοίκων διαφορετικών περιοχών. Η ανισότητα κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων οφείλεται σε γεωγραφικούς και γεωφυσικούς παράγοντες, καθώς και στη λειτουργία της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Σκοπός της άσκησης της Περιφερειακής Πολιτικής είναι να ικανοποιήσει δύο αλληλοσυσχετιζόμενους, και συχνά αλληλοσυγκρουόμενους, στόχους : την οικονομική ανάπτυξη και τη βελτίωση της διανομής εισοδήματος και πλούτου. Επιπλέον, είναι άμεσα εξαρτημένη από την εθνική οικονομία, αφού αφενός οι εθνικές περιφερειακές

διασαφήνιση ότι η δημιουργία και η ύπαρξη θεσμών και οργανισμών θα οδηγήσουν στην περιφερειακή ανάπτυξη (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 2008, 28).

[23] Με τον όρο *περιφέρεια* εννοείται η μονάδα χώρου άσκησης της περιφερειακής πολιτικής. Είναι διεθνώς παραδεκτό ότι αποτελεί το καταλληλότερο χωρικό μέγεθος για την εφαρμογή της πολιτιστικής πολιτικής (Bassand 1986, 37).

πολιτικές επιδρούν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε περιφέρεια, ανάλογα με τις δυνατότητές και τις ανάγκες της, και αφετέρου η κατανομή των πόρων στις περιφέρειες της χώρας πρέπει να είναι συμβατή με την εθνική οικονομική πολιτική (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 2008, 12-13).

Στο χώρο της περιφέρειας η έννοια του πολιτισμού αναφέρεται στο σύνολο των εκδηλώσεων ή των δραστηριοτήτων των ατόμων σε μία ή περισσότερες κοινωνίες, προσδιορίζοντάς την εξέλιξή τους σε τομείς, όπως η τεχνολογική παραγωγή και η πνευματική δράση. Πρόκειται για μια δυναμική λειτουργία που συνθέτει και διαμορφώνει μια δημιουργική ατμόσφαιρα και ένα πνευματικό κλίμα. Οι *πολιτιστικές δραστηριότητες*, οι επικοινωνιακές προσεγγίσεις των καταναλωτών-χρηστών με τα πολιτιστικά προϊόντα-αγαθά, τη χρησιμοποίησή τους και επομένως την αξιοποίησή τους, αν και αποτελούν σημαντική πτυχή του κυρίαρχου πολιτισμού, καθίστανται αντιληπτές ως ένα μόνο τμήμα του. Η επικοινωνιακή αυτή διάσταση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο, ενώ η ύπαρξή της θεωρείται απαραίτητη τόσο για τον πολιτιστικό δημιουργό όσο και για το κοινωνικό σύνολο (Μπιτσάνη 2004, 40-41).

Οι πολιτιστικές δράσεις και δραστηριότητες από τις οποίες παράγονται τα πολιτιστικά προϊόντα είναι βασικό κομμάτι της καθημερινότητας των ανθρώπων στις σύγχρονες κοινωνίες. Το κράτος διαμορφώνει το πλαίσιο εκείνο μέσα στο οποίο νομιμοποιούνται και υλοποιούνται οι πολιτιστικές δράσεις. Για το λόγο αυτό κάθε σύγχρονο κράτος αναπτύσσει συγκεκριμένη πολιτιστική πολιτική, με στόχο την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, την προβολή των πολιτιστικών προϊόντων, καθώς επίσης και το σχεδιασμό και την υλοποίηση ποικίλων πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

3.1 Η έννοια της Τοπικής Ανάπτυξης

Η έννοια της *τοπικής ανάπτυξης* αναφέρεται στην κοινωνική αλλαγή που συντελείται σε μία χωρική μονάδα, μέσω οποιασδήποτε διαδικασίας, δραστηριότητας ή γεγονότος και μέσω της ευρείας συμμετοχής, της πρωτοβουλίας και της στήριξης των κατοίκων, με αποτέλεσμα την κοινωνική, την οικονομική αναγέννηση καθώς και την υλική πρόοδο (Κόνσολα 2006, 31). Η *ολοκληρωμένη τοπική ανάπτυξη* επέρχεται όχι μόνο με τη σωστή διαχείριση των φυσικών πόρων και του κεφαλαίου, αλλά και μέσω της συνεργασίας θεσμών, οργανισμών, φορέων της κοινωνίας (όπως επιμελητήρια, συνεταιρισμοί), τοπικών παραγόντων, τοπικής πρωτοβουλίας, τοπικών επιχειρήσεων, επιχειρηματικότητας και ανθρώπινης αναζήτησης στον τομέα του πολιτισμού (Μπιτσάνη 2004, 118).

Προτεραιότητα της διαδικασίας της τοπικής ανάπτυξης είναι η ικανοποίηση των αναγκών του τοπικού πληθυσμού και η ευαισθησία των αρχών για τα προβλήματα τοπικού κοινωνικού χαρακτήρα. Η *ενδογενής τοπική ανάπτυξη*, δηλαδή η επέμβαση των πολιτών για την επίλυση των προβλημάτων της τοπικής κοινωνίας, στοχεύει στην αξιοποίηση της παραγωγικής δομής, της αγοράς εργασίας, των φυσικών πόρων, της κοινωνικής και πολιτικής δομής της τοπικής οικονομίας και του τοπικού εργατικού και πληθυσμιακού δυναμικού (Προβατάς 1997, 60).

Ήδη από τη δεκαετία του 1960 οι οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι η αναπτυξιακή πολιτική δεν πρέπει να βασίζεται μόνο στην αύξηση των συντελεστών παραγωγής (έδαφος, εργασία, κεφάλαιο), αλλά στην κινητοποίηση του παραγωγικού δυναμικού που βρίσκεται σε υπολανθάνουσα ή λανθάνουσα κατάσταση. Στην πορεία η έννοια της ανάπτυξης ταυτίσθηκε με την αύξηση της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, η οποία μεταξύ άλλων προϋποθέτει την ενεργοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών φορέων για ανάληψη νέων δραστηριοτήτων (κοινωνική κινητικότητα). Σε αυτήν την υπόθεση θεμελιώνεται η πολιτική που βασίζεται στην τοπική ανάπτυξη, δηλαδή στην ανάπτυξη συγκριτικών πλεονεκτημάτων από την περιφέρεια που δημιουργούνται από την ενεργοποίηση του πληθυσμού τους.

Η πολιτική αυτή, ευρύτερα γνωστή ως πολιτική για την ***Ενεργοποίηση του Ενδογενούς Δυναμικού (Ε.Ε.Δ.)***, προωθήθηκε προς τρεις κατευθύνσεις :

(α) πολιτική για αύξηση της επιχειρηματικότητας (entrepreneurship) σε τοπικό επίπεδο,

(β) πολιτική για αύξηση της παραγωγικότητας και

(γ) πολιτική για την ενίσχυση τοπικών πρωτοβουλιών που δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από επιχειρηματική δράση.

Η αύξηση της επιχειρηματικότητας και η προώθηση της τοπικής πρωτοβουλίας δεν σχετίζονται υποχρεωτικά με την έννοια του κέρδους. Η αύξηση της απασχόλησης, η επέκταση της δημιουργικότητας ή της τεχνογνωσίας, οι καινοτομίες, η προώθηση της κοινωνικής συνεργασίας, η βελτίωση του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος αποτελούν παράλληλους στόχους της πολιτικής Ε.Ε.Δ. Η ποικιλομορφία της πολιτικής αυτής την διαφοροποιεί ως προς το στόχο της παρέμβασης και ως προς τα κριτήρια αποδοτικότητας (ιδιωτικοοικονομικά ή κοινωνικά κριτήρια) (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 2008, 41-43).

Αναμφίβολα, ο πολιτισμός και η ανάπτυξη αποτελούν δείκτες κοινωνικής προόδου και πολιτικής σταθερότητας. Η άσκηση πολιτιστικής πολιτικής με στόχο την ανάπτυξη επιτυγχάνεται μέσω της αξιοποίησης των πολιτιστικών προτύπων, της αξιοποίησης του πολιτιστικού χρόνου, της πολιτιστικής υποδομής, της αξιοποίησης των μέσων επικοινωνίας, της αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος, καθώς επίσης και της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας. Η συμμετοχή των πολιτών στην εφαρμογή της πολιτιστικής πολιτικής ενός Δήμου κρίνεται απαραίτητη και ο ρόλος που αυτοί διαδραματίζουν σχετίζεται όχι μόνο με την κατανάλωση των πολιτιστικών αγαθών, αλλά και τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων κατά τον σχεδιασμό της πολιτιστικής πολιτικής, και την ενθάρρυνση των πολιτών να μετέχουν στις διεργασίες της παραγωγής των πολιτιστικών προϊόντων. Η επίτευξη της συμμετοχικής δράσης των πολιτών απαιτεί προγραμματισμό, συνέπεια, σαφήνεια και μακρόπνοο σχεδιασμό της πολιτιστικής πολιτικής από τη μεριά της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΤΕΔΚΝΑ 1994, 43).

3.2 Φορείς Άσκησης Πολιτιστικής Πολιτικής στην Ελλάδα

Η οικονομική πολιτική ασκείται από τους φορείς οικονομικής πολιτικής, όπως το κράτος, τα ΝΠΔΔ και τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, θέτοντας σκοπούς (απώτερες αντικειμενικές επιδιώξεις) και στόχους (άμεσες αντικειμενικές επιδιώξεις). Ο στόχος της αύξησης των επενδύσεων στην περιφέρεια είναι ο ενδιάμεσος σταθμός προσέγγισης του τελικού σκοπού, της ανάπτυξης δηλαδή της περιφέρειας. Οι παρεμβάσεις αυτές αποτελούν τα μέσα της οικονομικής πολιτικής (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 2008, 9).

Υπεύθυνος φορέας για την προστασία, την διάσωση, την ανάδειξη και την προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και για την προώθηση και ανάπτυξη των τεχνών στην Ελλάδα, είναι το Υπουργείο Πολιτισμού[24]. Η διάρθρωση των οργανωτικών μονάδων του Υπουργείου περιλαμβάνει την κεντρική υπηρεσία, τις περιφερειακές υπηρεσίες και τις ειδικές περιφερειακές υπηρεσίες, οι οποίες οργανώνονται με τη σειρά τους σε παράλληλες βαθμίδες.

Σημαντικές, ωστόσο, αρμοδιότητες άσκησης πολιτιστικής πολιτικής κατέχουν και οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, πρώτου βαθμού (ΦΕΚ Α' 114/8.6.2006, «Κύρωση του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων»). Η Τοπική Αυτοδιοίκηση αποτελεί το βασικό θεσμό που μπορεί να ανταποκριθεί άμεσα και αποτελεσματικά, υποκαθιστώντας την αδυναμία του κράτους, ανταποκρινόμενος στις άμεσες κοινωνικές ανάγκες των πολιτών, αξιοποιώντας το ρόλο του φορέα της τοπικής εξουσίας και του εκφραστή της κοινωνίας των πολιτών (Μπιτσάνη 2004, 129-135). Οι ΟΤΑ έχουν την αρμοδιότητα να δημιουργούν πολιτιστικά και πνευματικά κέντρα, μουσεία, πινακοθήκες, κινηματογράφους και θέατρα, φιλαρμονικές και σχολές διδασκαλίας μουσικής, σχολές χορού, ζωγραφικής και γλυπτικής. Στις αρμοδιότητές τους εντάσσονται επίσης, η προστασία των μουσείων, των αρχαιολογικών χώρων και των εγκαταστάσεων τους, καθώς επίσης και η μελέτη και εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων.

[24] www.culture.gr, τελ. πρόσβαση 15/2/2014

3.3 Η Τοπική Αυτοδιοίκηση ως φορέας άσκησης πολιτιστικής πολιτικής

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ως φορέας άσκησης της πολιτιστικής πολιτικής, εκφράζει τις ανάγκες, την αγωνία και τη βούληση της τοπικής κοινωνίας. Πρωταρχικό της μέλημα είναι η κινητοποίηση των κατοίκων και η άμεση συμμετοχή τους στις δράσεις και στις δραστηριότητες του Δήμου. Ταυτοχρόνως, είναι το σημείο επαφής της τοπικής κοινωνίας με άλλους δήμους ή δίκτυα πόλεων (Μπιτσάνη 2004, 213-216).

Στις αρμοδιότητες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εκτός από την εξασφάλιση της κατάλληλης υποδομής για την άσκηση της πολιτιστικής πολιτικής, ανήκουν οι πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της πολιτιστικής δημοκρατίας, το σχεδιασμό και το συντονισμό των πολιτιστικών δράσεων, καθώς και την εξασφάλιση των αναγκαίων πόρων για την επίτευξη των στόχων που προωθούν την πολιτιστική άνθιση και τη δημιουργικότητα του τόπου. Οι αρμοδιότητες του πολιτιστικού τομέα των Δημοτικών και Κοινοτικών Αρχών θεσμοθετήθηκαν με το Ν.3463/2006, όπου αναφέρεται και η υποχρέωσή τους για την εκπόνηση προγραμμάτων που αφορούν στην προστασία και αναβάθμιση του αρχιτεκτονικού, φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, καθώς επίσης και στην άσκηση πολιτικής για την ανάδειξη του πολιτιστικού περιβάλλοντος, στην προβολή πολιτιστικών αγαθών και σύγχρονων έργων που παράγονται σε τοπικό επίπεδο, στη μελέτη και εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων (Κλάδος 1994, 53-54).

Οι πολιτιστικές δραστηριότητες ανήκουν στο πλαίσιο αρμοδιοτήτων των ΟΤΑ σύμφωνα με το άρθρο 24 του Π.Δ. 410/95 (Δ.Κ.Κ.) και μπορούν να οργανωθούν:

α) από τις υπηρεσίες του Δήμου, βάσει του Οργανισμού Εσωτερικών Υπηρεσιών (ΟΕΥ),

β) από Νομικό Πρόσωπο του Δήμου,

γ) από δημοτική επιχείρηση,

δ) από φυσικά ή νομικά πρόσωπα κατόπιν αναθέσεως από το Δήμο.

Καταλληλότεροι φορείς άσκησης των πολιτιστικών δράσεων μπορεί να είναι είτε Νομικά Πρόσωπά του Δήμου (άρθρο 203 ΔΚΚ), είτε δημοτική επιχείρηση (άρθρο 277 επομ. ΔΚΚ). Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μορφών άσκησης έγκειται στον τρόπο

οργάνωσης και λειτουργίας τους, καθώς και στη δυνατότητα επωφελέστερης αξιοποίησής τους από το Δήμο.

Τα νομικά πρόσωπα του Δήμου λειτουργούν με τη μορφή ΝΠΔΔ, ενώ οι επιχειρήσεις των ΟΤΑ λειτουργούν με την μορφή ΝΠΙΔ[25]. Στην περίπτωση της Λαυρεωτικής υπεύθυνο των πολιτιστικών δραστηριοτήτων είναι το ΝΠΔΔ με την επωνυμία «Θορικός», η σύσταση του οποίου πραγματοποιήθηκε το 2010[26].

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τη μεριά της τοπικής αυτοδιοίκησης ευθυγραμμίζεται με την εθνική στρατηγική χάραξης της πολιτιστικής πολιτικής, υιοθετώντας το σύνολο των αποστολών που χαρακτηρίζουν τους πολιτιστικούς οργανισμούς, όπως η κοινωνική πρόνοια, η αποστολή διάσωσης και προστασίας μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και η καλλιτεχνική δημιουργία και έκφραση των πολιτών. Η παροχή υπηρεσιών στους πολίτες γίνεται με τη σύσταση θεσμοθετημένων, εξειδικευμένων δομών οργάνωσης από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, προκειμένου να διευρύνουν τους αντικειμενικούς και λειτουργικούς στόχους των πολιτιστικών οργανισμών της. Οι δομές αυτές είναι οργανισμοί κοινής ωφέλειας, που στοχεύουν στην ανάπτυξη νέων επικοινωνιακών κοινωνικών δομών και στην επιμόρφωση των δημοτών (Μάργαρη 2008, 717).

Πιο συγκεκριμένα, για τους δημοτικούς φορείς πολιτιστικής διαχείρισης που δραστηριοποιούνται στη Νοτιοανατολική Αττική (Μεσόγεια) έχει πραγματοποιηθεί έρευνα για το ρόλο που αυτοί διαδραματίζουν στις πολιτιστικές εξελίξεις της ευρύτερης περιοχής. Σύμφωνα με την πολιτισμική ανθρωπολόγο Ζωή Μάργαρη, οι φορείς της περιοχής αναπαράγουν την εσφαλμένη στερεοτυπική αντίληψη της ταύτισης του μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με την ανυπαρξία κέρδους. Η κερδοφορία στους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς είναι θεσμικά κατοχυρωμένη, προϋποθέτοντας την αξιοποίηση των εσόδων προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Αν και η οικονομική διάσταση δεν είναι βαρύνουσας σημασίας στη διοργάνωση των πολιτισμικών δραστηριοτήτων, ωστόσο υφίσταται έστω και με τη στη συμβολική κεφαλαιοποίηση των δημοτικών δραστηριοτήτων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αξιολόγηση των

[25] www.eetaa.gr/nomothesia/gnomodotiseis/gnomo98-1.html, τελ. πρόσβαση 22/4/2014
[26] www.lavreotiki.gr, τελ. πρόσβαση 22/4/2014

παρεχόμενων υπηρεσιών από την Τοπική Αυτοδιοίκηση είτε μέσω της ανάλυσης των πολιτιστικών εκπαιδευτικών μηχανισμών, είτε από την αγοραστική δύναμη του πολιτιστικού προϊόντος. Ο σχεδιασμός, η υλοποίηση, η παραγωγή η διανομή και η κατανάλωση των πολιτιστικών δημοτικών δραστηριοτήτων συντελεί στην αξιολόγηση των δημοτικών πολιτικών του πολιτισμού. Οι κάτοικοι, σύμφωνα με την συγκεκριμένη έρευνα, εκφράζουν την ανάγκη θέσπισης νέων μοντέλων πολιτισμικών παροχών, η λειτουργία των οποίων θα βασίζεται στα σύγχρονα μοντέλα κοινωνικής συμμετοχικής αλληλεπίδρασης.

Από την άλλη πλευρά, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει να επιδείξει ένα χαρακτήρα ενοποιητικό και πολυπολιτισμικό μεταξύ των συμμετεχόντων, αναδεικνύοντας τις ενδοκοινοτικές τάσεις για ομοιογένεια. Οι ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών στα Μεσόγεια καθορίζουν την άσκηση πολιτιστικής πολιτικής με βάση διπολικούς άξονες: τοπικό και υπερτοπικό, παραδοσιακό και νεωτερικό. Οι μεσογείτικοι δημόσιοι φορείς άσκησης πολιτιστικής πολιτικής αγνοούν τα βασικά σημεία της πολιτιστικής δράσης των διεθνών οργανισμών. Ως συνέπεια, δεν αξιοποιούνται επαρκώς πολιτιστικοί θεσμοί (όπως ο θεσμός της πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης, προγράμματα προβολής και προώθησης των τοπικών πολιτισμικών εκφάνσεων π.χ. CULTURA, INTERREG κ.ά.) στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης και προς όφελος των πολιτών (Μάργαρη 2008, 715-726).

Επιπροσθέτως, πέρα από τις ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην περιοχή της Νοτιανατολικής Αττικής, η οικονομική κρίση, το πρόβλημα της εποχής μας, επιφέρει κρίση και στον πολιτισμό. Το πολιτισμικό προϊόν δεν θα πρέπει να υποβαθμίζεται. Με κατάλληλο σχεδιασμό και προγραμματισμό της πολιτιστικής πολιτικής, με έρευνα των ιδιαιτεροτήτων και των αναγκών του πληθυσμού της τοπικής κοινωνίας, με επάρκεια και εξειδικευμένο προσωπικό της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, που θα σχεδιάζει και θα υλοποιεί την πολιτιστική πολιτική, με στόχευση σε ποιοτικές δράσεις και δραστηριότητες, οι οποίες δεν είναι κατά ανάγκη να είναι δαπανηρές, και με διαδημοτικές ή διαπεριφερειακές συνεργασίες, μπορούν να αποτελέσουν μέσο πολιτιστικής άνθισης.

Ανεξάρτητα από τη στρατηγική ανάπτυξης που θα επιλεγεί και θα ακολουθηθεί κατά περίπτωση για την προαγωγή της τοπικής ανάπτυξης, πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη η σημασία που ενέχει για την τοπική ανάπτυξη ο καθοριστικός ρόλος και η συμβολή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Ο ρόλος των Οργανισμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι πρωταγωνιστικός για τις τοπικές κοινωνίες, καθώς η ανάδειξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης σε κύριο μοχλό ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις της εποχής μας.

Σε ένα παγκοσμιοποιημένο και ανταγωνιστικό περιβάλλον, η ανάδειξη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων μιας περιοχής αποτελούν πλέον μονόδρομο για ανάπτυξη και απασχόληση και πεδίο ευθύνης και αρμοδιότητας των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Απαραίτητη για την επιτυχία στρατηγικών προγραμμάτων για τη βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ύπαρξη μιας υγιούς μορφής Τοπικής Αυτοδιοίκησης που θα διαθέτει τις γνώσεις και την ικανότητα να επιλύει τα προβλήματα αναλόγως. Οι τοπικοί φορείς γνωρίζουν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον τα προβλήματα και τις ιδιαιτερότητες της περιοχής τους και μπορούν να προτείνουν εφαρμόσιμες λύσεις προσαρμοσμένες στις ιδιαιτερότητές τους. Το ζήτημα της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, που αναλύεται σε επόμενα κεφάλαια (βλ. κεφάλαια 5 και 6), προσεγγίζεται υπό το πρίσμα των παραπάνω παρατηρήσεων.

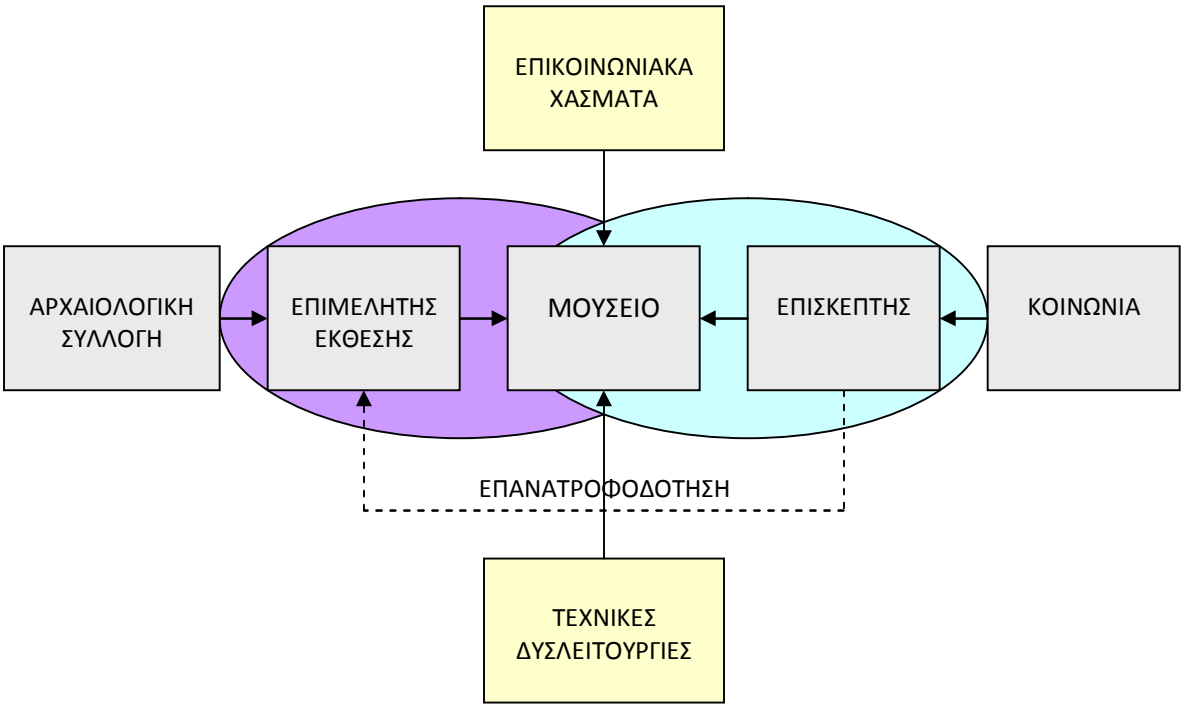
Κεφάλαιο 4ο
Διαχείριση αρχαιολογικών χώρων στην Ελλάδα. Μελέτες περίπτωσης

Η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων ως εκθεμάτων σε ανοικτό χώρο έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, γεγονός που υπαγορεύεται από την ανάγκη βίωσης του μνημείου ως κοινωνικού αγαθού (Λαμπρινουδάκης 2006β, 49, Sivan 1995). Οι αρχαιολογικοί χώροι αποτελούν μέσο επικοινωνίας με ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή «*…δεν γνώριζαν κάτι περισσότερο για την αρχαιολογία, παρά το ότι αφορά στην ανασκαφή των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος…»* (Merriman 2000, 100).

Η έννοια της *κοινωνικής ή δημόσιας αρχαιολογίας* αποσκοπεί στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος όσον αφορά στο ρόλο της αρχαιολογίας στο παρόν και στην επαφή της με ένα μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων (Merriman και Swain 1999, 262). Αυτό είναι δυνατό να επιτευχθεί μέσω της διατύπωσης ερωτημάτων σχετικά με το παρελθόν και τους τρόπους, με τους οποίους αυτό γίνεται αντιληπτό και βιώνεται από τον καθένα από εμάς (Marshall 2002, 211). Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία ενεργοποιούνται πεδία επικοινωνίας, που περιλαμβάνουν τη διάχυση της αρχαιολογικής γνώσης, τη βελτίωση της δημόσιας εικόνας της αρχαιολογίας και τέλος, τη δημοκρατική εκπροσώπηση όλων όσων συμμετέχουν σε αυτή (Holtorf 2007, 150).

Η επικοινωνία των αρχαιολογικών χώρων με το κοινό, όπως προκύπτει με βάση το τροποποιημένο μοντέλο επικοινωνίας των Shannon και Weaver, που προτείνει η Χουρμουζιάδη (2006,131-135), βελτιώνει την ερμηνευτική προσπάθεια των επικοινωνιακών χαρακτηριστικών του κοινωνικού αυτού φαινομένου. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου, πηγή εκπομπής του μηνύματος ως προς τη μετάδοση των πληροφοριών είναι το επιστημονικό και διοικητικό προσωπικό, που έχει ανασκάψει, μελετήσει και συντηρήσει το χώρο, καθώς και ο ίδιος ο αρχαιολογικός χώρος με τη δυναμική παρουσία του, ενταγμένος μέσα στο φυσικό περιβάλλον. Ο ρόλος του ειδικού είναι καθοριστικός ως προς την αποκωδικοποίηση του μηνύματος

από τον επισκέπτη, την μετουσίωσή του σε γνώση και την μεταφορά, εξέλιξη και ενσωμάτωση της γνώσης στο κοινωνικό σύνολο. Η γραμμική αυτή πορεία μπορεί να διακόπτεται από παράγοντες, όπως οι τεχνικές και οι επικοινωνιακές δυσλειτουργίες. Άλλωστε, η γραμμικότητα ως έννοια καθαυτή θα εξαιρούσε την αμφίδρομη αυτή σχέση, συμπεριλαμβάνοντας κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους, που απαιτεί οποιοδήποτε επικοινωνιακό μοντέλο. Επιπλέον, η επικοινωνιακή σχέση ενός αρχαιολογικού χώρου με τους επισκέπτες δεν είναι παγιωμένη αλλά μεταβάλλεται, γεγονός που προϋποθέτει τον έλεγχο, την αναπροσαρμογή και τη βελτίωση των μεθόδων μέσω της ανάδρασης του επισκέπτη. Η διακεκομμένη γραμμή της επανατροφοδότησης σχετίζεται με την προαιρετική αντίστροφη διαδικασία επικοινωνίας από τον επισκέπτη στην πηγή. Καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει και το φάσμα εμπειριών πομπού και δέκτη, αφού χωρίς την έστω και μερική αλληλοκάλυψή τους, δεν υπάρχει σημείο επικοινωνίας (Σχέδιο 3).

Σχέδιο 3. Το επικοινωνιακό μοντέλο του αρχαιολογικού μουσείου κατά τη Χουρμουζιάδη (2006, 134).

Πρακτικά, η επικοινωνία αυτή μπορεί να επιτευχθεί με την παρουσίαση της αρχαιολογικής πληροφορίας με διαφορετικούς τρόπους, στοχεύοντας στην πληρέστερη και ουσιαστικότερη επεξεργασία της εκ μέρους του κοινού. Σύμφωνα με την Γκαζή «…αυτό που συνήθως λείπει είναι η ένταξη των εκθεμάτων σε ένα ποικίλο σημασιοδοτικό πλαίσιο, το οποίο όμως να εκκινεί από τις προσλαμβάνουσες των επισκεπτών και να λαμβάνει υπόψη του την ανάγκη συνδέσεων και συσχετισμών με το παρόν και με οικείες εμπειρίες, να δημιουργεί δηλαδή τις προϋποθέσεις γι΄ αυτό που ο Στέλιος Παπαδόπουλος είχε ονομάσει "διπλή μετάβαση του επισκέπτη" από την καθημερινότητα στον παρελθόντα χρόνο και από τον πραγματικό, τον βιωμένο χώρο, στον μουσειακό χώρο» (Γκαζή 2008, 39). Η πληροφορία δεν μεταδίδεται με τον καθιερωμένο τρόπο, αλλά λειτουργεί ως ερέθισμα για την κατασκευή του νοήματος από τον ίδιο τον επισκέπτη, ο οποίος καλείται να αλληλεπιδράσει με τα εκθέματα και να βιώσει την εξατομικευμένη εμπειρία της επίσκεψής του στο χώρο (Falk και Dierking 1992, Silverman 1995). Η προσέγγιση της αρχαιολογικής πληροφορίας, ωστόσο, πραγματοποιείται μέσω της *κοινωνικοποίησης*, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο το προϊόν της επαφής δημοσιοποιείται και γίνεται πολιτιστικό και κοινωνικό αγαθό (Χουρμουζιάδης 1999, 106, 154).

Η ακεραιότητα αυτών των ιστορικών μαρτυριών πρέπει να είναι απολύτως σεβαστή και η αμέλεια για τη συντήρησή τους αφήνει τους χώρους απροστάτευτους και εκτεθειμένους στους φυσικούς και ανθρωπογενείς παράγοντες φθοράς (Sivan 1995, 51). Η διαχείριση ενός αρχαιολογικού χώρου είναι μία σύνθετη διαδικασία με ποικίλες παραμέτρους, όπως η διατήρηση και η συστηματική συντήρηση των στοιχείων που τον συνιστούν, οι διαθέσιμοι πόροι, το θεσμικό πλαίσιο, η επιστημονική τεκμηρίωση, η αξιοποίηση και ανάδειξή του. Στόχος αυτής της διαδικασίας είναι η μετατροπή του μνημείου σε πολιτιστικό αγαθό και η παράδοσή του στο κοινό (Λαμπρινουδάκης 2006β, 51-52, De la Torre και Mac Lean 1995, 5, Sullivan 1995). Η διατήρηση της υλικής υπόστασης ενός αρχαιολογικού χώρου είναι πρωταρχικής σημασίας, και παρότι φαίνεται προφανής, δεν είναι αυτονόητη. Επιπλέον, η εξασφάλιση της καλής κατάστασης των μνημειακών συνόλων που πρόκειται να

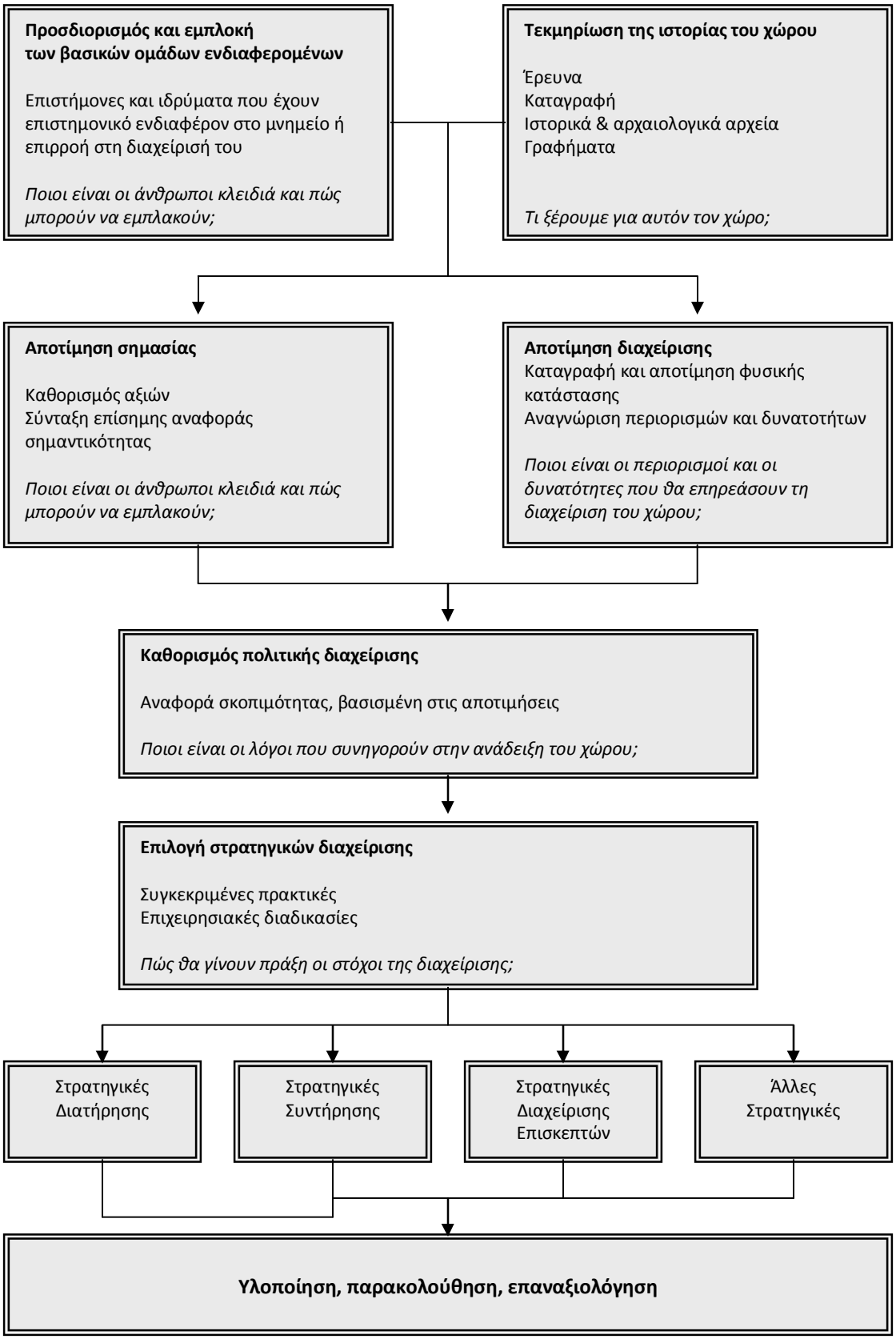
αναδειχτούν απαιτεί, πέραν των μέτρων για τη διατήρηση και συντήρησή τους, τη διαρκή παρακολούθηση (monitoring) της ανάδειξης (Λαμπρινουδάκης 2006β, 52).

Μια ολοκληρωμένη στρατηγική διαχείρισης, όπως το μοντέλο δράσης που προτείνει η Sullivan (Σχέδιο 4) (Sullivan 1995, 17), απαιτεί εξειδικευμένο και ολοκληρωμένο σχεδιασμό και οφείλει να λαμβάνει υπόψη την ιστορική, επιστημονική, αισθητική, εκπαιδευτική, κοινωνική, πολιτική και οικονομική αξία του μνημείου, ενώ συχνά καλείται να συμφιλιώσει τις αλληλοσυγκρουόμενες αναγκαιότητες, που προκύπτουν (Κολώνας 2006, Cleere 2006).

Για την κατανόηση και την ανάδειξη του χώρου κρίνεται αναγκαία (Cleere 2006: 90, Sullivan 1995, Σαβαλάνος, Γεωργοπούλου – Ντ΄ Αμίκο, Γιαννάκης 2001):

- η κατάλληλη και αποτελεσματική σήμανση του χώρου,
- η υποδομή και τα μέσα εκπαιδευτικού χαρακτήρα,
- η καθιέρωση ξεναγήσεων από επαγγελματίες ή μέλη τοπικών συλλόγων, φίλων του αρχαιολογικού χώρου,
- η παροχή ανέσεων στους επισκέπτες, όπως χώροι στάθμευσης, υγιεινής και ανάπαυσης.

Σε κάθε περίπτωση, τα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί στο πλαίσιο αυτής της μελέτης, αλλά και οι προτάσεις που διατυπώνονται στηρίζονται στην *αρχή του ενδεχόμενου* κατά τον Χουρμουζιάδη, επιδεχόμενα αναθεώρηση ή αντικατάσταση στο μέλλον (Χουρμουζιάδης 1996, 54).

Σχήμα 4. Μοντέλο δράσης για την ολοκληρωμένη διαχείριση ενός αρχαιολογικού χώρου (Sullivan 1997, 17).

Στην παρούσα ενότητα εστιάζουμε σε τρεις μελέτες περίπτωσης, οι οποίες παρότι διαφορετικές μεταξύ τους, αποτελούν παραδείγματα καλών πρακτικών όσον αφορά τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στον ελλαδικό χώρο. Ως τέτοιες τις εξετάζουμε και εμείς εδώ προκειμένου να προχωρήσουμε, στη συνέχεια, στην εις βάθος διερεύνηση της μελέτης περίπτωσης, που έχει τεθεί στο ερευνητικό επίκεντρο της εργασίας. Θεωρούμε προσφορότερη την εξέταση καλών πρακτικών από τον ελλαδικό χώρο, καθώς το θεσμικό πλαίσιο και οι διαθέσιμοι πόροι, παράγοντες που μπορεί να διαφέρουν σημαντικά σε άλλες χώρες, είναι κρίσιμης σημασίας για το σχεδιασμό και την υλοποίηση πρακτικών διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Οι περιπτώσεις, λοιπόν, που θα μας απασχολήσουν εδώ είναι αυτές του Δισπηλιού, της Νάξου και της αρχαίας Μεσσήνης. Παρότι διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, γεωγραφικά, χρονικά και ειδολογικά, ωστόσο θεωρούμε ότι υπάρχει ένας κοινός άξονας αναφοράς, που επιτρέπει την από κοινού εξέτασή τους. Πρόκειται για τον άξονα αλληλεπίδρασης ανθρώπου-φύσης-τεχνικού πολιτισμού, στις διάφορες φάσεις εξέλιξής του.

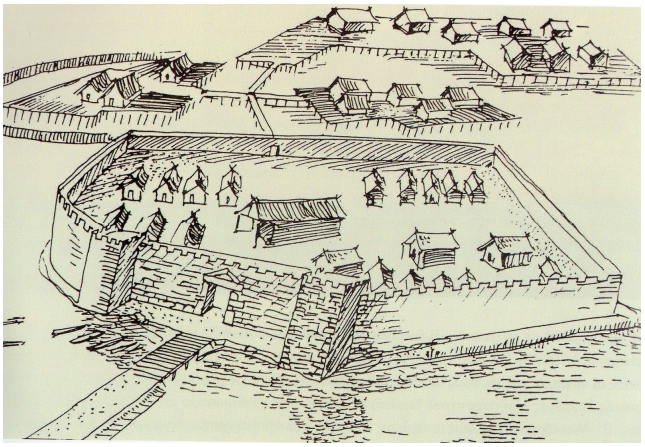
4.1 Η περίπτωση του Δισπηλιού

Ένας οικισμός της Νεότερης Νεολιθικής Περιόδου που χρονολογείται μεταξύ του 5600 – 4000 π.Χ. αναπτύχθηκε γύρω από τη λίμνη της Καστοριάς, σε απόσταση 7 χλμ από τον αστικό ιστό και κοντά στο σημερινό χωριό του Δισπηλιού (Εικ.22). Η τυχαία ανακάλυψη έγινε το 1932 από τον καθηγητή Α. Κεραμόπουλο, κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας στην ευρύτερη περιοχή για τον εντοπισμό αρχαιολογικών στοιχείων, σχετικά με την κοιτίδα των Μακεδόνων. Το τέλος ενός πολύ ξηρού χειμώνα είχε ως αποτέλεσμα την υποχώρηση της στάθμης του νερού της λίμνης και την αποκάλυψη των κορυφών εκατοντάδων πασσάλων, οικοδομικών λειψάνων ενός προϊστορικού οικισμού. Από τότε, μόλις το 1974 ο καθηγητής Ν. Μουτσόπουλος, πραγματοποιώντας έρευνα σχετικά με τις βυζαντινές εκκλησίες της Καστοριάς, συνέλεξε κάποια επιφανειακά ευρήματα και δημοσίευσε μια σημαντική αναφορά για το θέμα των λιμναίων οικισμών (Εικ.23). Χρειάστηκε να περάσουν 60 χρόνια, το 1992,

ώστε να αρχίσουν συστηματικές αρχαιολογικές ανασκαφές στη θέση *Νησί* από τον Γ. Χουρμουζιάδη, καθηγητή προϊστορικής αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης[27] (Σωφρονίδου 2008, 11-14).

Εικ. 22 Τοποθεσία του οικομουσείου και του σύγχρονου οικισμού του Δισπηλιού.

Εικ. 23 Αναπαράσταση του λιμναίου οικισμού από τον καθ. Ν.Μουτσόπουλο.

Η στρατηγική της ανασκαφής αφορούσε τη μελέτη ολόκληρου του οικισμού ως πολιτιστικού συστήματος με συγκεκριμένη ανάπτυξη στο χώρο και το χρόνο γι΄ αυτό και πραγματοποιήθηκε σε μεγάλα τμήματα του οικισμού προκειμένου να αναλυθούν στοιχεία της οργάνωσης του χώρου αφενός, και της σχέσης του οικισμού με τη λίμνη

[27] Αιτία αυτής της καθυστέρησης στην εκδήλωση έμπρακτου ενδιαφέροντος δεν ήταν, κατά τον Χουρμουζιάδη, η αδιαφορία της ελληνικής πολιτείας, αλλά η σκόπιμη αδιαφορία της αρχαιολογικής επιστημονικής κοινότητας. Οι ελληνοχριστιανικές και οι αρχαιολατρικές αντιλήψεις του 19ου αιώνα εμπόδιζαν την έρευνα, που είχε ως αντικείμενο την προϊστορική εποχή, της οποίας τα κατάλοιπα δεν μπορούσαν να θεωρηθούν πρόγονοι των μεγάλων κατακτήσεων των κλασικών χρόνων.

αφετέρου. Όσον αφορά στην τελευταία, το ενδιαφέρον δεν εστιάζεται μόνο στην οργάνωση του χώρου από τους κατοίκους, αλλά και στον τρόπο αντιμετώπισης των καθημερινών αναγκών και, επομένως, στην παραγωγή των υλικών και πνευματικών στοιχείων του πολιτισμού. Η μελέτη του νεολιθικού Δισπηλιώτη, ως μέρος της διπολικής σχέσης περιβάλλοντος – ανθρώπου με βάση τα επιτεύγματά του, συνέβαλε στη συγκρότηση της ιστορικής του υπόστασης (Χουρμουζιάδης 2002, 15-18).

Με άξονα την ανάγκη του επισκέπτη για βιωματική κατανόηση και εμβάθυνση στις δομές και τις λειτουργίες ενός αρχαίου πολιτισμού, η επιστημονική ομάδα επέλεξε για την ερμηνευτική προσέγγιση του χώρου να δημιουργήσει τρεις ενότητες με σαφή το διαλεκτικό τους χαρακτήρα: την αναπαράσταση, τον αρχαιολογικό – ανασκαφικό χώρο και τη μόνιμη έκθεση, συνθέτοντας την οντότητα του *Οικομουσείου*[28].

Από μουσειολογικής άποψης, το Δισπηλιό αποτελεί πολύ ενδιαφέρουσα ερμηνευτική πρόταση έχοντας ως θεωρητική βάση τη *μεταδιαδικαστική ή ερμηνευτική αρχαιολογία* (Κωτσάκης 2001, 198-199, Hodder 1986, 245-274). Ο ειδικά διαμορφωμένος χώρος της αναπαράστασης αποτελείται από οκτώ καλύβες που εδράζονται σε πασσαλόπηκτες πλατφόρμες προσομοιάζοντας το μέγεθος και τα υλικά κατασκευής με κορμούς δέντρων για το σκελετό, λεπτά κλαδιά πλεγμένα με σκοινί για τους τοίχους, λάσπη για συνδετικό υλικό και άχυρα για τις στέγες. Το εσωτερικό των κατοικιών πλαισιώνεται από αντικείμενα καθημερινής χρήσης, όπως πήλινα αγγεία, εργαλεία οστέινα ή από πυριτόλιθο, καλάθια και μια εστία φωτιάς. Η εικόνα του χωριού ολοκληρώνεται με την προσθήκη υπαίθριων κατασκευών και φυτεύσεων (Χουρμουζιάδη 2002, 333-335). Στόχος της αναπαράστασης δεν ήταν μόνο η κατασκευή των αρχιτεκτονικών μοντέλων, αλλά και ο εξοπλισμός, δηλαδή η ολιστική προσέγγιση του τρόπου ζωής του νεολιθικού ανθρώπου και των κυριότερων ενασχολήσεών του το κυνήγι, την αλιεία, τη συλλογή καρπών.

[28] Η κατάταξη του λιμναίου οικισμού του Δισπηλιού στα *Οικομουσεία* έχει αμφισβητηθεί από μέρος της επιστημονικής κοινότητας με το επιχείρημα της ελλιπούς επάρκειας χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, όπως η συμβολή του στη διάσωση, τη διατήρηση, αλλά και την ενδυνάμωση της εντοπιότητας της κοινότητας μέσω της συμμετοχικής διαδικασίας. Σε κάθε περίπτωση, ο αρχαιολογικός χώρος έχει τη δυναμική να αναπτύξει τα στοιχεία εκείνα που θα τον κατατάξουν στην κατηγορία αυτή, όπως η καλλιέργεια σχέσεων διαλόγου και συνεργασίας του χώρου με την τοπική κοινωνία (Δασακλή 2009, 83).

Η ιδέα της αναπαράστασης προσφέρει μεγάλες δυνατότητες προσέγγισης, επεξεργασίας και κατανόησης του θέματος από τον επισκέπτη. Καθοριστικό ρόλο παίζει ο σχεδιασμός της αναπαράστασης: αρχικά η συγκέντρωση της πληροφορίας για το σύνολο του υλικού και η επιλογή των αντικειμένων που εκτίθενται, στη συνέχεια ο τρόπος υλοποίησης της αναπαράστασης με έμφαση στην επιλογή των υλικών και της μεθόδου κατασκευής και τέλος η σύνθεση των αντικειμένων στο χώρο, έτσι ώστε να προκύπτει εκτός από τη χωρική και η λειτουργική σχέση των αντικειμένων (Εικ.24, 25) (Χουρμουζιάδη 2002, 335-341).

Εικ. 24 Αναπαράσταση της καλύβας του γεωργού. Παρατηρούνται πήλινα δοχεία για την αποθήκευση των δημητριακών και ένας λίθινος μύλος για την παραγωγή αλευριού.

Εικ. 25 Εσωτερικό σπιτιού στο Δισπηλιό. Διακρίνεται ένα στρώμα από ψάθα και προβιά, αρωματικά φυτά κρεμασμένα από την οροφή και μαγειρικά σκεύη στο βάθος.

Η κεντρική ερμηνευτική ιδέα βασίστηκε στη δυναμική σχέση του νεολιθικού ανθρώπου με το νερό και το φυσικό περιβάλλον με έντονη αλληλεπίδραση, αφού όλα τα επιτεύγματά του ως ατομική και συλλογική οντότητα επηρεάστηκαν και διαμορφώθηκαν από αυτή τη σχέση, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Χουρμουζιάδης (Χουρμουζιάδης 1996, 14-28). Η επιλογή της τοποθεσίας δίπλα στη λίμνη αναδεικνύει την αλληλεξαρτώμενη σχέση και την περιβαλλοντική αίσθηση. Ο άνθρωπος, ως πρωταγωνιστής και υποκείμενο πολιτισμικής παραγωγής, ενταγμένος στο φυσικό του περιβάλλον, τονίζει την ιστορικότητα αυτής της σχέσης. Επίσης, ο επισκέπτης κατανοεί απολύτως το ρόλο του φυσικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της ζωής και της προσωπικότητας του ανθρώπου ενδυναμώνοντας παράλληλα το ενδιαφέρον και την οικολογική του συνείδηση (Εικ. 26, 27).

Εικ. 26 Πανοραμική άποψη της αναπαράστασης του λιμναίου οικισμού στο Δισπηλιό.

Εικ. 27 Άποψη σπιτιού στον οικισμό.

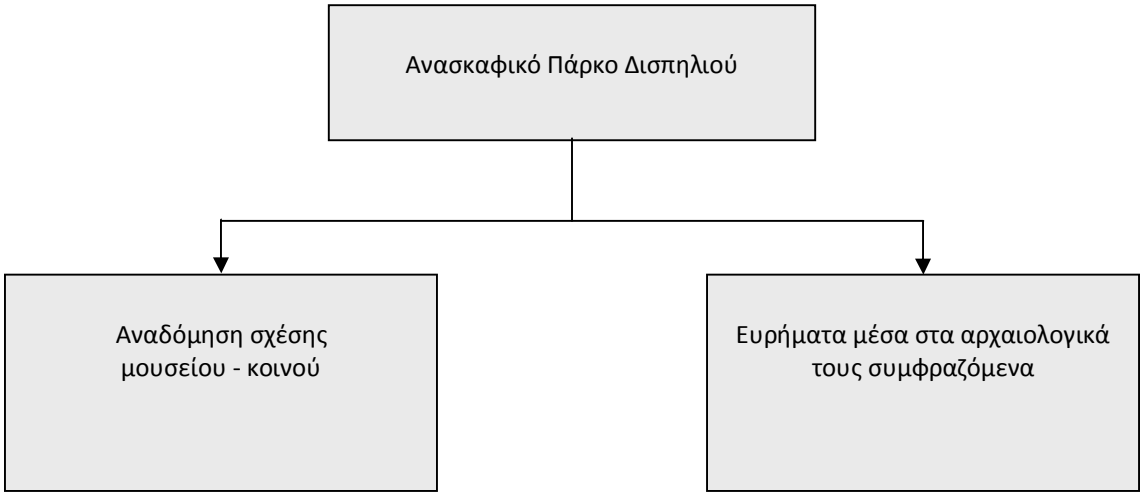
Η άμεση επαφή του επισκέπτη με τον ανασκαφικό χώρο μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την ανάκτηση και διάσωση των υλικών καταλοίπων στην άσκηση ενός διαφορετικού τρόπου παραγωγής, καταγραφής και μετάδοσης της ερμηνευτικής εμπειρίας (Tilley 1989), αφενός με τα αρχαιολογικά ευρήματα, και αφετέρου με τη διαδικασία της αρχαιολογικής έρευνας. Η ρευστότητα και η μεταβλητότητα της αρχαιολογικής πράξης καλείται εδώ να επαναπροσδιορίσει την επικοινωνία του κοινού με τον αρχαιολογικό χώρο, ανοίγοντας νέους δρόμους στην κριτική και την ερμηνεία (Σχήμα 1) (Δασακλή 2009, 68). Το εύρημα μετατρέπεται σε κοινωνιολογική πληροφορία διαφορετικών κοινωνικών στοιχείων και δράσεων, χωρίς να του αποδίδεται μεμονωμένα αισθητική, ιστορική ή κοινωνική σημασία, ενώ ταυτοχρόνως δεν αποτελεί αυτόνομη πηγή πληροφόρησης και γνώσης (Χουρμουζιάδης 1999, 70-76). Εντάσσεται σε ένα ευρύτερο σύστημα συσχετίσεων προκειμένου να συντεθεί η εικόνα, έστω και υποθετική, του προϊστορικού λιμναίου οικισμού όσον αφορά στο χώρο, την οικονομία και την ιδεολογία (Χουρμουζιάδης 1996, 28-32). Κατά τον Χουρμουζιάδη, «…δε θα ήταν υπερβολή αν έλεγε κανείς πως μια ανασκαφή, από τη στιγμή που παίρνει το χαρακτήρα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, μπορεί να ταυτίζεται χρονικά με τη ζωή ενός μεγάλου και ιδιόμορφου σχολείου που δεν είναι πεπερασμένη» (Χουρμουζιάδης 1999, 55).

Η μουσειακή έκθεση με την προβολή των αρχαιολογικών ευρημάτων ολοκληρώνει τη διαδικασία ενισχύοντας τη διαλεκτική σχέση και την αντίληψή του επισκέπτη για τα μέσα αναπαράστασης, την κρίση του και την συμμετοχή του στη νοηματοδότηση και την ερμηνεία (Μούλιου 1999). Η διαφοροποίηση του μουσειακού χώρου έγκειται στην επικοινωνιακή του σχέση με το χώρο της αρχαιολογικής παραγωγής (Χουρμουζιάδη 2008, 127). Στο Δισπηλιό, πέρα από την έκθεση της συλλογής, ακολουθείται και η έκθεση της μουσειακής πρακτικής στοχεύοντας στην επαφή του επισκέπτη με τις διαδικασίες “παραγωγής” της πληροφορίας (“ανοικτές μέρες”, επισκέψιμες αποθήκες, εκπαιδευτικά προγράμματα που σχετίζονται με την καταγραφή, τη συντήρηση, την έρευνα) (Δασακλή 2009, 68). Με αυτήν την προσπάθεια το μουσείο δεν αποτελεί ένα κλειστό σύστημα εικόνων που παράγει στατικές

πληροφορίες, αλλά ένα μηχανισμό που συντελεί στη μετατροπή του ευρήματος σε κοινωνικό αγαθό και χώρο παραγωγής πολιτισμού (Χουρμουζιάδης 1999, 154-158).

Ωστόσο, σύμφωνα με τη Δασακλή (2006, 37-38), δεν είναι δυνατή η συσχέτιση του προϊστορικού ανθρώπου με το σημερινό κάτοικο, και λόγω της μεγάλης χρονικής απόστασης που τους χωρίζει. Η μνήμη, η τεχνογνωσία και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δεν αποτελούν μέρος της συλλογικής μνήμης, γεγονός που καθιστά τη νοηματική και ιστορική σύνδεση των δύο κοινωνιών ένα δύσκολο, αν όχι αδύνατο, ερμηνευτικό εγχείρημα. Βέβαια με επίμονη έρευνα και εντατική εργασία, θα μπορούσαν να βρεθούν δίοδοι επικοινωνίας και συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στα μουσειακά δρώμενα έχοντας εντοπίσει το πρόβλημα. Η επιστημονική ομάδα μελετά την επίλυσή του στοχεύοντας σε τομείς όπως η ενίσχυση της οικολογικής συνείδησης και του ενδιαφέροντος για το υδάτινο οικοσύστημα, την ερμηνεία της σύγχρονης ζωής στις όχθες της λίμνης, την ευαισθητοποίηση των κατοίκων σε θέματα που αφορούν στη βιώσιμη ανάπτυξη και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Συνοψίζοντας, το Δισπηλιό αποτελεί ένα υπαίθριο μουσείο που συνδέει το πολιτιστικό με το φυσικό περιβάλλον και έχει έντονο ανθρωποκεντρικό επικοινωνιακό χαρακτήρα.

Σχήμα 1. Λόγοι δημιουργίας του Ανασκαφικού Πάρκου Δισπηλιού (Δασακλή 2009, 68).

4.2 Η περίπτωση της Νάξου

Η Νάξος, το μεγαλύτερο νησί των Κυκλάδων, με ορεινό ανάγλυφο, κατοικείται ήδη από την ύστερη Νεολιθική περίοδο, περίπου 6.500 χρόνια πριν, όπως μαρτυρούν ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας που βρέθηκαν στο σπήλαιο Ζα (στην ψηλότερη κορυφή του ορεινού όγκου του νησιού) και στη Γρόττα (Κοκκινόβραχος). Η μεγάλη ακμή του νησιού γύρω στο 650-550 π.Χ. οφείλεται στην ανάπτυξη του εμπορίου, λόγω της εκμετάλλευσης του μαρμάρου και της σμύριδας που αφθονούσαν στο νησί (Λεκάκης 2007, 1-2).

Τα μνημεία, απομεινάρια του παρελθόντος, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ναξιακής παράδοσης και του τοπίου. Περιλαμβάνουν, εκτός από τα αρχαία, τα παραδοσιακά σπίτια των χωριών, τις προβιομηχανικές εγκαταστάσεις (ανεμόμυλοι, αλώνια, ελαιοτριβεία) και τα μνημεία της βιομηχανικής αρχαιολογίας (Λεκάκης 2007, 7).Το νησί αριθμεί περισσότερους από εκατό αρχαιολογικούς χώρους, έξι από τους οποίους είναι οργανωμένοι (προϊστορικός οικισμός Πανόρμου, ναός Δήμητρας στο Σαγκρί, ναός Διονύσου στα Ύρια, ιερό των πηγών στο Φλεριό, επιτόπιο μουσείο Πλατείας Μητρόπολης, Πορτάρα), περισσότερα από 500 βυζαντινά μνημεία, κατάλοιπα της ενετικής περιόδου, 22 προστατευόμενους παραδοσιακούς οικισμούς, καθώς και σημαντικά δείγματα προβιομηχανικής και βιομηχανικής κληρονομιάς, όπως ο «εναέριος σιδηρόδρομος», που κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1930 για τη μεταφορά της εξορυγμένης σμύριδας, και λειτούργησε ως τη δεκαετία του 1970 (Λεκάκης 2007, 1).

Η ιδιαίτερη ποικιλομορφία των τοπίων του νησιού έχει εντάξει περιοχές του στο οικολογικό δίκτυο προστατευόμενων περιοχών «NATURA 2000» (Αλυκή Νάξου, όρος Ζευς, Βίγλα έως Μαυροβούνι), στους βιότοπους Corine (Αλυκές Νάξου, όρος Ζευς, Μαυροβούνι, Κορωνός και νότια Νάξος), και στα Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (Χώρα Νάξου) (Λεκάκης 2011, 250).

Η νησιωτικότητα, μια πολυπαραμετρική κατάσταση κατά τον Λεκάκη, έχει διαμορφώσει τους όρους ζωής και λειτουργίας των 19440 κατοίκων του Δήμου Νάξου και των Μικρών Κυκλάδων, σύμφωνα με την απογραφή του 2011 (Λεκάκης 2011, 190-

191, 251). Η πληθώρα των μνημείων της Νάξου έχουν αποτελέσει σημείο αναφοράς στη ζωή των κατοίκων διαδραματίζοντας το δικό τους ιδιαίτερο ρόλο.

Ο ναός του Δηλίου Απόλλωνα στη Χώρα, γνωστός ως Πορτάρα λόγω του μνημειακού περίθυρου της πύλης, είναι ένα από τα πιο αναγνωρίσιμα και επισκέψιμα μνημεία του Αιγαίου (Gratsia 2010). Πρόκειται για έναν περίπτερο ιωνικό ναό του Απόλλωνα που εγκαταλείφθηκε ημιτελής για να μετατραπεί σε παλαιοχριστιανική βασιλική με εγγεγραμμένη αψίδα κατά τον 6^{ο} αιώνα. Η μνημειακότητα του χώρου έχει συνθέσει την τοπική ιστορία του νησιού, αφού το γεγονός ότι ήταν πάντοτε ορατό, δημιούργησε πλήθος αιτιολογικών μύθων, λαϊκών τοπικών ερμηνειών και παραμυθιών. Σήμερα, αποτελεί σημείο αναφοράς, άμεσα ανακαλούμενο στοιχείο για γεγονότα που συμβαίνουν ή επιδρούν στο νησί και τείνουν να έχουν συλλογικό χαρακτήρα (το συλλογικό πένθος στο ναυάγιο του Εξπρές Σάμινα (2000), η αντίδραση στην ολυμπιακή φλόγα από μερίδα της τοπικής κοινωνίας (2004), η αντίδραση στα οικονομικά μέτρα (2012). Με τον τρόπο αυτό εθνικά γεγονότα αποκτούν τοπικό χαρακτήρα προσδίδοντας νέες ερμηνευτικές και προσεγγιστικές τάσεις του μνημείου. Η υπερβολική χρήση της φωτογραφίας του μνημείου, ως τουριστικό έμβλημα, καθιστά την αναπαραγωγή του κοινότυπη, υποβαθμίζοντας την αξία του, αν και αποτελεί επικοινωνιακό μέσο του νησιού με το εθνικό και διεθνές κοινό του (Εικ.28) (Λεκάκης 2011, 254-260).

Σημείο αναφοράς, κυρίως για τους κατοίκους του νησιού, αποτελεί επίσης η Μονή Χριστού Φωτοδότη (Μεταμόρφωσις Σωτήρος) ή αλλιώς το πυργομονάστηρο του Φωτοδότη, στο Δανακό. Πρόκειται για μια βυζαντινή, τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα, η οποία μετατράπηκε σε πύργο το 16^{ο} αιώνα. Το μνημείο είναι αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητάς των ορεινών κοινοτήτων της περιοχής, έχοντας καλλιεργήσει μία αναλλοίωτη, από τον τουρισμό, βιωματική σχέση. Οι κάτοικοι κατέβαλαν συστηματικές προσπάθειες για την αποκατάσταση του μνημείου ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, η οποία ολοκληρώθηκε το 2008, αποτελώντας παράδειγμα καλής πρακτικής προστασίας μνημείου με τη συμβολή των πολιτών (Εικ.29) (Λεκάκης 2011, 261).

Εικ.28 Ο ναός του Δηλίου Απόλλωνα στη Χώρα, γνωστός ως Πορτάρα.

Εικ.29 Η Μονή Χριστού Φωτοδότη (Μεταμόρφωση του Σωτήρος), γνωστή ως πυργομονάστηρο.

Εικ.30 Ο Πύργος του Χειμάρρου.

Αντίστοιχο παράδειγμα με το Φωτοδότη, είναι και ο ελληνιστικός πύργος του Χειμάρρου, στην περιοχή Φιλωτίου, σχετιζόμενος με πλήθος λαϊκών παραδόσεων. Αποτελεί επίσης σημείο αναφοράς για τους κατοίκους της ορεινής Νάξου, τμήμα της συλλογικής, εσωστρεφούς ταυτότητας των περικείμενων, ορεινών κοινοτήτων, οι οποίες το προσεγγίζουν βιωματικά και επιβεβαιώνονται μέσα από αυτό. Το μνημείο βρίσκεται υπό τη συστηματική φροντίδα κατοίκων και συλλόγων, όπως ο Αθλητικός Μορφωτικός Σύλλογος Φιλωτιού, με τον πύργο στο λογότυπό του, ανακηρύσσοντας το 2008 ως έτος προστασίας του μνημείου και διοργανώνοντας πολιτιστικές δράσεις (Εικ.30) (Λεκάκης 2011, 263-266).

Σύνηθες φαινόμενο αποτελεί η συμμετοχή των κατοίκων της Νάξου, μεμονωμένη ή συλλογική, που έχουν συνδράμει στην προστασία και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του νησιού. Από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα, η κινητοποίηση της Τ.Α. και των πολιτών έχει αυξηθεί επιδεικνύοντας μεγάλη ευαισθητοποίηση. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση (Τ.Α.) εκπροσωπεί τον πολίτη στη δράση για την προστασία του μνημειακού πλούτου. Ωστόσο και ο ρόλος του πολίτη παραμένει ενεργός με πρωτοβουλίες και συμμετοχές σε διάφορους μη κυβερνητικούς φορείς (Γρατσία 2007, 5-6).

Αυτό αποδεικνύουν τα παραδείγματα που παρατίθενται στη συνέχεια με πρωτοβουλία του Δήμου Νάξου, ο οποίος έχει συμβάλει σε έργα αποκατάστασης και ανάδειξης, όπως στη δημιουργία του Επιτόπιου Μουσείου στην πλατεία της Μητρόπολης και στην αποκατάσταση του κτηρίου της Σχολής Ουρσουλινών, ενώ ο Δήμος Δρυμαλίας έχει ενεργό συμμετοχή στη δημιουργία του βυζαντινού πάρκου στην περιοχή της Τραγαίας. Σε πρωτοβουλίες και εργασίες δημοτικών διαμερισμάτων οφείλεται επίσης η ανάδειξη μυκηναϊκού θολωτού τάφου στην Κωμιακή και η αποκατάσταση του παλαιού σχολείου στον Δαμαριώνα.

Η Αναπτυξιακή Εταιρεία «Αριάδνη Α.Ε.», με συμμετοχή των Δήμων Δρυμαλίας (90%), Νάξου (5%) και Αμοργού (5%), πραγματοποιεί μεταξύ άλλων ευρωπαϊκά προγράμματα αποσκοπώντας στη βιώσιμη πολιτιστική ανάπτυξη. Σε εξέλιξη βρίσκεται

η δημιουργία του βυζαντινού πάρκου της Τραγαίας, αλλά και αποκαταστάσεις μονοπατιών και ξερολιθιών.

Σημαντικός αριθμός βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών έχει αποκατασταθεί με την πρωτοβουλία που έχει αναπτύξει τόσο η Ιερά Μητρόπολη όσο και οι ενορίες, όπως οι ναοί Αγίου Ισιδώρου, Αγίας Ειρήνης, Αγίου Γεωργίου κ.ά.

Οι επιμέρους σύλλογοι με τη σειρά τους έχουν επιδείξει εξαιρετικό ζήλο. Με ενέργειες του συλλόγου «Φωτοδότης» πραγματοποιήθηκε η μελέτη αποκατάστασης του μοναδικού βυζαντινού μνημείου, της μονής του Φωτοδότη Χριστού (οι εργασίες αποκατάστασης βρίσκονται σε στάδιο ολοκλήρωσης). Ο Σύλλογος Σαγκριωτών Νάξου «Η Πρόοδος» καταβάλλει προσπάθειες ώστε να μη λειτουργήσει λατομείο στην περιοχή του Σαγκρίου, όπου βρίσκονται πολλά βυζαντινά μνημεία και ο αρχαιολογικός χώρος του Γύρουλα.

Από την άλλη πλευρά, δεν είναι λίγοι οι ιδιώτες που έχουν συμβάλει στην συντήρηση μνημείων, τα οποία βρίσκονται στην ιδιοκτησία τους. Ενδεικτικά αναφέρεται η Μονή Τιμίου Σταυρού - Πύργου Μπαζαίου, όπου η φιλοξενία πολιτιστικών εκδηλώσεων και εκθέσεων έχουν εντάξει το μνημείο στην καθημερινή ζωή των κατοίκων και των τουριστών της Νάξου, καθώς επίσης και η αποκατάσταση του ανεμόμυλου στον Αη Γιάννη Απειράνθου από τον ιδιοκτήτη του το 2004. Ακόμα, οι ιδιοκτήτες του κτήματος που κείτεται ο κούρος των Μελάνων διαμόρφωσαν έναν πρόχειρο χώρο προσβάσιμο στους επισκέπτες, καθώς και ένα αναψυκτήριο σε κοντινή απόσταση. Βεβαίως, έχουν καταγραφεί και κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις που πολίτες ή φορείς συνέβαλαν στην αλλοίωση ή κατεδάφιση μνημείων του νησιού.

Εξαιρετική προσπάθεια είναι αυτή της *Monumenta*, μιας αστικής Μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας, το έργο της οποίας επικεντρώνεται στην προστασία της φυσικής και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ελλάδας και της Κύπρου[29]. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιεί ένα πρόγραμμα δράσης με θέμα τις τοπικές κοινωνίες και τα μνημεία τους. Πρώτη επιλογή δράσης είναι η Νάξος, νησί με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και ιδιαίτερο φυσικό κάλλος. Στόχος του προγράμματος, σύμφωνα με την

[29] www.monumenta.org, τελ. πρόσβαση 13/3/14

ιστοσελίδα της εταιρείας, είναι η έρευνα, η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση των πολιτών μέσω της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, καθώς επίσης και η μελέτη και ενθάρρυνση των σχέσεων των ναξιακών τοπικών κοινωνιών με τα μνημεία, αλλά και η αναχαίτιση της αλλοίωσης του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια[30].

Το πρόγραμμα «Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία», έχει αναλάβει την οργάνωση ετήσιων εκδηλώσεων με διαλέξεις και συζήτηση από το 2007. Ενδεικτικά αναφέρονται κάποια θέματα αυτών των ομιλιών: "Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία Νάξου" (2007), "Μνημεία σε κίνδυνο-Οι πολίτες μιλούν γι' αυτά" (2008), "Πράττουμε για τα Μνημεία" (2009), "Κάτι κακό συμβαίνει στο τοπίο της Νάξου" (2010). Προσκεκλημένοι των εκδηλώσεων αυτών είναι δημόσιοι και άλλοι φορείς (Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού, Δήμοι, Νομαρχία Κυκλάδων, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, Πανεπιστήμιο Αθηνών κ.α.), αλλά και πολίτες, προκειμένου να αναζητηθούν τρόποι δράσης των φορέων για την ενημέρωση και ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας της Νάξου στην προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Οι καθιερωμένες αυτές πλέον συγκεντρώσεις, αποσκοπούν στην γνωστοποίηση των προβλημάτων των μνημείων του νησιού, στην ευαισθητοποίηση των κατοίκων προκειμένου να συμβάλουν στην προστασία των μνημείων, καθώς και στη συνεργασία με άλλους φορείς. αποσκοπώντας στην καθιέρωση πολιτικής και μέτρων από την Τοπική Αυτοδιοίκηση για την προστασία, τη διαχείριση και τον σχεδιασμό του ναξιώτικου τοπίου. Η μεγάλη συμμετοχή των πολιτών, καθώς και ο δημόσιος διάλογος που ακολουθεί τις εκδηλώσεις, είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικός καταδεικνύοντας το ενεργό ενδιαφέρον των πολιτών.

Ωστόσο, η δράση της *Monumenta* δεν περιορίζεται σε αυτές τις διαλέξεις, αλλά παρουσιάζει μία συνεχή και επίμονη δράση, με εκπαιδευτικά προγράμματα που αφορούν τη σχολική κοινότητα του νησιού, σε συνεργασία με τοπικούς φορείς, κατά τη διάρκεια των οποίων οι μαθητές εστιάζουν στα μνημεία της περιοχής τους, εντοπίζουν

[30] www.tkm.monumenta.org, τελ. πρόσβαση 13/3/14

τα προβλήματα και προτείνουν τρόπους αντιμετώπισης συμβάλλοντας με διάφορους τρόπους στην προστασία τους (Εικ.31).

Εναλλακτική μορφή δράσης αποτελούν και τα «Αληθινά Παραμύθια» αναζητώντας τους ιδιαίτερους δεσμούς της τοπικής κοινωνίας με τα μνημεία, μέσω των παραμυθιών και της παράδοσης, δηλαδή της βιωματικής άυλης κληρονομιάς. Αναζητείται με αυτόν τρόπο ο συνδετικός κρίκος των πολιτών με το παρελθόν και το παρόν των μνημείων, προσεγγίζοντας αυτές τις αφηγήσεις με ερευνητική και ερμηνευτική διάθεση, ώστε να φωτιστούν ιδιαίτερες πτυχές της ιστορίας τους.

Εικ.31 Αφίσες από τη δράση της MOnuMENTA.

4.3 Η περίπτωση της Αρχαίας Μεσσήνης

Η Μεσσήνη, πρότυπο αρχαίας δωρικής πόλης, ιδρύθηκε το 369 π.Χ. από τον Θηβαίο Επαμεινώνδα και τους Αργείους συμμάχους του. Οικοδομήθηκε στους πρόποδες του όρους Ιθώμη, με βάση το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα και τις αρχές της οικοδομικής τεχνικής. Στην κορυφή του όρους, όπου σήμερα δεσπόζει η Μονή Βουλκάνου, βρισκόταν η ακρόπολη και το ιερό του Διός Ιθωμάτα. Πλήθος δημοσίων και ιδιωτικών κτηρίων, αλλά και ιερών, εξαιρετικής αρχιτεκτονικής κοσμούσαν τη Μεσσήνη, ενταγμένα αρμονικά στο φυσικό της περιβάλλον.

Οι συστηματικές ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή άρχισαν το 1895 από την Αρχαιολογική Εταιρεία με τον αρχαιολόγο και αργότερα πολιτικό Θεμιστοκλή Σοφούλη. Οι ανασκαφές, άρχισαν πάλι το 1957-1974 υπό την επίβλεψη του τότε γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας και ακαδημαϊκού Αναστάσιου Ορλάνδου φέρνοντας στο φως και το μεγαλύτερο μέρος του οικοδομικού συγκροτήματος του Ασκληπιείου. Από το 1986, η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία διενεργεί συστηματικές ανασκαφικές έρευνες, τη διεύθυνση των οποίων έχει αναλάβει ο καθηγητής Πέτρος Θέμελης, ανασκάπτοντας όλα τα δημόσια και ιερά οικοδομήματα της πόλης που είδε και περιέγραψε ο Παυσανίας, ενώ παράλληλα, εκτελούνται εργασίες στερέωσης και αναστήλωσης στα μνημεία (Εικ.32) (Μπίρταχας 2008, 1-8).

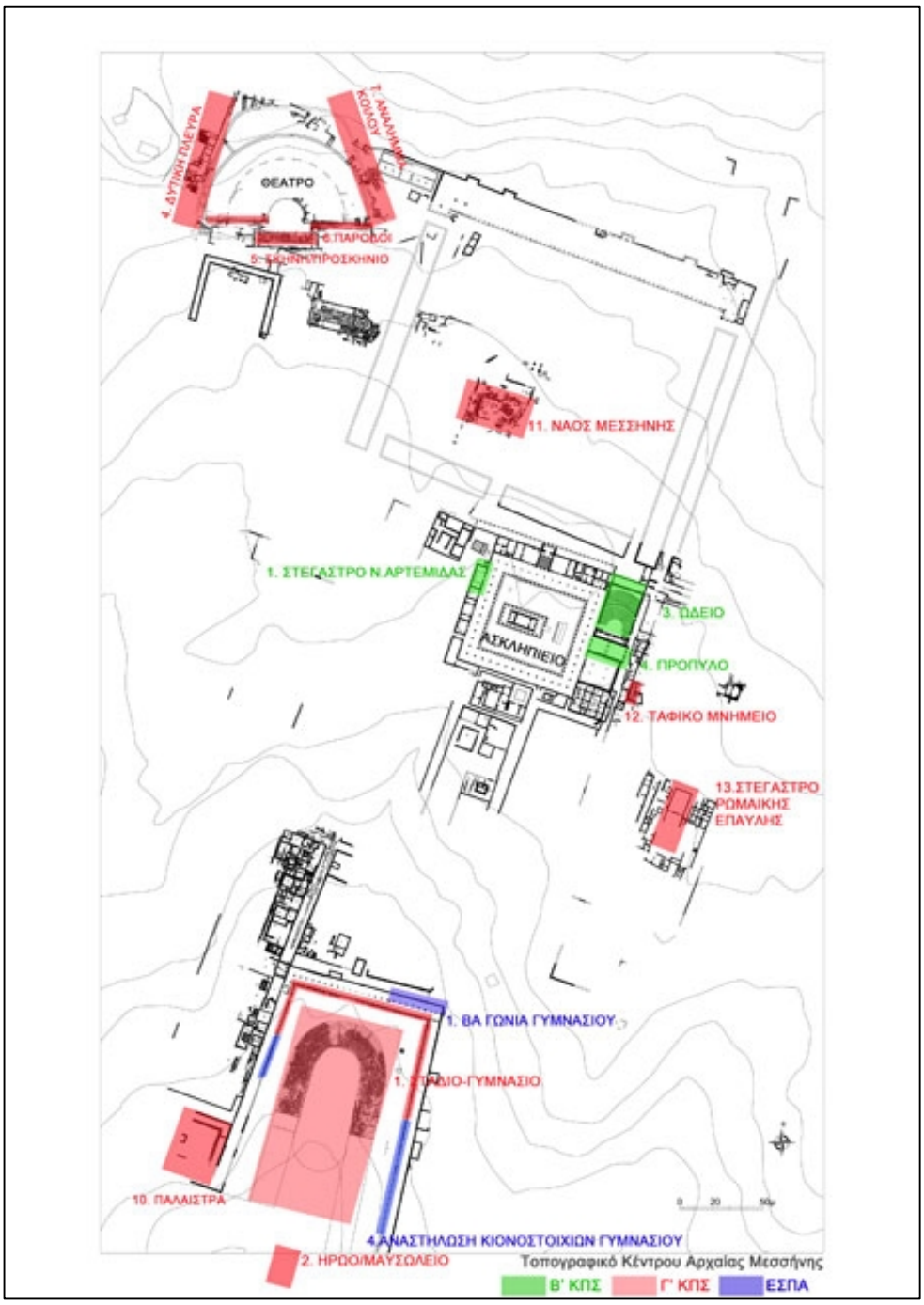
Δύο ευμεγέθεις πύλες επέτρεπαν την είσοδο στην πόλη, μέσα από την μνημειακών διαστάσεων, λίθινη οχύρωσή της, μήκους 9,5 χιλιομέτρων, με πύργους και επάλξεις. Η Αρκαδική Πύλη, σήμα κατατεθέν, προκαλεί ακόμα και σήμερα δέος στον επισκέπτη. Κατηφορίζοντας από το Μουσείο προς τον αρχαιολογικό χώρο, το πρώτο μνημείο που συναντά κανείς είναι το Θέατρο, δίπλα στο οποίο βρίσκεται το ιερό του Σαράπιδος και της Ίσιδας. Το Θέατρο της Μεσσήνης εντάσσεται στην κατηγορία των μεγάλων θεάτρων της κλασικής/ελληνιστικής αρχαιότητας με χωρητική δυνατότητα 15000 θεατών, γεγονός που μαρτυρά την οικονομική ευρωστία της πόλης (Εικ.33). Μεταξύ του Θεάτρου και της Αγοράς, βρίσκεται η μεγάλη Κρήνη Αρσινόη, κόρη του μυθικού βασιλιά της Μεσσηνίας Λεύκιππου και μητέρας του Ασκληπιού. Στον χώρο της Αγοράς, μεταξύ άλλων μπορεί ο επισκέπτης να θαυμάσει τα ιερά της Αφροδίτης, της

Μητρός των Θεών Κυβέλης, της Δήμητρας και των Διοσκούρων. Εξαιρετικά επίσης οικοδομικά συγκροτήματα, σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης, στη συνέχεια, είναι το Στάδιο (Εικ.34) με το Ηρώο, το Ωδείο (Εικ.35) και το Γυμνάσιο. Περίφημα αγάλματα, ορισμένα εκ των οποίων ανήκουν στο φημισμένο γλύπτη Δαμοφώντα, κοσμούσαν τους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους της Μεσσήνης, όπως το μνημειώδες Ασκληπιείο, νότια της Αγοράς (Εικ.36). Το Ασκληπιείο, κέντρο της δημόσιας ζωής της πόλης, λειτουργούσε ως τέμενος θεραπείας ασθενών, αλλά και ως πινακοθήκη με αγάλματα και ζωγραφικές παραστάσεις των βασιλέων της Μεσσηνίας. Ανατολικά του το Εκκλησιαστήριο, το Πρόπυλο, το Συνέδριον ή Βουλευτήριο και η αίθουσα Αρχείου του Γραμματέως των Συνέδρων. Το μεγαλύτερο μέρος του κεντρικού υπαίθριου χώρου του Ασκληπιείου καταλαμβάνει επιβλητικός δωρικός περίπτερος ναός. Όλα τα δημόσια και ιερά οικοδομήματα της πόλης εγκαταλείφτηκαν περίπου το 360-370 μ.Χ. (Μπελογιάννη 2013, 108-127).

Σε μικρή απόσταση από τον αρχαιολογικό χώρο, το μουσείο στεγάζει ευρήματα των ανασκαφών. Η ανέγερσή του ολοκληρώθηκε το 1972. Πρόκειται για ένα μικρό, διώροφο μουσείο που περιλαμβάνει τρεις αίθουσες έκθεσης, ενώ στο ισόγειο βρίσκονται οι αποθηκευτικοί χώροι[31]. Το ανασκαφικό έργο συνεχίζεται από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Πέτρου Θέμελη, ο οποίος εργάζεται αφιλοκερδώς, ενώ το αναστηλωτικό με χρηματοδότηση αρχικά από το Β΄ και Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, και στη συνέχεια από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Επιχειρησιακό έργο ΕΣΠΑ). Ωστόσο, πολύ μεγάλο μέρος της χρηματοδότησης προήλθε από ιδιωτική πρωτοβουλία, προκειμένου να πραγματοποιηθούν τόσο οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, έκτασης 350 με 400 στρεμμάτων, όσο και εργασίες στο περιβάλλοντα χώρο με αγορές αγροτεμαχίων, αποστραγγιστικά έργα, βελτίωση και τροποποίηση του κύριου οδικού άξονα και δημιουργία επιμέρους οδικής πρόσβασης[32]. Η ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο γίνεται και μέσω smart phone, πρωτοβουλία της Κίνησης Πολιτών «Διάζωμα», με ψηφιακή εφαρμογή που κατεβάζει ο επισκέπτης δωρεάν στο κινητό του (Μπελογιάννη 2013, 111). Με τη χρηματοδότηση

[31] www.ancientmessene.gr/site/history.php, τελ. πρόσβαση 16/3/14
[32] www.ancientmessene.gr/site/history.php, τελ. πρόσβαση 16/3/14

από το 5ο ΕΣΠΑ θα υπάρχει δραστηριότητα κι εργασία στην Αρχαία Μεσσήνη μέχρι το 2020.

Εικ.32 Τοπογραφικός χάρτης του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης.

Εικ.33 Άποψη του αναστηλωμένου θεάτρου της Μεσσήνης.

Εικ.34 Το *Στάδιο*.

Εικ.35 Το *Θέατρο* ή *Ωδείον* της Αρχαίας Μεσσήνης.

Εικ.36 Το *Ασκληπείον*.

Αρωγοί στην αρχαιολογική έρευνα και στην ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων που βρίσκονται γύρω από την αρχαία πόλη, καθώς επίσης και της εκπαίδευσης εξειδικευμένου προσωπικού στάθηκαν η *Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών* και οι υποστηρικτές της. Η ίδρυση του σωματείου ήταν ιδέα του καθηγητή Πέτρου Θέμελη και υλοποιήθηκε το 1994. Η συνδρομή της Εταιρείας υπήρξε πολύπλευρη και ουσιαστική σε οικονομικό, επιστημονικό και προσωπικό επίπεδο για τη διοργάνωση συνεδρίων, διαλέξεων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εκθέσεων[33]. Το απόλυτα τεκμηριωμένο αρχαιολογικό και αναστηλωτικό έργο σε ετήσια βάση, ο συντονισμός, η οργάνωση και η συνέπεια σε όλα τα στάδια των εργασιών δημιούργησαν ένα κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ των υπευθύνων και των χορηγών, γεγονός που οδήγησε σε μακρόχρονες συνεργασίες. Η πρόβλεψη για επανάχρηση των αρχαιολογικών χώρων αποτέλεσε ένα σοβαρό κίνητρο για μεγάλες χορηγίες (Τσόκας 2013).

Για το τεράστιο έργο της αναστήλωσης και της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου ο Πέτρος Θέμελης έχει βραβευθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση με το Βραβείο Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2010-2011. Από τις σημαντικότερες στιγμές ήταν η μουσική εκδήλωση που φιλοξενήθηκε στο Αρχαίο Στάδιο στις 21 Αυγούστου 2010 μετά την αναστήλωση του, καθώς και αυτή από την Κρατική Ορχήστρα Αθηνών στις 3 Αυγούστου 2013 για τον εορτασμό της λειτουργίας του αρχαίου θεάτρου, σημερινής χωρητικότητας 2000 θεατών. Αξιοποιώντας το αυθεντικό υλικό προβλέπεται ότι η δυναμική του θεάτρου θα φτάσει τις 5000 θέσεις (Τσόκας 2013).

Ως αρχαιολογικό και οικολογικό πάρκο η Μεσσήνη έχει αποκτήσει τη δική της δυναμική διάσταση με κοινωνικές προεκτάσεις. Από την αρχή ο καθηγητής Θέμελης οραματίστηκε αφενός ένα έργο πηγή ζωής για την τοπική κοινωνία και αφετέρου ένα κέντρο εκπαίδευσης νέων ανθρώπων και επαγγελματιών. Αυτό επιτεύχθηκε με τη δημιουργία εξειδικευμένου συνεργείου 15 ατόμων που εργάζονται σταθερά στο χώρο, με προσαύξηση 10 ατόμων όταν απαιτείται. Η σταθερή εργασία έχει ευαισθητοποιήσει

[33] www.ancientmessene.gr/site/management.php, τελ. πρόσβαση 16/3/14

τους κατοίκους, ώστε να γνωρίσουν την ιστορία και τον τόπο τους, να προσφέρουν εθελοντική εργασία, να επικοινωνήσουν με τα μνημεία.

Στις αποθήκες του χώρου φυλάσσονται τα 17.000 ευρήματα της ανασκαφής που αποτελούν πεδίο έρευνας και άσκησης για νέους ερευνητές και επιστήμονες, φοιτητές αρχαιολογίας και συντήρησης έργων τέχνης. Επίσης, πραγματοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα και επισκέψεις σχολείων στον αρχαιολογικό χώρο, ενώ προβλέπεται η οργάνωση εκθέσεων γλυπτικής και ζωγραφικής στο χώρο του Ασκληπιείου και τέλος η οργάνωση έκθεσης τοπικών και αγροτικών προϊόντων στον αρχαιολογικό χώρο (Θέμελης 2014).

Πρωτοπόρος και στις τεχνολογικές εξελίξεις, αφού οι δυο πρώτες εφαρμογές ξενάγησης για «έξυπνες» κινητές συσκευές[34] αφορούν στην αρχαία Μεσσήνη και το Ασκληπιείο της Επιδαύρου και διατίθενται δωρεάν στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα. Οι χρήστες των εφαρμογών μπορούν να περιηγηθούν με τη συσκευή τους είτε μέσα στον αρχαιολογικό χώρο είτε εικονικά και να απολαύσουν πλούσιο περιεχόμενο σε κείμενα, εικόνες, βίντεο, τρισδιάστατες αναπαραστάσεις, αφηγήσεις ή ξεναγήσεις από τους συντελεστές των ανασκαφών και των αναστηλώσεων και να παρακολουθήσουν αποσπάσματα από τις εργασίες συντήρησης.

Στο πλαίσιο της πολιτιστικής διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου, ο δήμος Μεσσήνης υλοποιεί εδώ και δύο χρόνια το Διεθνές Νεανικό Φεστιβάλ Αρχαίου Δράματος στην Αρχαία Μεσσήνη, με την παρουσίαση έργων αρχαίου ελληνικού ή λατινικού δράματος (τραγωδίας ή κωμωδίας). Το Φεστιβάλ δεν έχει διαγωνιστικό χαρακτήρα, αλλά σκοπός του είναι η βιωματική επαφή των νέων με το αρχαίο δράμα και με την πολιτιστική κληρονομιά. Δικαίωμα συμμετοχής στο φεστιβάλ έχουν αποκλειστικά οι θεατρικές ομάδες των σχολείων της Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας

[34] Το EasyGuideApp**,** μια καινοτόμος εφαρμογή ξενάγησης για «έξυπνες» κινητές συσκευές αναπτύχθηκε από το ΔΙΑΖΩΜΑ το 2011, με στόχο το σχεδιασμό, την ανάπτυξη και τη διάθεση μέσω ηλεκτρονικών αγορών μιας ενιαίας πλατφόρμας ατομικής ξενάγησης στα αρχαία θέατρα της Ελλάδας και τους αρχαιολογικούς χώρους που τα περιβάλλουν. Η εφαρμογή έχει εγκριθεί από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, που σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού, προβλέπει την ανάπτυξη των προγραμμάτων ψηφιακής ξενάγησης και την τοποθέτηση tablets σε κάθε χώρο εφαρμογής για την ενημέρωση των επισκεπτών (www.diazoma.gr, τελ. πρόσβαση 10/5/2014).

Εκπαίδευσης της Ελλάδας, καθώς και ερασιτεχνικές θεατρικές ομάδες σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κολλεγίων και πανεπιστημίων άλλων κρατών[35].

Ο Π. Θέμελης, θετικά διακείμενος στη χρήση των μνημείων πιστεύει ότι ο αρχαιολόγος πρέπει να αφουγκράζεται τις σύγχρονες κοινωνικές απαιτήσεις. Στόχος του, η ίδρυση ενός ανεξάρτητου φορέα, όπως το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου, με έλεγχο όμως στις δραστηριότητές του. «Γιατί η Αρχαία Μεσσήνη ζωντάνεψε για τα καλά και θα παραμείνει ζωντανή στο εξής αιωνίως. Κι αν ψάχνουμε ένα brand name να της δώσουμε, η Αρχαία Μεσσήνη πρέπει να είναι η πόλη των νέων!» δήλωσε σε συνέντευξή του ο καθηγητής στην Ι. Κλεφτογιάννη, συμπληρώνοντας ότι «…στο χώρο συναντάς ακόμα και προσκοπάκια από την Ελβετία! Θέλουμε να δώσουμε ζωή στο χώρο όχι μόνο με θεάματα και ακροάματα, αλλά και με πανηγύρια εμπορικά στην Αγορά ή εκθέσεις μοντέρνας γλυπτικής και ζωγραφικής. Διοργανώνοντας και φεστιβάλ με νέα θεατρικά έργα. Όλο το χρόνο πρέπει να γίνεται κάτι εδώ μέσα. Και συζητήσεις. Ένας αρχαιολογικός χώρος πρέπει να μπαίνει μέσα στη ζωή και την καθημερινότητά μας, στεγάζοντας ξανά αυτά που στέγαζε στην αρχαιότητα: ιδέες, πολιτική, τέχνη και, κυρίως, έμπνευση» (Κλεφτογιάννη 2013).

Τέλος, η Αρχαία Μεσσήνη, ένας από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας, έχει συμπεριληφθεί στον εθνικό κατάλογο που θα υποβληθεί στην Unesco, με σκοπό την ένταξή του στα Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς[36].

[35] www.ancientmessenefestival.blogspot.gr, τελ. πρόσβαση 3/5/2014
[36] www.naftemporiki.gr/story/744165, τελ. πρόσβαση 18/3/2014

4.4 Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας αυτή τη συνοπτική παρουσίαση τριών μελετών περίπτωσης (Δισπηλιό, Νάξος και αρχαία Μεσσήνη), είναι χρήσιμο να συνοψίσουμε τα σημαντικότερα σημεία αυτών των καλών πρακτικών πολιτιστικής διαχείρισης, που θα χρησιμεύσουν και ως άξονες προσανατολισμού της μελέτης περίπτωσης, η οποία αποτελεί και το ερευνητικό επίκεντρο της παρούσας εργασίας (αρχαιολογικοί χώροι Λαυρεωτικής).

Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του Δισπηλιού προκύπτει ότι η επικοινωνία με το κοινό επιτυγχάνεται μέσω του τρίπτυχου ανασκαφή- μουσείο-αναπαράσταση, μέσα από μια δυναμική διαδικασία. Όσον αφορά στην περίπτωση της Νάξου, είναι σημαντικό να συγκρατήσουμε τον ιδιαίτερο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η τοπική κοινωνία και την έμφαση που δίνεται στην εμπλοκή της στην ανάδειξη και προστασία των μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέλος, στην περίπτωση της αρχαίας Μεσσήνης παρατηρούμε ότι η ευελιξία ως προς τις πηγές χρηματοδότησης (προσέλκυση χορηγιών και όχι αποκλειστική εξάρτηση από δημόσιους πόρους), η ουσιαστική και αποδοτική αξιοποίηση της πρακτικής άσκησης και της εθελοντικής εργασίας, σε συνδυασμό με τη λειτουργία ενός πυρήνα μόνιμων συνεργατών επέτρεψαν τη βέλτιστη εκμετάλλευση οικονομικών και ανθρώπινων πόρων. Αξίζει, επίσης, να δοθεί έμφαση στη συνολικότερη στρατηγική του έργου, στην οργάνωση και στο συντονισμό του και, κυρίως, στο ιδιαίτερα θετικό παράδειγμα, που αναδεικνύεται, αυτό της επανάχρησης των αρχαιολογικών χώρων.

Αυτή η τελευταία διάσταση, το «άνοιγμα» δηλαδή των αρχαιολογικών χώρων, μέσα από διασφαλισμένες διαδικασίες ελέγχου, στην τοπική, αλλά και την ευρύτερη κοινωνία αποτελεί ένα ισχυρό μήνυμα για το παρόν και το μέλλον των πρακτικών πολιτιστικής διαχείρισης στην Ελλάδα. Το ζήτημα αυτό θα μας απασχολήσει και στο υπόλοιπο αυτής της μελέτης, που επικεντρώνεται σε θέματα ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και ενεργούς συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στη διαχείρισή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

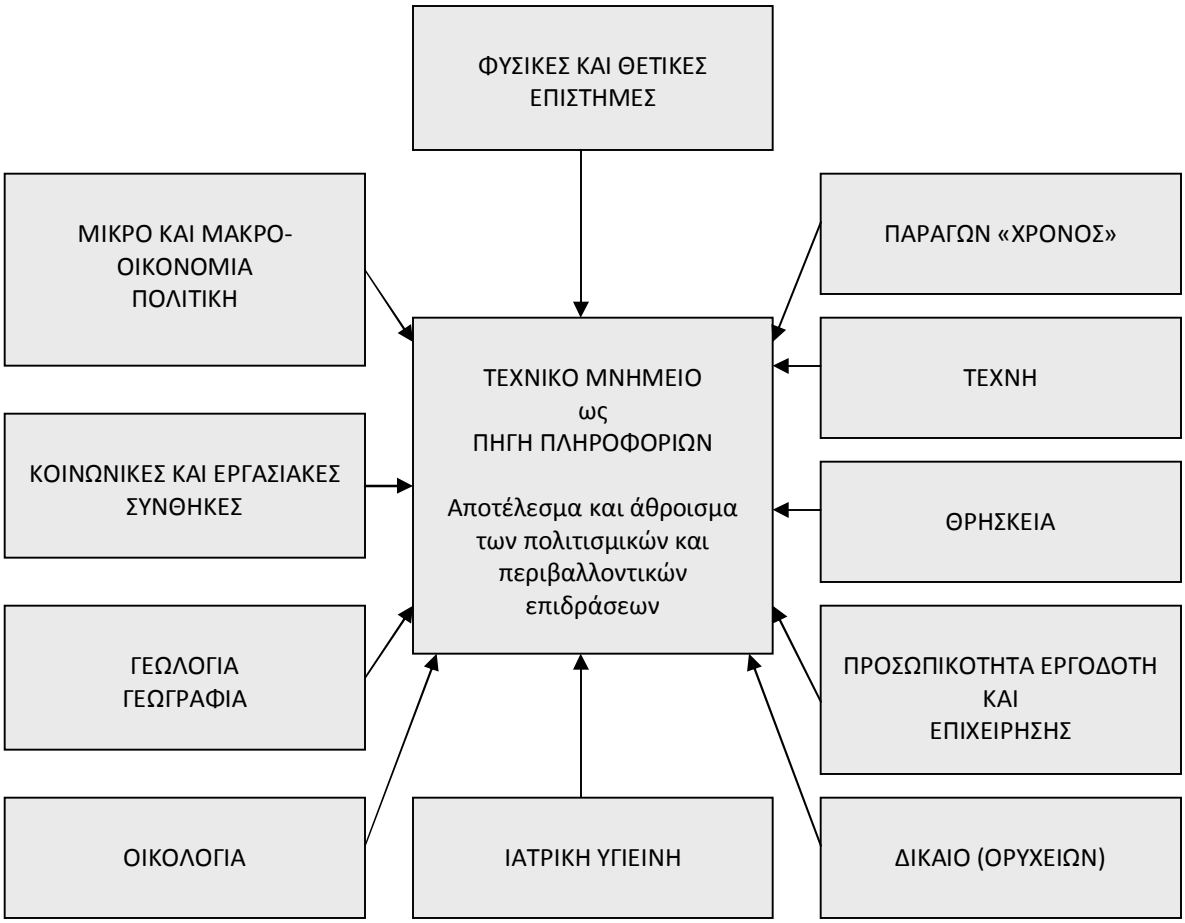
Τα αρχαία πλυντήρια στο Λαύριο, καθώς και όλα τα μνημεία – απόρροια της μεταλλευτικής και μεταλλουργικής δράσης του ανθρώπου στην περιοχή, αποτελούν σημαντικότατο μνημείο της Ιστορίας του ελληνικού έθνους, και ειδικότερα της τεχνολογικής εξέλιξης του τόπου αυτού, αφού είναι μία από τις αρχαιότερες μεταλλευτικές και μεταλλουργικές τεχνολογικές εγκαταστάσεις σε ολόκληρο τον κόσμο.

Με αφετηρία το τεχνικό αυτό μνημείο μπορεί να περιγραφεί η ιστορία της βιομηχανικής εξέλιξης, όπως η επιστήμη εκείνη που, έχοντας τα μνημεία τέχνης ως βάση, καταγράφει την ιστορία τέχνης. Στην προκειμένη περίπτωση ο κλάδος αυτός είναι γνωστός ως *Βιομηχανική Αρχαιολογία*. Με έναν σύγχρονο ορισμό του Rainer Slotta, ως *Βιομηχανική αρχαιολογία* ορίζεται «*η συστηματική διερεύνηση όλων των υλικών πηγών του βιομηχανικού παρελθόντος, από την προϊστορία ως και το παρόν*».

Σύμφωνα με την αντίληψη της βιομηχανικής αρχαιολογίας, η θεώρηση του μνημείου ως φορέα πληροφοριών είναι σημαντική, αλλά και αναγκαία, αφού σ΄ αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος. Καθορίζεται έτσι η μέθοδος εργασίας της βιομηχανικής αρχαιολογίας ως η αναγωγική αναζήτηση των λόγων που οδήγησαν στη δημιουργία των μνημείων αυτών. Η σημασία του μνημείου ως έγκυρου φορέα πληροφοριών συνίσταται, επομένως, στο ότι αυτό αποτελεί μια πιστή απεικόνιση όλων αυτών των διαφορετικών επιδράσεων (Slotta 1992, 15-16).

Η βιομηχανική αρχαιολογία με έντονη την παρουσία της στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. εμφανίζει μεγάλο παραγωγικό έργο θέτοντας ερωτήματα σχετικά με το περιεχόμενο και τις μεθόδους της. Η συνεισφορά της στον επιστημονικό τομέα είναι πολύ μεγάλη και οφείλεται στη γνώση τόσο του βιομηχανικού κόσμου, όσο και του βιομηχανικού πολιτισμού, δηλαδή σε τομείς όπως αυτόν της βιομηχανικής οικονομίας, οργάνωσης παραγωγής, αρχιτεκτονικής, αλλά και πλευρές της κοινωνικής, πολιτικής,

πολιτιστικής και θρησκευτικής ζωής άμεσα συνδεδεμένες με τη βιομηχανική ζωή, την τεχνολογία, τις εργασιακές και κοινωνικές σχέσεις (Σχέδιο 1).

Σχέδιο 1. Γραφική αναπαράσταση των πληροφοριών που αντλούν διάφορες επιστήμες από το τεχνικό μνημείο (Slotta 1992, 19).

Ο όρος *βιομηχανικός* καλύπτει χρονολογικά όχι μόνο το θεματικό και γνωστικό πεδίο της εποχής μετά την βιομηχανική επανάσταση, αλλά όλη την ιστορία του ανθρώπινης δραστηριότητας που αφορά στην παραγωγή και επεξεργασία της πρώτης ύλης από την προϊστορία μέχρι σήμερα (Δερμάτης 2003, 21-23).

Η Μεγάλη Βρετανία στα μέσα της δεκαετίας του ΄50 είναι ο τόπος που ο κλάδος αυτός άρχισε να συγκροτείται ερευνητικά με διεπιστημονικό χαρακτήρα των βιομηχανικών καταλοίπων για να συμβάλει στην εξέλιξη της ιστορίας της τεχνολογία

και της οικονομίας. Το 1955 γίνεται η πρώτη αναφορά του όρου *βιομηχανική αρχαιολογία* και το 1963 ο K. Hudson δίνει τον πρώτο ορισμό της ως «*…οργανωμένης, σε επίπεδο επιστημονικού κλάδου έρευνας των υλικών καταλοίπων βιομηχανιών του παρελθόντος*». Ακολούθησαν αρκετοί ορισμοί που απασχόλησαν την επιστημονική κοινότητα, τόσο ως προς το θεματικό αντικείμενο όσο και ως προς το χρονολογικό εύρος ένταξής του. Ωστόσο, ο νεολογισμός *industrial archaeology* χρησιμοποιείται στη Μεγάλη Βρετανία σε μια προσπάθεια ομαδοποίησης όλων των παλαιότερων της βιομηχανικής επανάστασης μνημείων και αφορά την αγγλική πραγματικότητα (Slotta 1992, 179-191).

Κατά τον Γ. Δερμάτη, ο όρος *Βιομηχανική Αρχαιολογία* χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά το 1872 από τον E. About, γάλλο διανοούμενο, χαρακτηρίζοντας τις αναφορές του Ch. Ledoux για τα αρχαία μεταλλεία του Λαυρίου (Δερμάτης 2003, 20).

Στην Ελλάδα ο όρος χρησιμοποιείται για πρώτη φορά το 1986, ενώ το 1989 σχετική έκδοση του Υπουργείου Πολιτισμού ορίζει ως αντικείμενο της βιομηχανικής αρχαιολογίας «*…τον πολιτισμό του τελευταίου ενάμιση αιώνα, που γεννιέται από την προσπάθεια της χώρας μας ν΄ ακολουθήσει τις συνταρακτικές αλλαγές που συντελούνται στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης και που ο ιστορικός θ΄ αποκαλέσει Βιομηχανική Επανάσταση*». Αυτομάτως, τίθεται ένα πολύ μεγάλο ζήτημα ένταξης ή μη της μεταλλευτικής και μεταλλουργικής ιστορίας του Λαυρίου στο γνωστικό πεδίο της βιομηχανικής αρχαιολογίας (Θωμάς 1989, 3).

Πολύ μεγάλο ζήτημα αποτελεί και ο διαχωρισμός της έννοιας του τεχνικού μνημείου και του μνημείου τέχνης, αφού τα όρια είναι ασαφή και δυσανάγνωστα. Ο R. Slotta επιχειρεί να δώσει έναν ορισμό του τεχνικού μνημείο αναλογικά με το έργο τέχνης ως «*…το κινητό ή ακίνητο αντικείμενο που χαρακτηρίζει την εποχή του και συμβάλλει στην κατανόηση μιας εργασιακής διαδικασίας*». Η προσπάθεια αυτή στοχεύει αφενός σε μια πιο αυστηρή επιλογή των χαρακτηριστικών επιτευγμάτων του βιομηχανικού χώρου, και αφετέρου στη δυνατότητα καταγραφής και καταλογράφησης αντικειμένων, προϊόντων ή οργάνων των μνημείων αυτών (Slotta 1992, 205-206).

Το 1992 ιδρύεται το ελληνικό τμήμα της διεθνούς επιτροπής (έτος ιδρύσεως 1978) για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς (The Greek section of T.I.C.C.I.H., The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) με παρεμβάσεις στη σωτηρία βιομηχανικών μνημείων, έκδοση σχετικού δελτίου και διοργάνωση πανελληνίων συνεδρίων με θέματα σχετικά με τη βιομηχανική κληρονομιά και αρχαιολογία.

Σταθμό για την ιστορία του Λαυρίου αποτέλεσε το πανευρωπαϊκό συμπόσιο για τα αρχαία μεταλλεία της Ευρώπης το 1994 που πραγματοποιήθηκε στο Λαύριο οργανωμένο από τη Βελγική Αρχαιολογική Σχολή υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και του δήμου Λαυρεωτικής.

Ήδη όμως από τη δεκαετία του 1980 το ενδιαφέρον τοπικών και άλλων φορέων ήταν αυξημένο. Η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού για τη σωτηρία των βιομηχανικών μνημείων δημιούργησε αρχείο καταγραφής των προβιομηχανικών και βιομηχανικών μνημείων της χώρας με βάση τη γεωγραφική θέση τους, τα οποία αριθμούνται περίπου στα 1500. Σε τοπικό επίπεδο, η ίδρυση της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής το 1984 σηματοδοτεί μια πιο εντατική και παραγωγική προσπάθεια ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς του Λαυρίου (Δερμάτης 2003, 24-29).

Εικ. 1 Φρεατώδης αρχαία κάμινος τήξης κρατερώματος (μπρούντζου).
Αττικό αγγείο του Χυτηρίου, 5^{ος} π.Χ. αιώνας, Αρχαιολογικό Μουσείο Βερολίνου.

5.1 Ιστορικό πλαίσιο

Πριν προχωρήσουμε στην ιστορία της Λαυρεωτικής και της σημασίας της, αξίζει να παραθέσουμε εισαγωγικά μια ετυμολογική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η λέξη *λαύρα* σημαίνει στοά, και κατ΄ επέκταση μεταλλείο. Το *Λαύριον όρος* (ή *Λαύρειον*) ή *Λαυρέα χώρα* είναι τόπος με υπόγειες στοές, δηλαδή περιοχή μεταλλείων (Κονοφάγος 1980,59-60). Κατά τον Ε. Κακαβογιάννη, η προέλευση του τοπωνυμίου *Λαυρεωτική* είναι πανάρχαια και συναντάται για πρώτη φορά στον Πλούταρχο, ως επίθετο που έδειχνε την προέλευση του Αθηναϊκού νομίσματος κατά τους κλασικούς χρόνους[37] (Κακαβογιάννης 1984, 76-104), ενώ έχει διττή έννοια και αναφέρεται είτε σε ολόκληρη την περιοχή, είτε σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία που διέθετε πλούσια κοιτάσματα και πολλά μεταλλεία σε λειτουργία (Εικ.2).

Εικ. 2 Αρχαίος χάρτης μεταλλευτικής στοάς.

Οι ιστορικοί εντοπίζουν τα πρώτα ίχνη ζωής του Λαυρίου στα πρωτοελλαδικά χρόνια γύρω στο 2500 π.Χ., ενώ η παραγωγή του αργύρου τοποθετείται στα 1500 π.Χ. στο Θορικό του Λαυρίου, κατά τη διάρκεια της Μυκηναϊκής εποχής, ίσως και προγενέστερα (Κονοφάγος 1980, 58). Το Βελατούρι, ο λόφος πάνω από τον όρμο του

[37] Το τοπωνύμιο είναι Μινωικό, όπως τεκμηριώνεται επιστημονικά από την ύπαρξη μετάλλινων αντικειμένων της Γ΄ και Β΄ χιλιετίας π.Χ. που ανακαλύφθηκαν στην Κρήτη και στη Θήρα, κατασκευασμένα από μέταλλα που προέρχονταν από το Λαύριο. Αναφορές για τη στενή σχέση του Λαυρίου με τη Μινωική Κρήτη γίνονται και στη Μυθολογία. Η σημερινή χρήση του τοπωνυμίου *Λαυρεωτική* οφείλεται μάλλον σε αναβίωσή του από νεώτερους μεταλλευτές, παραπέμποντας στην ευρύτερη περιοχή του Λαυρίου, όπου έλαβαν χώρα μεταλλευτικά έργα.

Θορικού, είχε κατοικηθεί ήδη από τα μέσα της Νεολιθικής εποχής και αποτέλεσε ακρόπολη του ευρύτερου Μυκηναϊκού βασιλείου κατά τη δεύτερη χιλιετηρίδα (Κονοφάγος 1980, 60). Οι Μυκηναίοι του Θορικού φαίνεται ότι απέκτησαν τις γνώσεις τους γύρω από τη μεταλλουργία ως έμποροι και ναυτικοί με τα ταξίδια τους στην Αίγυπτο και τη Μικρά Ασία, και όχι από τους Φοίνικες όπως είχε υποστηριχτεί παλαιότερα, των οποίων η δράση τοποθετείται τέσσερις αιώνες αργότερα (Κονοφάγος 1980, 63). Η κάθοδος των Δωριέων (περίπου γύρω στο 1100π.Χ.) και η αναστάτωση που προκάλεσε στην Ελλάδα δε φαίνεται να επηρέασε την περιοχή της Αττικής (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1970, 381).

Πάντως, συστηματική εκμετάλλευση των μεταλλείων σε άλλα σημεία της Λαυρεωτικής δε φαίνεται πιθανό να έγινε πριν τον 7^{ο} π.Χ. αιώνα, καθώς η Λαυρεωτική, με εξαίρεση την παραθαλάσσια περιοχή του Θορικού, δε διέθετε τις ποσότητες του νερού που απαιτούνταν για τον εμπλουτισμό του φτωχού μεταλλεύματός της. Από τον 6^{ο} αιώνα, και κυρίως κατά τον 5^{ο}, εμφανίζονται στην ευρύτερη περιοχή του Λαυρίου τα πρώτα πλυντήρια για τον εμπλουτισμό του μεταλλεύματος. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνταν βρόχινο νερό, η συλλογή του οποίου γίνονταν σε τεράστιες δεξαμενές (Κονοφάγος 1980, 63).

Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, η εκμετάλλευση των μεταλλείων του Λαυρίου ανάγεται πριν τον 4^{ο}π.Χ. αιώνα. Το ίδιο ισχυρίζεται και ο Φιλόχωρος (3^{ος}π.Χ. αιώνας), κατά τον οποίο ο Θορικός ήταν μία από τις 12 αρχαιότερες πόλεις της Αττικής. Η παραγωγή αργύρου και μολύβδου συνεχίστηκε και κατά τη Γεωμετρική περίοδο. Τα αρχαιολογικά δεδομένα συνηγορούν υπέρ της εγκυρότητας αυτών των ισχυρισμών (Δερμάτης 1994, 27).

Στην πόλη-κράτος της Αθήνας, η διαμόρφωση της οποίας ολοκληρώθηκε το 700 π.Χ., εντάχθηκε και ο Θορικός με την ευρύτερη περιοχή της Λαυρεωτικής (Δερμάτης 1994, 30), ενώ οι κάτοικοί του ήταν ελεύθεροι πολίτες της Αθήνας.

Το γεγονός που έδωσε αποφασιστική ώθηση στην ανάπτυξη των μεταλλείων ήταν η επινόηση των νομισμάτων στη Μικρά Ασία και η αρχή της κοπής αργυρών νομισμάτων στην Αθήνα. Η αρχή της κοπής των αθηναϊκών νομισμάτων τοποθετείται

από τους ερευνητές περί το 575π.Χ. ή λίγο αργότερα (Δερμάτης 1994, 106). Θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι τα νομίσματα αυτά έγιναν από λαυρεωτικό άργυρο, η περιεκτικότητα των οποίων έφτανε το 98%. Τα νομίσματα έγιναν τα φτερά του εμπορίου και εμφανίστηκαν τη στιγμή που η Αθήνα μεταλλασσόταν σε ένα βιοτεχνικό και εμπορικό κράτος.

Η τρίτη περίοδος της εξουσίας του Πεισίστρατου (546/5-528/7 π.Χ.) ήταν περίοδος ακμής για την οικονομία της Αθήνας και, κατά συνέπεια, για το Λαύριο. Το Παγγαίο, μεγάλο μεταλλευτικό κέντρο παραγωγής πολύτιμων μετάλλων, συνυπήρξε με τα μεταλλεία του Λαυρίου και συνέβαλε στην τεχνολογική ανάπτυξή του. Η εμπορική ανάπτυξη της Αθήνας αύξησε την κυκλοφορία των αττικών τετραδράχμων, γεγονός που μαρτυρά αφενός την εκτεταμένη παραγωγή αργύρου στο Λαύριο, με σχετική ασφαλώς ανάπτυξη των έργων και της τεχνικής, και αφετέρου την υπεροχή της πόλης-κράτους της Αθήνας έναντι των άλλων, λόγω της παραγωγής του αργύρου (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1971, 256-257).

Τα αθηναϊκά τετράδραχμα, οι *λαυρεωτικές γλαύκες* όπως τα ονομάζει ο Αριστοφάνης στους «Όρνιθες» το 414π.Χ., ήταν ισχυρό νόμισμα με μεγάλη αγοραστική αξία, κόπηκε για πρώτη φορά την περίοδο της τυραννίδας (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1971, 257) και έμεινε αμετάβλητο σε βάρος, περιεκτικότητα και παραστάσεις για περίπου πέντε αιώνες (Δερμάτης 1994, 105). Ο εμπροσθότυπος έφερε παράσταση της Αθηνάς, την οποία ο Πεισίστρατος θεωρούσε προσωπική του προστάτιδα, και ο οπισθότυπος μια γλαύκα (Εικ.3).

Εικ. 3 Αθηναϊκό τετράδραχμο 5^{ος} π.Χ. αιώνας.

Οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη δεν άφησαν ανεπηρέαστα τα μεταλλεία του Λαυρίου, τα οποία την περίοδο του Πεισίστρατου ήταν ιδιωτικά (Κονοφάγος 1980, 85-57). Η κρατικοποίηση των μεταλλείων της Λαυρεωτικής αποτέλεσε γεγονός μεγάλης ιστορικής σημασίας. Είκοσι χρόνια αργότερα, η αξιοποίηση των εσόδων των μεταλλείων έδωσε τη δυνατότητα στο δήμο της Αθήνας, με πρωτοβουλία του Θεμιστοκλή[38], να ναυπηγήσει στόλο και να νικήσει τους Πέρσες στη ναυμαχία της Σαλαμίνας (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1971, 331-333).

Κατά το «*χρυσό αιώνα*», ο Περικλής αξιοποιώντας μεταξύ άλλων τα έσοδα από το Λαύριο θέτει σε εφαρμογή ένα μεγαλεπήβολο πρόγραμμα δημοσίων και αμυντικών έργων (Κονοφάγος 1980, 98-100), ενώ ταυτοχρόνως αναπτύσσεται το εμπόριο και ο Πειραιάς γίνεται το σημαντικότερο διαμετακομιστικό εμπορικό κέντρο. Η μέση ετήσια παραγωγή αργύρου την εποχή της χρυσής πεντηκονταετίας (531-480π.Χ) υπολογίζεται σε 20000kg και οι εργαζόμενοι αριθμούν τις 11000. Πολλοί Αθηναίοι πλουτίζουν από την ενοικίαση δούλων στους μεταλλευτές. Αν και ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων στα μεταλλεία ήταν δούλοι, στις εργασίες έρευνας, ελέγχου και παραγωγής των πολύτιμων μετάλλων, εργάζονταν αρκετοί ελεύθεροι πολίτες (Εικ.4).

Εικ. 4 Δούλοι μεταλλωρύχοι σε μεταλλείο. Κορινθιακό πλακίδιο 6^{ος} π.Χ.

[38] Το 483 π.Χ η ανακάλυψη πλούσιου κοιτάσματος στη θέση Μαρώνεια της Λαυρεωτικής είχε σαν αποτέλεσμα το διπλασιασμό των εσόδων του δήμου. Ο Θεμιστοκλής πείθει την εκκλησία του δήμου τα επιπλέον έσοδα να μη διανεμηθούν μεταξύ των πολιτών αλλά να διατεθούν για την ναυπήγηση 200 τριήρεων μεταξύ του 483 και 481π.Χ. Πρόκειται για το λεγόμενο *Ναυτικό Νόμο του Θεμιστοκλή*.

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος είναι η αρχή του τέλους για την αθηναϊκή ηγεμονία και κατά συνέπεια για το Λαύριο (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1971, 102). Οι εισβολές των Σπαρτιατών τις θερινές περιόδους δυσχεραίνουν την παραγωγή των μεταλλείων. Η κατάληψη της Δεκέλειας (413π.Χ) από τους Σπαρτιάτες, με προτροπή του Αλκιβιάδη, στερεί τις προσόδους των μεταλλείων (Θουκυδίδης, 474), αφού διακόπτεται η δια ξηράς επικοινωνία της Αθήνας με την Εύβοια και το Λαύριο. Περισσότεροι από 20000 εξειδικευμένοι δούλοι εγκαταλείπουν τα ορυχεία και αυτομολούν προς τους Λακεδαιμονίους. Η παραγωγή αργύρου σχεδόν εκμηδενίστηκε (Θουκυδίδης, 538-539). Οι Αθηναίοι, σε μια ύστατη προσπάθεια προστασίας του Λαυρίου και των θαλάσσιων μεταφορών, έχτισαν τείχος στο Σούνιο το 413/2 π.Χ και στο Θορικό το 412 π.Χ. Παρόλα αυτά, ο Θορικός εγκαταλείφθηκε προσωρινά από τον πληθυσμό του (Κονοφάγος 1980, 103).

Μετά την ήττα στον Πελοποννησιακό πόλεμο, τον 4^{ο} π.Χ αιώνα, οι Αθηναίοι, που μέχρι εκείνη τη στιγμή συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική και τα κοινά, στρέφονται προς τη δική τους προσωπική υλική οικονομική επιτυχία, προς το κέρδος, τη βιοτεχνία και το εμπόριο (Κονοφάγος 1980, 109-112). Αποτέλεσμα αυτής της τάσεως ήταν η οικονομική άνοδος της Αθήνας, αλλά και του Λαυρίου. Η εργασία στο Λαύριο είχε ξαναρχίσει μετά τη Δεκέλεια με αργό ρυθμό, γεγονός που απαιτούσε την εκπαίδευση νέων δούλων μετά την απόδρασή τους το 413π.Χ. Ο Καλλίστρατος ήταν αυτός που οργάνωσε την μεταλλευτική παραγωγή του Λαυρίου με νέους νόμους και επαναπροσδιόρισε τις σχέσεις μεταξύ κράτους και ιδιωτών μεταλλευτών. Αυτό αποδεικνύουν οι *μεταλλικές δίκες* και οι *μεταλλικοί λόγοι* που διασώθηκαν. Η οικονομική άνοδο της Αθήνας στα μέσα του αιώνα σηματοδοτεί τη νέα άνθηση του Λαυρίου. Τα πλυντήρια και τα μεταλλεία της περιόδου, που έρχονται στο φως με τις ανασκαφές, αποδεικνύουν την καλή οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής. Την ίδια εποχή ο Ξενοφών στο έργο του «*Περί προσόδων*» αναφέρει ότι ο ορυκτός πλούτος της Αττικής γης είναι θεϊκή ευλογία, διότι ο άργυρος είναι αγαθό με σταθερή αξία και ανεξάντλητη ζήτησή (Κονοφάγος 1980, 114), και η Αθήνα μπορεί να καλύψει τις οικονομικές της ανάγκες με τα έσοδα των μεταλλείων (Κορδέλλας 1869, 43).

Κατά τη διάρκεια της μακεδονικής ηγεμονίας (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1973, 223), ο Φίλιππος Β΄, έχοντας υπό την κυριαρχία του τα μεταλλεία του Παγγαίου, οργανώνει την παραγωγή και καθιερώνει την κοπή χρυσών και αργυρών νομισμάτων. Ο διμεταλλισμός του Φιλίππου διευκόλυνε τις εμπορικές συναλλαγές, ενώ οι *Φίλιπποι* γίνονται περιζήτητοι και το λαυρεωτικό νόμισμα χάνει τη μοναδικότητά του.

Η επεκτατική πολιτική του Αλεξάνδρου στην Ασία και στην Αίγυπτο σηματοδότησε τη γεωγραφική εξάπλωση του ελληνισμού και την άνθιση των εμπορικών συναλλαγών, οι οποίες στηρίχθηκαν σε δύο οικονομικούς μετασχηματισμούς: τη μετάθεση των αξόνων του εμπορίου και την ανάπτυξη του νομίσματος (Mossé 2003, 201-204). Το μακεδονικό νόμισμα του Αλεξάνδρου επικρατεί και αναδεικνύεται σε διεθνές νόμισμα παραγκωνίζοντας τις *λαυρεωτικές γλαύκες* των Αθηνών. Η μεγάλη κυκλοφορία του αργύρου προκαλεί πτώση της τιμής του και έχει ως συνέπεια το κλείσιμο πολλών μεταλλείων και την παρακμή του Λαυρίου (Κονοφάγος 1980, 118-119).

Με τη Ρωμαϊκή κυριαρχία στην Ελλάδα από το 205 μέχρι το 146π.Χ επαναλειτουργούν τα μεταλλεία (Κονοφάγος 1980, 119-121). Η Αθήνα αρχίζει να κόβει αττικά τετράδραχμα, γεγονός που προϋποθέτει άργυρο. Η παραγωγή των μεταλλείων εντατικοποιείται και χιλιάδες δούλοι εργάζονται και πάλι στη Λαυρεωτική. Αυτή τη φορά όμως οι δούλοι επαναστατούν το 134π.Χ., έπειτα το 104 και τέλος το 102π.Χ. Η επανάσταση και η απώλεια των δούλων προκάλεσε μαζί με άλλες συγκυρίες την παύση των μεταλλευτικών εργασιών ως το τέλος του 2^{ου} π.Χ. αιώνα. Μικρή δραστηριότητα των μεταλλείων πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1^{ου} π.Χ. αιώνα, αλλά σε παραγωγή από σκωρίες, και για μικρό διάστημα αφού το μετάλλευμα θεωρήθηκε ότι είχε εξαντληθεί. Κάθε άλλο, όπως αποδείχτηκε αιώνες αργότερα. Τον 1^{ο}π.Χ. αιώνα το αρχαίο Λαύριο εγκαταλείφθηκε παραμένοντας ξεχασμένο μέχρι την αναγέννησή του το 19^{ο} αιώνα.

Ο νεαρός Έλληνας μεταλλειολόγος μηχανικός Ανδρέας Κορδέλλας ήταν ο πρώτος που αντιλήφθηκε το 1860 ότι οι μεγάλες ποσότητες των αρχαίων σκωριών στην επιφάνεια της Λαυρεωτικής ήταν εκμεταλλεύσιμες. Εκτιμά την οικονομική προοπτική της συστηματικής εκμετάλλευσής τους και γνωστοποιεί τα συμπεράσματα των ερευνών

του σε έκθεσή του προς το Υπουργείο Οικονομικών. Η έκθεση αυτή τραβά το ενδιαφέρον του Ιταλού μεταλλειολόγου Jean Baptiste Serpieri, εκπροσώπου ευρωπαϊκής εταιρίας γαλλικών κεφαλαίων για την κατεργασία των αρχαίων σκωριών (Κονοφάγος 1980, 44-45). Ο Serpieri προσλαμβάνει ως σύμβουλο τον Κορδέλλα και ιδρύει το 1865 την εταιρεία *Roux- Serpieri-Fressynet C.E.*, ιταλογαλλικών συμφερόντων, η οποία εκμεταλλεύεται όχι μόνο τις αρχαίες σκωρίες για τις οποίες είχε άδεια, αλλά και τις εκβολάδες. Η αντίδραση του κράτους και της κοινής γνώμης στην αποικιακή συμπεριφορά της εταιρείας οδηγεί, το 1873, στην αγορά της εταιρίας από τον εκπρόσωπο της τράπεζας Κων/πόλεως Α.Συγγρό, η οποία μετονομάζεται σε *Ελληνική Εταιρία Μεταλλουργείων Λαυρείου*. Ο Serpieri ωστόσο, ιδρύει το 1876 την *Compagnie Française des Mines de Laurium* (Γαλλική Εταιρία Μεταλλείων Λαυρίου). Η *Ελληνική Εταιρία* διέκοψε τις εργασίες το 1917 λόγω της εξάντλησης διαθέσιμων σκωριών και εκβολάδων, σε αντίθεση με τη Γαλλική Εταιρία που συμπλήρωσε πάνω από 100 χρόνια ζωής, ως το 1977, έχοντας εξασφαλίσει την εκμετάλλευση όλου του υπεδάφους της Λαυρεωτικής (Δερμάτης 1994, 181).

5.2 Η τεχνική των αρχαίων πλυντηρίων

Πολύχρονες και επίπονες προσπάθειες χρειάστηκαν ώστε ο άνθρωπος να αναπτύξει τις τεχνικές εκείνες που θα του επέτρεπαν να επωφεληθεί από το φυσικό πλούτο της Λαυρεωτικής γης. Η Μεταλλευτική και Μεταλλουργική τεχνολογία, το σύνολο δηλαδή των τεχνικών μέσων και των μεθόδων που χρησιμοποιούσαν οι μεταλλευτές και οι μεταλλουργοί σε όλα τα στάδια της πρακτικής διαδικασίας για την παραγωγή των μετάλλων, συνεισφέρουν στην απόδοση μιας μεταλλοφόρου περιοχής. Τα μεταλλεύματα είναι ύλες σχεδόν χωρίς χρησιμότητα θα μπορούσε να πει κανείς, αν δεν αξιοποιηθούν, πράγμα που σημαίνει ότι και αποκτούν την ουσιαστική τους αξία μόνον όταν επιτευχθεί η παραγωγή των μετάλλων που περιέχουν. Τα τρία βασικά στάδια της διαδικασίας αυτής είναι η *εξόρυξη*, ο *εμπλουτισμός* και η *τήξη*. Ορύγματα, στοές (γαλαρίες), φρέατα, υπόγειες στοές πολλών χιλιομέτρων, εργαστήρια επεξεργασίας των μεταλλευμάτων, πλυντήρια καθαρισμού, δεξαμενές νερού και εγκαταστάσεις καμίνων σχετίζονται με την οργάνωση και διαχείριση των μεταλλείων (Εικ.5,6). Ωστόσο, στην παρούσα μελέτη, το στάδιο που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι ο εμπλουτισμός και ιδιαίτερα οι τεχνικές κατασκευές που συνδέονται μαζί του, δηλαδή τα πλυντήρια επεξεργασίας των μεταλλευμάτων και οι δεξαμενές συγκέντρωσης νερού, οι οποίες αφθονούν στην περιοχή (Κακαβογιάννης 1989, 71-88).

Εικ.5 Είσοδος μεταλλευτικής στοάς στο Βελατούρι.

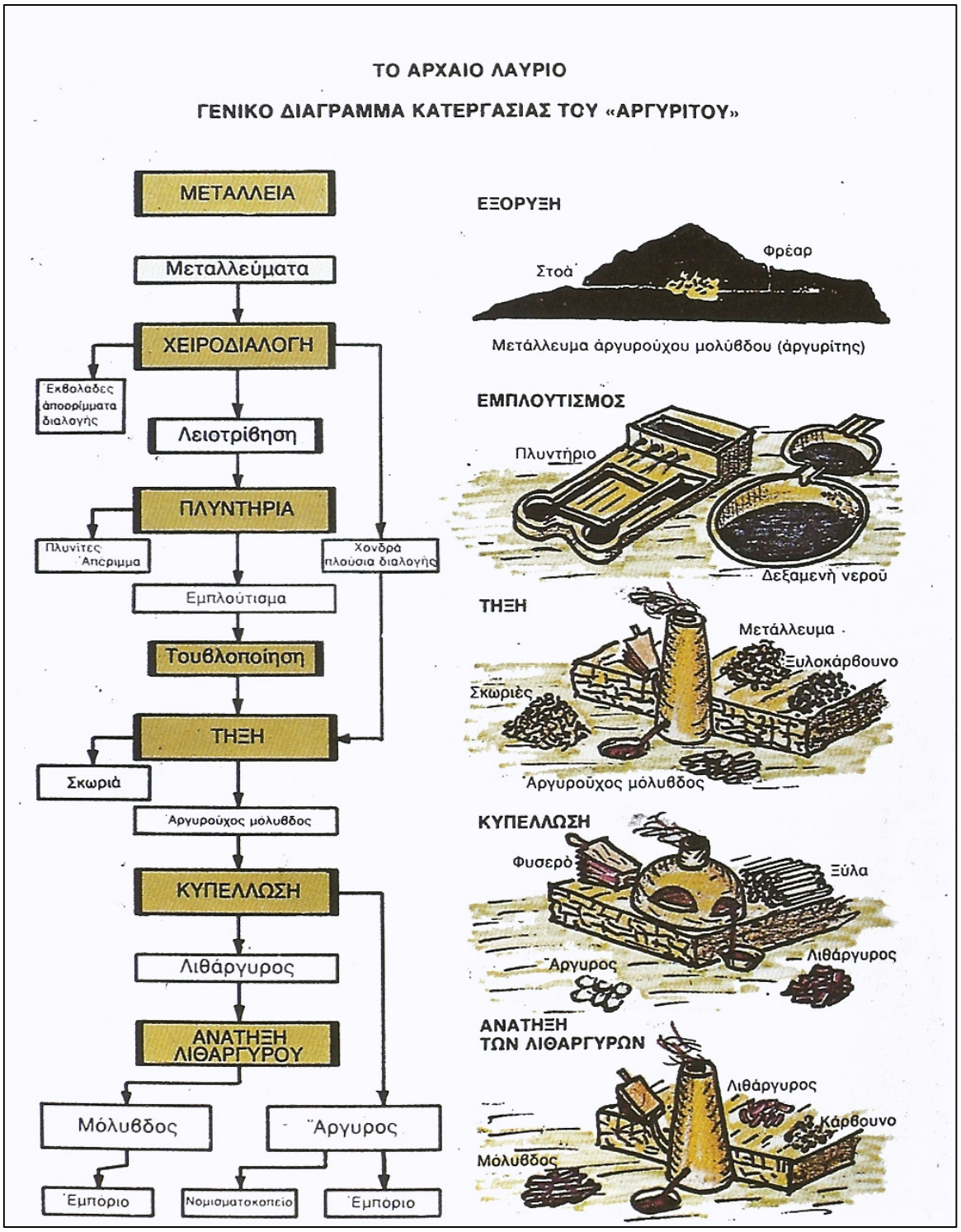
Εικ.6 Είσοδος μεταλλευτικού φρέατος στην Καμάριζα.

Το πλυντήριο ήταν το τεχνολογικό μέσο που επέτρεψε την πλήρη αξιοποίηση όλων σχεδόν των αργυρούχων κοιτασμάτων της Λαυρεωτικής, ακόμα και των πιο φτωχών σε αργυρούχο μόλυβδο, και κατέστησε δυνατή τη μεγάλη αύξηση της παραγωγής αργύρου και μολύβδου[39]. Στα εργαστήρια πλυντηρίων διοχέτευαν οι αρχαίοι μεταλλουργοί τα μεταλλεύματα με χαμηλή περιεκτικότητα σε αργυρούχο μόλυβδο, αφού το πλούσιο μετάλλευμα οδηγούνταν απευθείας στις κάμινους τήξης και κυπέλλωσης[40] (Κορδέλλας 1869, 129)(Κονοφάγος 1980, 304). Εκεί, διαχώριζαν το αργυρούχο μετάλλευμα από το στείρο, το περιττό δηλαδή, προκειμένου να καταστήσουν δυνατή την οικονομική τήξη του[41] (Παπαδημητρίου 1989, 183).

Η διαδικασία του εμπλουτισμού συνίσταται στη θραύση και λειοτρίβηση του *συμπυκνώματος*, του πλουσιότερου μεταλλεύματος σε αργυρούχο μόλυβδο, σε κόκκους μικρότερους του 1mm. Το εξορυχθέν μετάλλευμα έπρεπε να θραυστεί με σιδερένιους κόπανους σε μαρμάρινες πλάκες ή σε μεγάλα γουδιά, για να το μετατρέψουν στη συνέχεια με τριβή στο επιθυμητό μέγεθος κόκκων. Το λειοτριβημένο μετάλλευμα μεταφέρονταν στη συνέχεια στα πλυντήρια, τα οποία διακρίνονται σε δύο τύπους: τα επίπεδα και τα ελικοειδή (Εικ.7).

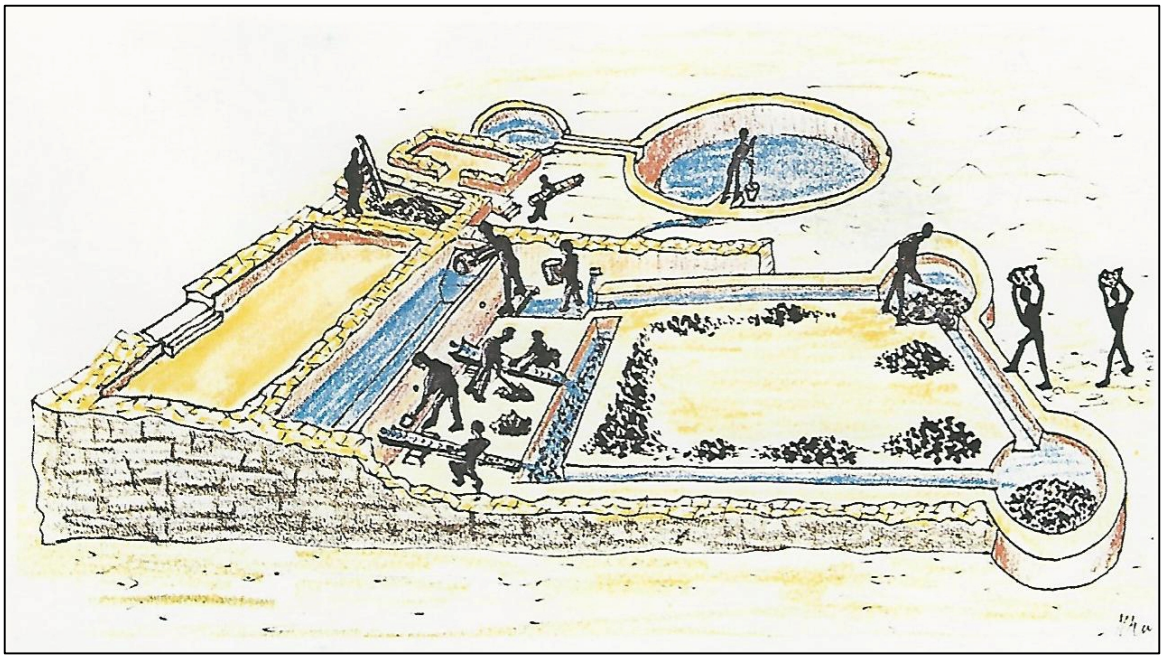
Τα τυπικά επίπεδα πλυντήρια είχαν σχήμα ορθογώνιου παραλληλόγραμμου, με επιφάνεια 30-80 m^2 και πλάτος 3-9 m. Οι διαστάσεις είναι σχεδόν σταθερές σε όλα τα πλυντήρια και κυρίως αυτές που έχουν άμεση σχέση με την τεχνική του εμπλουτισμού. Παραπλεύρως, υπήρχε δεξαμενή τροφοδοσίας νερού με ακροφύσια. Η στάθμη του νερού ήταν σταθερή πάνω από τα ακροφύσια για να ρέει το νερό μέσα σε ξύλινα ρείθρα με κοιλότητες. Η ροή του νερού παρασύρει τους κόκκους του μεταλλεύματος κατά μήκος των κοιλοτήτων των ρείθρων. Οι βαρύτεροι κόκκοι κατακάθονταν στις πρώτες κοιλότητες, ενώ οι ελαφρύτεροι παρασύρονταν με το νερό στις τελευταίες.

[39] Τα φτωχά μεταλλεύματα που άφηναν οι αρχαίοι μετά τη χειροδιαλογή του εξορυγμένου μεταλλεύματος, με χαμηλή περιεκτικότητα μολύβδου, ονομάζονταν *εκβολάδες* (Κονοφάγος 1980, 141).
[40] *Κυπέλλωση* είναι η διαδικασία διαχωρισμού του αργύρου από τον αργυρούχο μόλυβδο με οξείδωση του μολύβδου με αέρα, μέσα σε κύπελλο, όπου η θερμοκρασία είναι αρκετή, ώστε το οξείδιο του μολύβδου να παραμείνει λιωμένο.
[41] Τυπικά, το χρήσιμο μετάλλευμα ήταν ανθρακικός μόλυβδος, κερουσίτης, με μεγάλο ειδικό βάρος, ενώ το στείρο ήταν ασβεστόλιθος, χαλαζίας, φθορίτης και αργιλώδη υλικά με πολύ μικρό ειδικό βάρος. Τα αργιλώδη υλικά, ιδιαίτερα όταν αναμιχθούν με νερό, συντελούν στον σχηματισμό ιλύος κάτι που αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα στην επαναχρησιμοποίηση του νερού από τους αρχαίους μεταλλουργούς.

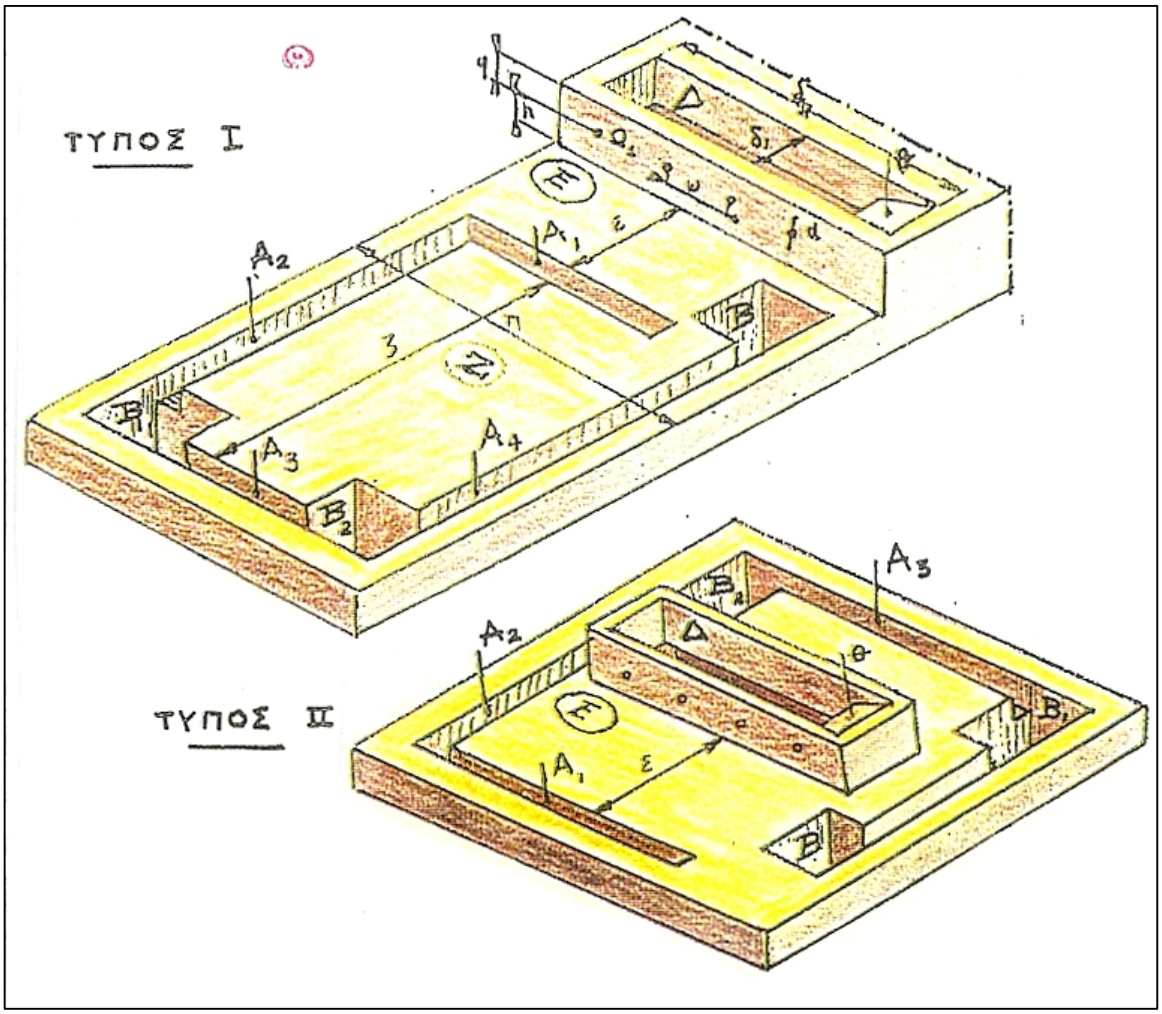
Εικ. 7 Διάγραμμα κατεργασίας αργυρίτη (σχέδιο του Κ. Κονοφάγου).

Ίδιου μεγέθους κόκκοι κατακάθονταν ανάλογα με το ειδικό βάρος τους. Η βαρυμετρική μέθοδος εμπλουτισμού ήταν μια ευφυής τεχνολογική εφαρμογή, καθώς και όλη η μέθοδος και η κατασκευή των πλυντηρίων, αφού συνέτειναν στο καλύτερο δυνατό παραγωγικό αποτέλεσμα (Εικ.8)(Κονοφάγος 1980, 223-252).

Εικ. 8 Αναπαράσταση εργασίας σε ένα αρχαίο επίπεδο πλυντήριο τύπου Ι της Λαυρεωτικής (Κ.Κονοφάγος).

Τα επίπεδα πλυντήρια αποτελούν την πλειοψηφία και διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τρόπο καθαρισμού του νερού, και όχι ως προς την τεχνική εμπλουτισμού, σε δύο παραλλαγές: *τύπου Ι* και *τύπου ΙΙ* (Εικ.9). Ο *τύπος ΙΙ* είναι απλούστερος και εξυπηρετεί περιπτώσεις που η οικονομία του νερού δεν ήταν πρωταρχικής σημασίας, όπως τα πεδινά μέρη της περιοχής του Θορικού αφού δεν υπάρχουν δεξαμενές, αλλά ασφαλώς υπήρχαν πηγάδια. Οι δύο τύποι πλυντηρίων δεν αποτελούν ενδείξεις χρονολόγησης, αλλά αφορούν στην επάρκεια νερού της περιοχής. Βεβαίως ο *τύπος Ι* είναι πιο τελειοποιημένος και αποτελεί εξέλιξη ενός πιο πρωτόγονου τύπου με ατελέστερο σύστημα καθίζησης, πιθανόν του *τύπου ΙΙ* (Παπαδημητρίου 1989, 183-207).

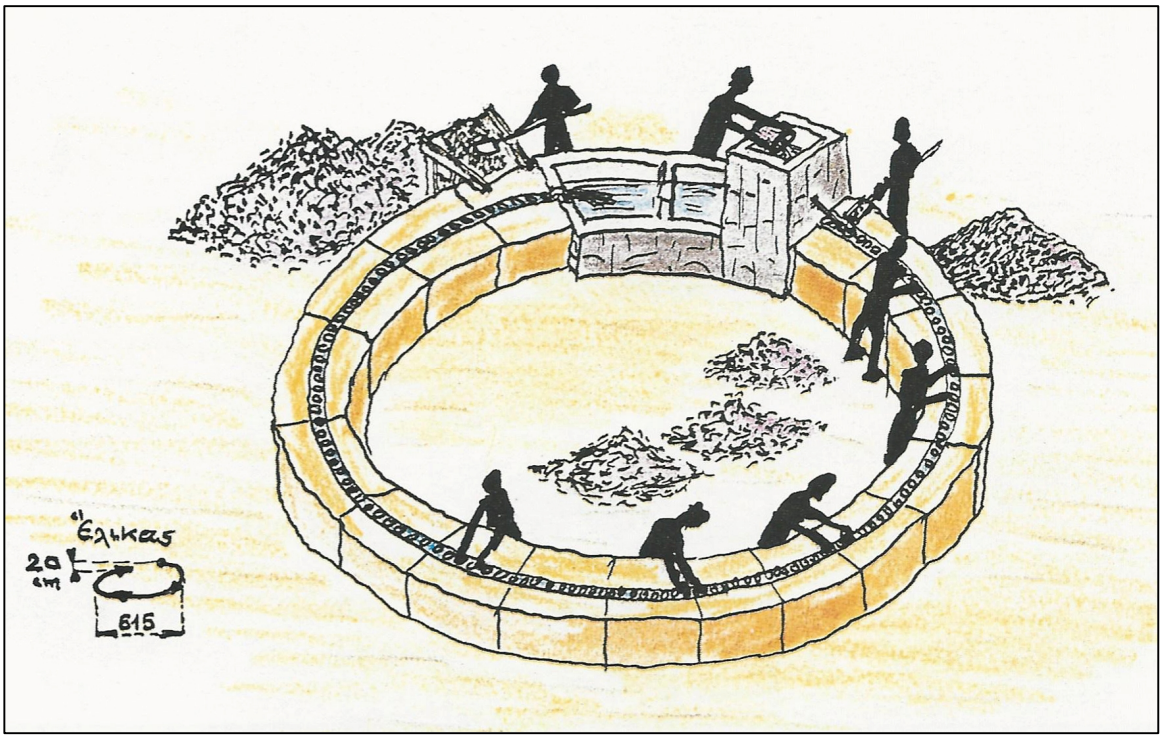

Εικ. 9 Σχέδια επίπεδων πλυντηρίων τύπου I και II (Κ.Κονοφάγος).

Το ελικοειδές πλυντήριο αποτελεί από μόνο του ένα μαρμάρινο ρείθρο κυκλικού σχήματος με λαξευμένες ελλειψοειδείς κοιλότητες (Εικ.10). Τα ελικοειδή πλυντήρια είναι λιγοστά και κατασκευάστηκαν πιθανόν στα τέλη του 4^{ου} π.χ. αιώνα ίσως και αργότερα. Διαφοροποιείται με το επίπεδο ως προς τα λειτουργικά και μορφολογικά τους χαρακτηριστικά, όπως η απουσία επένδυσης με υδραυλικό κονίαμα, η τροφοδότησή των οποίων με νερό γίνονταν, όχι από δεξαμενές, αλλά από τα όμβρια ή το τρεχούμενο νερό της περιοχής (Εικ.11)(Κακαβογιάννης 1989, 81-83).

Εικ. 10 Ελικοειδές πλυντήριο στο Δημολιάκι.

Εικ. 11 Αναπαράσταση εργασίας σε ελικοειδές πλυντήριο (Κ.Κονοφάγος).

Στη Λαυρεωτική κατασκευάστηκαν και σώζονται μέχρι σήμερα εκατοντάδες δεξαμενές ύδατος οι οποίες χρησιμοποιούνται κυρίως για τις ανάγκες των μεταλλουργικών εγκαταστάσεων (Μπαντέκα 1974, 16). Οι δεξαμενές είναι υπαίθριες και έχουν κατασκευαστεί κοντά σε θέσεις εξορύξεως και σε πλυντήρια εμπλουτισμού των μεταλλευμάτων (Εικ.22). Τετράγωνου, κυκλικού ή ορθογώνιου σχήματος, χωρητικότητας 100 - 1000m³, έχουν σχεδιαστεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συλλέγουν τη μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα ομβρίων. Οι περισσότερες είναι κυκλικής τομής και αποτελούν την οικονομικότερη μορφή δεξαμενής (Εικ.12). Ωστόσο, στα μεταλλευτικά φρέατα προτιμούσαν αυτήν της τετράγωνης διατομής γιατί διευκόλυνε την τοποθέτηση σκαλωσιάς και τη λάξευσή της σε μεγάλα βάθη (Εικ.13). Κάθε δεξαμενή συνδέεται κατά κανόνα με μια μικρότερη, στοιχειώδους καθιζήσεως, στην οποία έπεφταν τα νερά της υπερχείλισης από την κύρια δεξαμενή (Εικ.14). Τόσο οι δεξαμενές, όσο και τα πλυντήρια διέθεταν στέγαστρα που εμπόδιζαν την εξάτμιση του νερού τη θερινή περίοδο (Εικ.15). Από τη δεξαμενή έπαιρνε το νερό, που οδηγούνταν εκεί από τις γύρω πλαγιές, ο εργάτης, ενώ στεκόταν σε μια πέτρινη πλάκα που εξείχε από την περιφέρεια της δεξαμενής, ώστε να μην χτυπάει το πήλινο δοχείο του νερού κατά την ανέλκυσή του στις παρειές.

Η ανάγκη οικονομίας στο νερό επέβαλε την καλή στεγανοποίηση των δεξαμενών με ένα λεπτότατο στεγανοποιητικό κονίαμα, υψηλής περιεκτικότητας σε ενώσεις βαρέων μετάλλων, που έχει μεγάλη αντοχή στην υδατοπερατότητα. Από τα διαθέσιμα στοιχεία, προκύπτει ότι έχει χρησιμοποιηθεί μόνο στο Λαύριο, ενώ διατηρεί τις ιδιότητές του ακόμα και σήμερα. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για ένα αξιοθαύμαστο επίτευγμα της αρχαίας τεχνικής (Μπαντέκα 1974, 9).

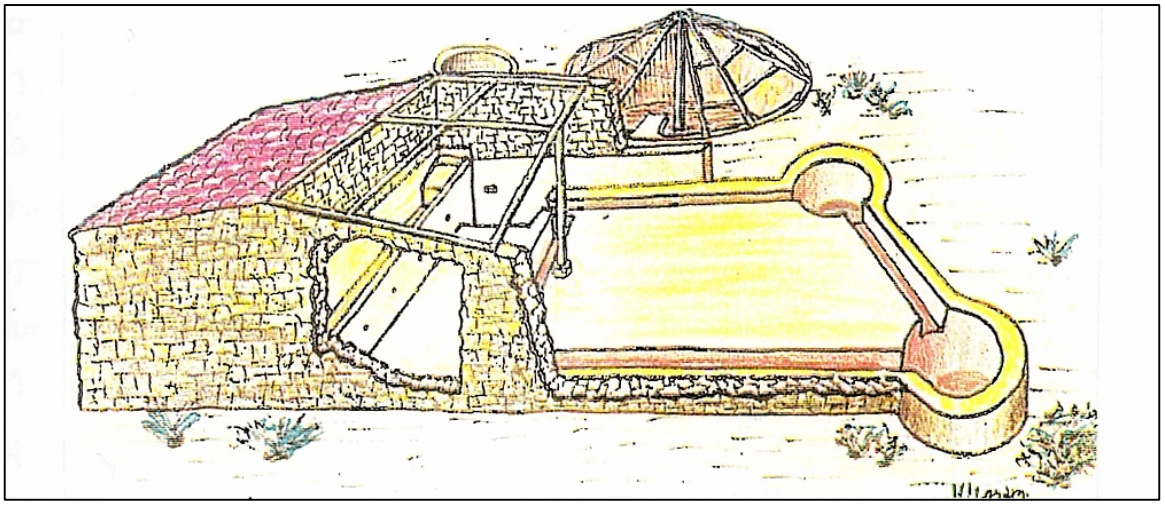
Εικ. 12 Μεγάλη δεξαμενή κυκλικής διατομής δίπλα σε μεταλλευτικό πλυντήριο.

Εικ.13 Δεξαμενή τετράγωνης διατομής με κλίμακα καθόδου.

Εικ.14 Μικρότερη δεξαμενή στοιχειώδους καθιζήσεως, στην οποία έπεφταν τα νερά της υπερχείλισης.

Εικ.15 Υπόστεγο δεξαμενής και πλυντηρίου (Κ.Κονοφάγος).

5.3 Οι αρχαιολογικοί χώροι της Λαυρεωτικής

5.3.1 Ο αρχαιολογικός χώρος των αρχαίων μεταλλευτικών πλυντηρίων

Με τον όρο *Λαυρεωτική* εννοούμε τη μεταλλοφόρα περιοχή την νοτιοανατολικής Αττικής που καταλήγει στο ακρωτήρι του Σουνίου. Πρόκειται για μια άνυδρη και λοφώδη περιοχή εκτάσεως 113 km², τα όριά της οποίας στα ανατολικά και νότια είναι οι ακτές προς το Αιγαίο πέλαγος, στα δυτικά μια ευθεία Νότος-Βορράς από το ακρωτήρι του όρμου Λεγραινά και στα βόρεια μια ευθεία Ανατολή-Δύση από το ακρωτήρι Μαυροβούνι.

Η συγκεκριμένη μελέτη αφορά στην ευρύτερη περιοχή της Καμάριζας, στην οποία σώζονται σαφή τεκμήρια των μεταλλουργικών εργασιών και εντάσσονται χρονολογικά στα κλασικά χρόνια, με μοναδική εξαίρεση την περιοχή του Θορικού (Χάρτης 1, βλ. τοπωνύμια της περιοχής στο τέλος της μελέτης).

Η ανακάλυψη και μελέτη των αρχαίων πλυντηρίων είναι πολύ σημαντική γιατί οδηγεί στη συλλογή πληροφοριών όσον αφορά στην μεταλλευτική και μεταλλουργική τεχνολογία των κλασικών χρόνων[42] (Κακαβογιάννης 1989, 71). Τα ιστορικά αυτά μνημεία, καθώς και τα ευρήματα «in situ», μαρτυρούν τις δυνατότητες της τεχνολογίας και το σημείο εξέλιξης του ανθρώπου. Για την παραγωγή των μετάλλων απαιτούνταν τεχνικά μέσα και μέθοδοι που βασίζονταν στην εμπειρία, στη γνώση αλλά και στη σκληρή εργασία.

Λόγω των παραπάνω, η ανακάλυψη των τεχνολογικών εγκαταστάσεων προσέλκυσε το ενδιαφέρον αρχαιολόγων, μηχανικών και μεταλλειολόγων. Πρώτος ο Α. Κορδέλλας, το 1871, παρατήρησε και περιέγραψε τα επίπεδα πλυντήρια του Λαυρίου. Αρκεί η επιφανειακή έρευνα στους λόφους της Λαυρεωτικής για να διαπιστώσει κανείς την ύπαρξη αρχαίων πλυντηρίων, ο αριθμός των οποίων υπερβαίνει ίσως τα 200, με διαφορετικές διαστάσεις το καθένα (Παπαδημητρίου 1989, 183-207). Η λειτουργία του επίπεδου πλυντηρίου, αν και περιγράφεται από τον Φωκίωνα Νέγρη το 1881, τεκμηριώνεται επιστημονικά από τον Κων. Κονοφάγο, μετά την ανακάλυψη των

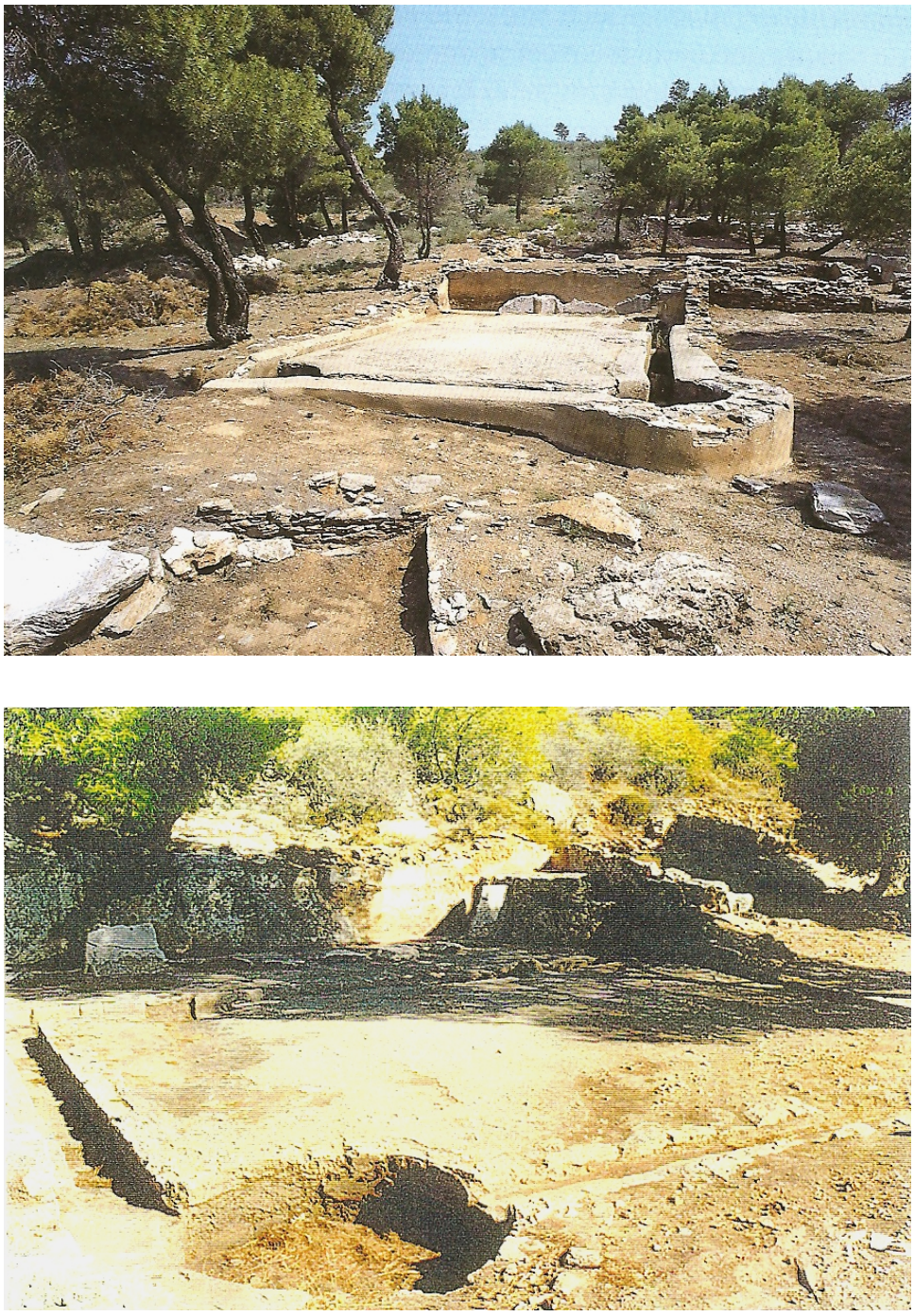
[42] Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι με τον όρο *Μεταλλευτική* γίνεται αναφορά στην πρακτική διαδικασία για την ανακάλυψη και την εξόρυξη του μεταλλεύματος, αντιθέτως ο όρος *Μεταλλουργική* αναφέρεται στην επεξεργασία του μεταλλεύματος προκειμένου να παραχθεί το μέταλλο.

ελικοειδών πλυντηρίων το 1965, με τη βαρυμετρική συμπύκνωση των μεταλλευμάτων (Κονοφάγος 1970, 3-4).

Το 1972 ο άγγλος αρχαιολόγος John Ellis Jones πραγματοποιεί επιφανειακή έρευνα στην κοιλάδα της Αγριλέζας (Jones, J. E. 1976, 149-172), οι οπτικές παρατηρήσεις του οποίου αποτελούν αφορμή για τις ανασκαφές που πραγματοποίησε η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή από το 1977 έως και το 1983 στην ευρύτερη περιοχή (Jones, J.E. 1983, 269-272).

Οι ανασκαφικές έρευνες συνεχίστηκαν τα επόμενα έτη ολοκληρωτικά από την Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Β΄ ΕΠΚΑ) και τον αρχαιολόγο Ευάγγελο Κακαβογιάννη (Κακαβογιάννης 1983, 54-57), στην κοιλάδα Μπότσαρη, η οποία ανήκει στην Ελληνική Βιομηχανία Όπλων (ΕΒΟ), την κοιλάδα της Αγίας Τριάδας στη Σούριζα και συγκεκριμένα στο βορειότερο από τα δυτικά παρακλάδια της, και το Σπιθαροπούσι στο νότιο τμήμα της κεντρικής οροσειράς του Λαυρίου. Κύριος σκοπός των ανασκαφών ήταν ο εντοπισμός αλλά και η διάσωση των αρχαιοτήτων, έτσι ώστε ν΄ αποφευχθεί η κατασκευή έργων. Οι έρευνες ήταν σωστικές και πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την ανέγερση εργοστασιακών εγκαταστάσεων μέσα στο χώρο της ΕΒΟ, καθώς και τη διάνοιξη διαφόρων δασικών και άλλων οδών από το Υπουργείο Γεωργίας για την αξιοποίηση του Εθνικού Δρυμού Σουνίου (Κακαβογιάννης 1989-1991, 1-19).

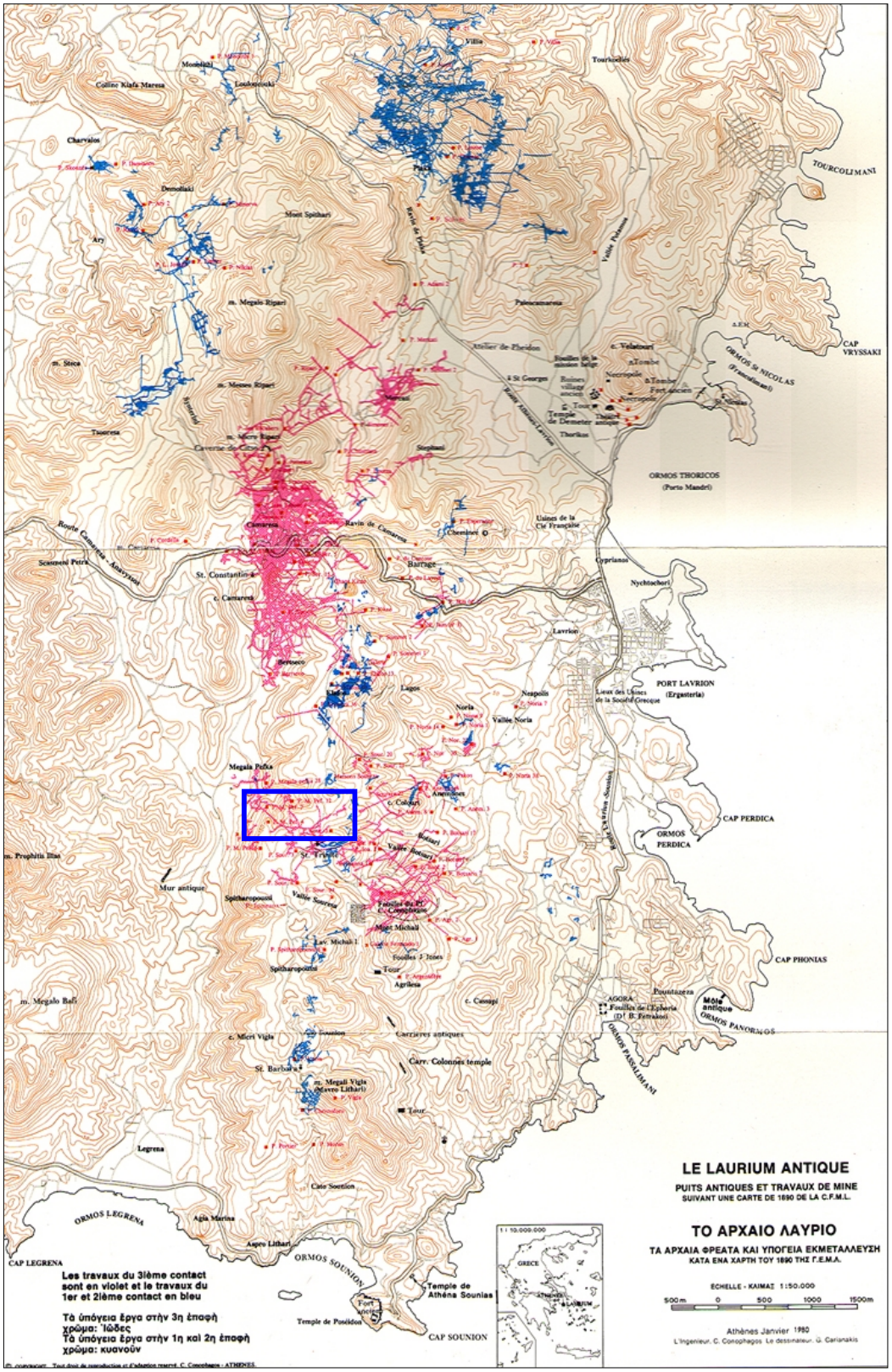
Κατά τους κλασικούς χρόνους, η κοιλάδα της Αγίας Τριάδας στη Σούριζα έως νότια στην Αγριλέζα, ήταν ένα από τα μεγαλύτερα μεταλλευτικά κέντρα της Λαυρεωτικής λόγω των πλούσιων κοιτασμάτων αργυρούχου μολύβδου. Για το λόγο αυτό, τα ερείπια των μεταλλευτικών εργαστηρίων έχουν εντυπωσιακή πυκνότητα και τα περισσότερα διατηρούνται σε αρκετά καλή κατάσταση (Εικ.16,17)(Κακαβογιάννης 1984β, 49-55). Η περιοχή αποτελεί εκτεταμένο εργοτάξιο των μεταλλευτών που σώζεται ανέγγιχτο από τις νεότερες οικοδομήσεις και κατασκευές. Εκτείνεται σε μήκος μεγαλύτερο των 2km με πλήθος εργαστηριακών ερειπίων, οικισμών, νεκροταφείων και οδικών έργων. Τα εργαστήρια χρονολογούνται στην κλασική, την ελληνιστική και εν μέρει τη ρωμαϊκή περίοδο, οπότε και υπέστησαν ορισμένες μετασκευές, ιδίως τα πλυντήρια.

Εικ. 16,17 Άποψη του αρχαιολογικού χώρου των αρχαίων πλυντηρίων στην Αγία Τριάδα.

Στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας Μπότσαρη αποκαλύφθηκαν συνολικά 5 εργαστήρια. Στο *Εργαστήριο 1* σώζονται μεγάλη υπαίθρια δεξαμενή, ορθογώνιου σχήματος με κτιστή κλίμακα καθόδου για άντληση νερού στο εσωτερικό της, επίπεδο πλυντήριο τύπου ΙΙ βόρεια της δεξαμενής και επίπεδο πλυντήριο, τύπου Ι στα δυτικά της. Δυτικά του *Εργαστηρίου 1*, σε απόσταση 100m, αποκαλύφθηκε το *Εργαστήριο 2*, που περιλαμβάνει τρία μεγάλα επίπεδα πλυντήρια τύπου Ι και ΙΙ. Στο *Εργαστήριο 3*, στα ανατολικά, υπάρχει επίπεδο πλυντήριο τύπου ΙΙ, ενώ σε απόσταση 100m, νοτιοανατολικά του *Εργαστηρίου 1*, εντοπίστηκε το *Εργαστήριο 4.* Πρόκειται για το μεγαλύτερο εργαστήριο της μονάδας και το μόνο που σώζει την πύλη και τον περίβολό του. Αποτελείται από μία μεγάλη υπαίθρια κυκλική δεξαμενή με κλίμακα καθόδου στο εσωτερικό της, καθώς επίσης και από δύο πλυντήρια τύπου Ι, και ένα αρχαιότερο, πρωτόγνωρου σχήματος. Τέλος, το *Εργαστήριο 5* αποτελείται από πλυντήριο, δύο υπαίθριες κυκλικές δεξαμενές και διάφορα δωμάτια.

Η συστηματική έρευνα συνεχίστηκε και το 1995 (Κακαβογιάννης 1995, 61-63). Ξεχωριστή θέση στα ευρήματα κατέχει το *Εργαστήριο Α*, μεγάλο εργαστήριο καθαρισμού μεταλλευμάτων στο νότιο τμήμα της δυτικής πλευράς της κοιλάδας της Σούριζας. Αποτελείται από μία τεράστια υπαίθρια ορθογώνια δεξαμενή νερού με κλίμακα καθόδου στο εσωτερικό της, δεύτερη δεξαμενή νερού μικρότερου μεγέθους, πρόστερνο με κλίμακα καθόδου στο εσωτερικό του, μεγάλο ορθογώνιο πλυντήριο τύπου ΙΙ, διαμερίσματα για την επεξεργασία του μεταλλεύματος, αλλά και πτέρυγα διαμερισμάτων στέγασης σε διπλή σειρά (Χάρτης 2).

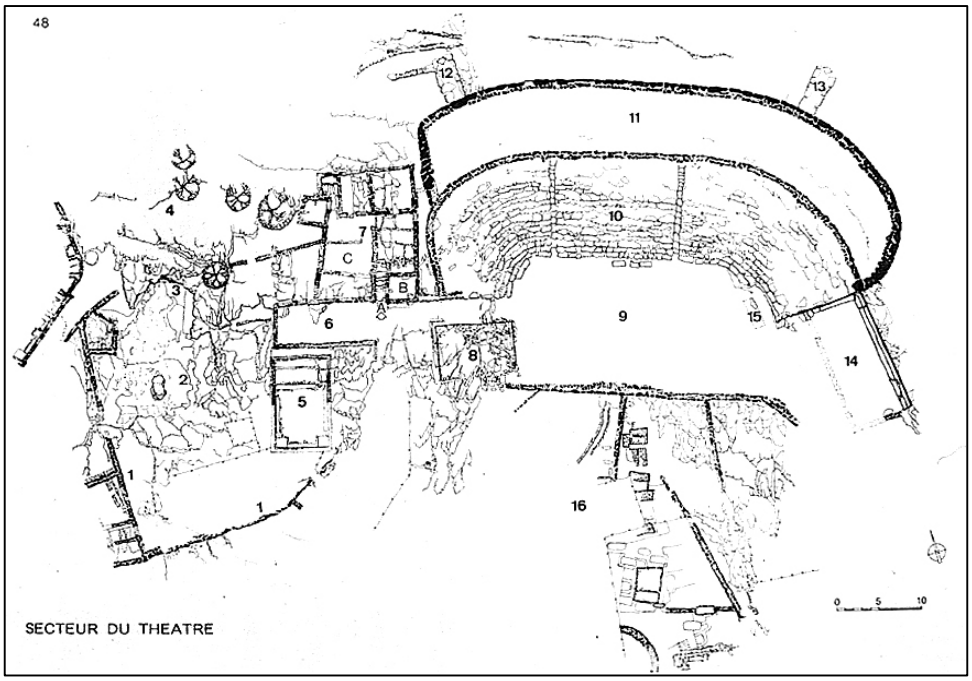

Χάρτης 2. Τοπογραφικός χάρτης με ερείπια των μεταλλουργικών εγκαταστάσεων και αρχαίων ερειπίων. Στο πλαίσιο διακρίνεται ο αρχαιολογικός χώρος των πλυντηρίων της Αγίας Τριάδας.

5.3.2 Ο αρχαιολογικός χώρος του θεάτρου Θορικού

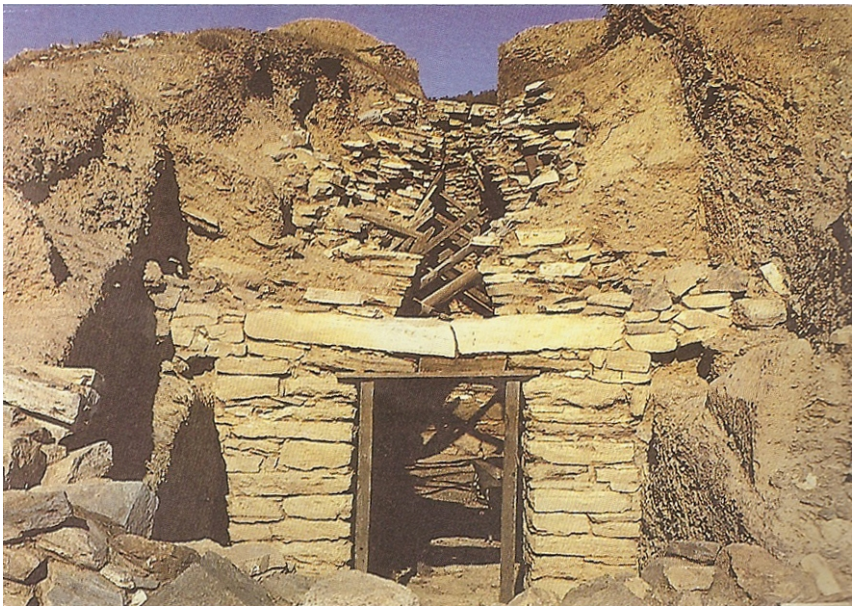
Από το 1963 και για δύο δεκαετίες, η περιοχή του Θορικού ανασκάπτεται συστηματικά από τη Βελγική Αρχαιολογική Σχολή, με την άδεια και σε συνεργασία με την Α΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Στο χώρο του θεάτρου οι πρώτες ανασκαφικές έρευνες διενεργήθηκαν ήδη από το 1886 από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών.

Στόχος της ανασκαφικής δραστηριότητας ήταν η αποκάλυψη της πόλης του Θορικού, του επονομαζόμενου *βιομηχανικού χωριού* λόγω της ύπαρξης πολλών πλυντηρίων ανάμεσα στις κατοικίες. Η συστηματική ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως ένα μέρος μιας ολόκληρης πόλης, η έκταση της οποίας υπολογίζεται συνολικά στα 150.000 m^2. Τα ευρήματα είναι ιδιαίτερα σημαντικά γιατί αφενός αναδεικνύουν τη μεταλλευτική και μεταλλουργική δράση των αρχαίων στην περιοχή ήδη από το 3000 π.Χ. ανάγοντάς το σ΄ ένα από τα παλαιότερα μεταλλευτικά κέντρα του Αιγιακού κόσμου, και αφετέρου γιατί παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τη καθημερινή ζωή των αρχαίων μεταλλευτών (Εικ.18)(Κονοφάγος 1980, 390-391).

Εικ. 18 Τοπογραφικό της ανασκαφής στο Θορικό από τη Βελγική Αρχαιολογική Σχολή.

Στα βόρεια της πόλης του Λαυρίου εξαπλώνεται η περιοχή του Θορικού. Στο νότιο λόφο της, το Βελατούρι, οι ανασκαφικές έρευνες μαρτυρούν την ανθρώπινη δραστηριότητα ήδη από τη νεολιθική εποχή γύρω στο 4500 π.Χ. Ερείπια της ακρόπολης και έδρας του Μυκηναϊκού Δεσπότη σώζονται στην κορυφή του, καθώς επίσης και μυκηναϊκοί τάφοι στα ανατολικά της, καθιστώντας τον Θορικό σημαντικό οικιστικό, μεταλλευτικό και μεταλλουργικό κέντρο της περιόδου (Εικ.19)(Δερμάτης 1984, 25-27).

Εικ. 19 Θολωτός μυκηναϊκός τάφος.

Η δραστηριότητα της εξόρυξης αργύρου και μολύβδου συνεχίστηκε και κατά τη Γεωμετρική περίοδο, όπως μαρτυρά η εύρεση, από τον καθηγητή J. Bingen, οικισμού της εποχής, στα μέσα του λόφου, που εγκαταλείφθηκε στη συνέχεια και έγινε νεκροταφείο (Δερμάτης 1984, 30).

Στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου και δυτικά του θεάτρου, ο καθηγητής H.F. Mussche έφερε στο φως βάσεις κατοικιών, δρόμους, αλλά και το διπλό ιερό του Ασκληπιού και της Υγείας, απομεινάρια του βιομηχανικού χωριού του Θορικού που χρονολογείται στην κλασική περίοδο. Παραπλεύρως του χωριού, μεταλλευτικές στοές, εργαστήρια πλυντηρίων και κάμινοι τήξης μαρτυρούν τη μεταλλευτική και

μεταλλουργική δραστηριότητα, ολοκληρώνοντας την εικόνα της λειτουργίας της πόλης (Εικ.20).

Νοτιοδυτικά του θεάτρου σώζονται τα ερείπια ναού δωρικού ρυθμού του 5ου π.Χ. αιώνα, αφιερωμένου στη Δήμητρα και την Κόρη. Ο ναός πιθανολογείται ότι ιδρύθηκε πάνω στα λείψανα προϋπάρχοντα επάκτιου ιερού της Δήμητρας του 7ου π.Χ. αιώνα. Στα νότια του θεάτρου απλώνεται νεκρόπολη (570 π.Χ. – τέλη 4ου π.Χ. αιώνα), ενώ κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, το 409 π.Χ., χρονολογούνται το φρούριο και διάσπαρτοι πύργοι, κτίσματα που χρησιμοποιούνταν για αμυντικούς λόγους, για εποπτεία των δούλων, αλλά και ως αποθηκευτικοί χώροι (Δερμάτης 1984, 33-35).

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον προσελκύει το μνημείο του θεάτρου του Θορικού, στις υπώρειες του λόφου Βελατούρι, αφού πρόκειται για το αρχαιότερο θέατρο στην Ελλάδα, η αρχή λειτουργίας του οποίου ανάγεται στα τέλη του 6ου π.Χ. αιώνα. Το αρχαίο ελληνικό θέατρο αποτελούσε θεσμό της πόλης-κράτους, με έντονο θρησκευτικό, μυστηριακό, αλλά εξίσου κοινωνικό και πολιτικό χαρακτήρα από την αρχή της γένεσής του.

Η πλαγιά του λόφου λειτούργησε ως φυσικό κοίλο για τη δημιουργία του θεάτρου με την τριπλή διαίρεση του χώρου, τη χαρακτηριστική μορφή δηλαδή του αρχαίου ελληνικού θεάτρου, περιλαμβάνοντας το *κοίλο*, την *ορχήστρα* και τη *σκηνή* (Εικ.21). Το *κοίλον* αποτελεί τον αμφιθεατρικό χώρο με τα εδώλια, τις κλίμακες και τα διαζώματα γύρω από την ορχήστρα όπου κάθονταν οι θεατές. Η *ορχήστρα* είναι συνήθως ημικυκλική ή κυκλική πλατεία στο κέντρο του θεάτρου όπου δρούσε ο χορός. Η *σκηνή*, στην περιφέρεια της ορχήστρας απέναντι από το κοίλον χρησιμοποιούταν μόνο ως παρασκήνια και καμαρίνια (Blume 1993,64-73).

Το κοίλον του θεάτρου περιβάλει την ορχήστρα με ελλειψοειδές σχήμα και όχι το τυπικό ημικυκλικό, με τα *εδώλια*, τις θέσεις των θεατών, χτισμένα αμφιθεατρικά. Ένα ή δύο *διαζώματα***,** οι πλατείς οριζόντιοι διάδρομοι, χώριζαν το κοίλον σε δυο ή τρεις ζώνες, για να διευκολύνουν την κυκλοφορία των θεατών. Τις σειρές των εδωλίων διακόπτουν κάθετα προς την ορχήστρα, δύο *κλίμακες* για την πρόσβαση των θεατών

στις ψηλότερες θέσεις. Οι τρεις *κερκίδες*, τα διαμορφωμένα από τις κλίμακες τμήματα των εδωλίων με σφηνοειδή μορφή, είναι ανισομεγέθεις και χωρίζουν το κοίλο σε ζώνες. Η πρόσβαση στο μεταγενέστερο άνω κοίλον που έχει διάζωμα, πραγματοποιείται από δύο εισόδους στην ανατολική και δυτική του πλευρά.

Η *ορχήστρα* δεν ήταν κυκλική, όπως συνηθίζεται, αλλά η μεγαλύτερη των αρχαίων ελληνικών θεάτρων. Η είσοδος του χορού στην ορχήστρα γινόταν από δυο πλευρικές διόδους, τις *παρόδους***,** ενώ στο κέντρο της ορχήστρας βρισκόταν ο βωμός του Διονύσου, η *θυμέλη*.

Η *σκηνή* του θεάτρου, το τρίτο αρχιτεκτονικό μέλος, ήταν ξύλινη, ενώ στη δυτική πάροδο υπάρχει οικία που χρησίμευε ως σκηνοθήκη.

Δυτικά της ορχήστρας σώζεται η βάση μικρού ναού αφιερωμένου στο Διόνυσο (μέσα του 5^{ου} π.Χ. αι.) και ανατολικά της υπάρχει βάση βωμού και αίθουσα λαξευμένη με φυσικούς πάγκους για τις συνεδριάσεις των εκπροσώπων του δήμου που χρονολογούνται στα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, αφού το θέατρο χρησιμοποιούνταν ως χώρος συγκεντρώσεων και συνελεύσεων των πολιτών (Δερμάτης 1984, 35-37).

Ο πρώτος τοίχος που υποστηρίζει την ορχήστρα για τον υποκριτή και το χορό λειτούργησε στα τέλη του 6^{ου} π.Χ. αι. Ο δεύτερος τοίχος που στηρίζει την ορχήστρα, το κατώτερον κοίλον, είναι των μέσων του 5^{ου} π.Χ. αι. και το ανώτερο κοίλον με τον ισοδομικό αναλημματικό τοίχο είναι των μέσων του 4^{ου} π.Χ. αιώνα[43] (Καπετάνιος 2013). Η χωρητικότητα του θεάτρου ήταν γύρω στους 4.000 θεατές.

Συνοψίζοντας, μπορεί να ειπωθεί ότι η ιστορία του Λαυρίου και των μεταλλείων του είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ακμή ενός αρχαίου πολιτισμού, αλλά και της νεότερης βιομηχανικής ιστορίας, και αποτελεί ένα μοναδικό υπαίθριο μουσείο της εξέλιξης της μεταλλουργικής τέχνης δια μέσου των αιώνων.

[43] Στο συνέδριο *Thorikos 1963-2013: 50 years of Belgian Excavations - Evaluation and Perspectives* που οργάνωσε η Βελγική Αρχαιολογική Σχολή στις 7-8 Οκτωβρίου 2013, ο Α. Καπετάνιος παρουσίασε προκαταρκτικά πορίσματα μιας μικρής σωστικής ανασκαφής στο αρχαίο θέατρο του Θορικού προτείνοντας την αναθεώρηση της χρονολόγησης των αναλημμάτων - με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη χρονολόγηση του θεάτρου, και τον επαναπροσδιορισμό κάποιων ερωτημάτων σχετικά με την εξέλιξη της χρήσης του χώρου, τόσο του σημερινού θεάτρου όσο και της ευρύτερης συνάφειας του Θορικού, με άξονα τις εκφάνσεις συλλογικότητας.

Εικ. 20 Άποψη του αρχαιολογικού χώρου του θεάτρου. Παρατηρείται το μεταλλευτικό πλυντήριο παραπλεύρως του θεάτρου.

Εικ. 21 Άποψη του αρχαίου θεάτρου Θορικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^{Ο}
Πρόταση ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων Λαυρεωτικής

6.1 Σχεδιασμός και μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε με κεντρικό θεωρητικό άξονα τον πολιτισμό, την πολιτιστική πολιτική και τη διαχείριση των πολιτιστικών πόρων και συγκεκριμένα των αρχαιολογικών χώρων, με γνώμονα τη βιώσιμη ανάπτυξη μιας τοπικής κοινωνίας.

Η *μεθοδολογική προσέγγιση* της παρούσας μελέτης περιλαμβάνει την επεξεργασία της σχετικής βιβλιογραφίας, του διαθέσιμου οπτικοακουστικού υλικού, καθώς και διαδικτυακή έρευνα για την θεωρητική υποστήριξη της μελέτης. Η υπόθεση εργασίας διατυπώνεται με στοιχεία τεκμηρίωσης, τα οποία προέρχονται από τη διενέργεια ποιοτικής έρευνας. Η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει προσωπικές συνεντεύξεις με πρόσωπα που έχουν εμπλακεί στη συντήρηση των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, αλλά και πρόσωπα που έχουν εκπροσωπήσει τις αρχές και θεωρήθηκε ότι μπορούν να προσφέρουν μια συγκροτημένη άποψη για την υφιστάμενη κατάσταση και τις προοπτικές των πολιτιστικών αυτών χώρων. Εκτός από τις προσωπικές συνεντεύξεις, χρησιμοποιήθηκαν και ομαδικές συνεντεύξεις με ομάδες εστίασης για τη διερεύνηση της συλλογικής διάστασης βιωμάτων και στάσεων (Hill, O' Sullivan και O' Sullivan 2003, 88-89). Στοιχεία συλλέχθηκαν και από την πραγματοποίηση επιτόπιας παρατήρησης με σκοπό να γίνει αντιληπτή η καθημερινή λειτουργία των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, να επισημανθούν τυχόν ελλείψεις και αδυναμίες που σχετίζονται με αυτούς, καταλήγοντας στην παρουσίαση σχετικών συμπερασμάτων. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη διατύπωση των τελικών συμπερασμάτων, με βάση τα οποία, διατυπώνονται προτάσεις για τη συμβολή των αρχαιολογικών χώρων των πλυντηρίων και του Θεάτρου στην πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Δήμου, αλλά και την αποτελεσματική συμβολή του Δήμου στην πολιτιστική διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων.

Πιο συγκεκριμένα, η πρωτογενής δειγματοληπτική έρευνα, η πιο διαδεδομένη μορφή εμπειρικής έρευνας, πραγματοποιήθηκε με ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις

συγκεκριμένων ατόμων και ομάδων εστίασης με στόχο την ανάδειξη γενικών τάσεων, προτιμήσεων και απόψεων (Κυριαζή 1999, 99). Επίσης, η δειγματοληπτική έρευνα έχει διερευνητικό και περιγραφικό χαρακτήρα, ενώ αποκαλύπτονται οι αιτιακοί μηχανισμοί των διαφόρων τάσεων, ώστε να διεξαχθούν ωφέλιμα συμπεράσματα.

Για τη διεξαγωγή αυτής της ερευνητικής προσπάθειας καταρτίστηκαν τρία ημιδομημένα ερωτηματολόγια ανοικτού τύπου, που απευθύνονταν σε τρεις ομάδες εστίασης των οκτώ ατόμων (focus groups). Η πρώτη ομάδα εστίασης αφορούσε σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η δεύτερη σε εκπαιδευτικούς και η τρίτη σε πολίτες της Λαυρεωτικής. Οι συνεντεύξεις των μαθητών και των εκπαιδευτικών πραγματοποιήθηκαν στις 28/4/2014, ενώ των πολιτών στις 21/4/2014. Αναφορικά με την επιλογή των συγκεκριμένων ατόμων, αυτή έγινε στοχοθετημένα, μετά από οργανωμένη και συστηματική αξιολόγηση δευτερογενών στοιχείων, όπως το φύλο, η ηλικία, τα ενδιαφέροντα, η διαθεσιμότητα κ.ά.

Η συγκέντρωση των οκτώ ατόμων για κάθε ομάδα εστίασης ήταν ιδιαίτερα επίπονη και χρονοβόρα, αφού έπρεπε να συντονιστούν άνθρωποι που ο καθένας είχε τις δικές του υποχρεώσεις και ασχολίες. Επίσης, ένα άλλο θέμα που προέκυψε ήταν η άγνοια και η απροθυμία κάποιων, φοβούμενοι τη συμμετοχική διαδικασία. Δεδομένου ότι το δείγμα έπρεπε να ήταν αντιπροσωπευτικό, οι δυσκολίες ήταν μεγαλύτερες. Αλλά και συγκυριακά δεν ήταν εύκολα εφικτό, τόσο για τους μαθητές (εξεταστική περίοδος), όσο και για τους εκπαιδευτικούς (τέλος της σχολικής χρονιάς).

Η δομή των ερωτηματολογίων διακρίνεται σε άξονες αξιολόγησης (ερευνητικά ερωτήματα) της υφιστάμενης κατάστασης και των προοπτικών που εκτιμάται ότι διανοίγονται. Ο οδηγός συνέντευξης που δημιουργήθηκε ήταν ανοιχτού τύπου, ώστε να αναδειχθούν οι γνώσεις, οι εμπειρίες, οι στάσεις, οι αντιλήψεις και το κοινό αίσθημα. Οι ενότητες αφορούσαν θεματικές σχετικά με την αντίληψη και τη σχέση των ερωτώμενων με τον πολιτισμό και τους αρχαιολογικούς χώρους ειδικότερα, καθώς και στο ρόλο της εκπαίδευσης στη διαμόρφωσή της.

Τέλος, πραγματοποιήθηκε συνέντευξη και συμπλήρωση ερωτηματολογίου με μέλη του συλλόγου ενεργών πολιτών «Η Μέδουσα» που δραστηριοποιείται στην

Ερέτρια (βλέπε Παράρτημα). Η εθελοντική δράση του συλλόγου δεν αφορά μόνο την προστασία και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων της Ερέτριας, αλλά εκτείνεται ενεργά στις πολιτιστικές εξελίξεις της πόλης του.

6.2 Αποτελέσματα της έρευνας. Ο Δήμος της Λαυρεωτικής και η φυσιογνωμία της πόλης.

Η Λαυρεωτική είναι συγκρότημα δήμων και κοινοτήτων της Νοτιοανατολικής Αττικής. Σύμφωνα με τη νέα διοικητική διάρθρωση της χώρας (Πρόγραμμα Καλλικράτης), η γεωγραφική Λαυρεωτική απαρτίζεται από τους δήμους Λαυρεωτικής (πόλη του Λαυρίου, της Κερατέας και την Κοινότητα Αγίου Κωνσταντίνου) και Σαρωνικού (πόλεις των Καλυβίων, της Αναβύσσου και τις κοινότητες Παλαιάς Φωκαίας, Σαρωνίδας και Κουβαρά). Έδρα του νέου Δήμου είναι η ιστορική πόλη του Λαυρίου, με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον[44] (Εικ.37).

Εικ. 37 Α΄ Δημοτική Σχολή Αρρένων (1900), σήμερα στεγάζει τη Φιλαρμονική του Δήμου.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τον Ε. Μπίστα, πρόεδρο του ΝΠΔΔ Θορικός και υπεύθυνο για τις πολιτιστικές δραστηριότητες του Δήμου (βλ. συνέντευξη Ε. Μπίστα, 1 Μαΐου 2014, Παράρτημα), το μοναδικό φυσικό περιβάλλον και ο συνδυασμός θάλασσας και πεύκου αποτελούν πόλο έλξης για ξεκούραση των κατοίκων της Αθήνας, κυρίως κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών. Το γεγονός αυτό αυξάνει τον πληθυσμό των κατοίκων από 24.000 το χειμώνα, σε 100.000

[44] www.el.wikipedia.org/wiki/Λαυρεωτική, τελ. πρόσβαση 6/5/2014

Εικ. 38 Άποψη του Τεχνολογικού Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου.

Εικ. 39 Άποψη εσωτερικού χώρου του Τεχνολογικού Πολιτιστικού Πάρκου Λαυρίου.

το καλοκαίρι. Το μεγάλο μήκος των ακτών και ο φυσικός δρυμός του Σουνίου αποτελούν σημαντικό φυσικό πόρο, ο οποίος, σε συνδυασμό με τα σημαντικά αρχαιολογικά μνημεία, το αρχαιολογικό και ορυκτολογικό μουσείο της, καθώς και με το *Τεχνολογικό - Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου*[45] προσφέρει πολλές δυνατότητες πολιτιστικού τουρισμού και αναψυχής (Εικ.38, 39). Ταυτόχρονα, η αναβάθμιση του λιμανιού του Λαυρίου (Εικ.40), η λειτουργία της μαρίνας, της μεγαλύτερης μαρίνας ελλιμενισμού και υποστήριξης σκαφών αναψυχής στην Ελλάδα, και η μελλοντική επέκταση του Προαστιακού σιδηρόδρομου προσδίδει μια νέα δυναμική στην ευρύτερη περιοχή.

Εικ. 40 Γενική άποψη του σύγχρονου λιμανιού του Λαυρίου.

Η διοικητική δομή του πολιτιστικού τμήματος εκπροσωπείται στο Δήμο από το ΝΠΔΔ με την επωνυμία «Θορικός», που αποτελείται από τρία τμήματα: το πολιτιστικό, το αθλητικό και ένα τρίτο αυτοτελές τμήμα περιβάλλοντος και πολιτιστικού τουρισμού. Ο πρόεδρος του ΝΠΔΔ φέρει το αξίωμα του *θεματικού αντιδημάρχου αθλητισμού και πολιτισμού* και είναι υπεύθυνος για την κατάρτιση του πολιτιστικού προγράμματος του Δήμου. Το Διοικητικό Συμβούλιο είναι 11μελές και απαρτίζεται από οκτώ Δημοτικούς

[45] Το *Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου* (Τ.Π.Π.Λ.) είναι ένας οργανισμός επιστημονικής έρευνας, εκπαιδεύσεως, επιχειρηματικής δραστηριότητος και πολιτισμού. Ιδρύθηκε στη θέση της παλαιάς Γαλλικής Εταιρείας Λαυρίου (Compagnie Francaise des Mines du Laurium) το 1992, με πρωτοβουλία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Ο χώρος του Τ.Π.Π.Λ. αποτελεί μοναδικό μνημείο βιομηχανικής αρχαιολογίας και αρχιτεκτονικής (www.ltp.ntua.gr, τελ. πρόσβαση 6/5/2014).

Συμβούλους, δύο δημότες και έναν εκπρόσωπο των εργαζομένων του Νομικού Προσώπου. Η θητεία του ακολουθεί τη θητεία του Προεδρείου του Δημοτικού Συμβουλίου. Αν και η νομοθεσία προβλέπει την απασχόληση ειδικών συμβούλων στους δήμους, οι πρόεδροι των ΝΠΔΔ δεν έχουν αυτό το δικαίωμα.

Σύμφωνα πάντα με τον πρόεδρο του ΝΠΔΔ, η πολιτιστική δράση του Δήμου γίνεται πιο έντονη τα τελευταία χρόνια, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό λόγω της οικονομικής κατάστασης της χώρας. Η διοργάνωση των *Θορικίων*, καλοκαιρινού φεστιβάλ εκδηλώσεων, αποτελεί τη μεγάλη κινητοποίηση δήμου και πολιτών. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, μουσικές και θεατρικές παραστάσεις, σύγχρονες και αρχαίου δράματος, όπως, για παράδειγμα, η περσινή εκδήλωση στη Μακρόνησο, σε συνεργασία με το Δήμο Κέας. Επίσης, διοργανώνεται επί σειρά ετών η γνωστή *Βραδιά Πανσελήνου* του Αυγούστου, στον αρχαιολογικό χώρο του Σουνίου. Βεβαίως, πολλές από αυτές τις εκδηλώσεις συνδιοργανώνονται με άλλους δήμους, όπως στο παράδειγμα που προαναφέρθηκε, αλλά και με ανταλλαγή πολιτιστικών προϊόντων με χορωδίες, φιλαρμονικές και θεατρικές ομάδες, καθώς και στον αθλητικό τομέα, όπως το Φεστιβάλ Γενικής Γυμναστικής με τη συμμετοχή 18 δήμων της Αττικής. Επιτυχία γνωρίζει και το «*Θερινό σχολείο αρχαίου ελληνικού δράματος*» με τη διδασκαλία υποψηφίων διδακτόρων από πανεπιστήμια της Οξφόρδης, της Σορβόννης και της Βενετίας, αλλά και η συνεργασία με το πανεπιστημιακό τμήμα των Θεατρικών Σπουδών του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και η έκθεση έργων και η διοργάνωση μαθημάτων σχεδίου από το τμήμα Γραφιστικής του ΤΕΙ Αθήνας (Εικ. 41, 42).

Οι εκδηλώσεις που σχετίζονται με τους αρχαιολογικούς χώρους είναι περιορισμένες. Οι αρχαιολογικοί χώροι των πλυντηρίων και του θεάτρου δεν είναι διαθέσιμοι, αφού δεν έχουν ολοκληρωθεί τα έργα συντήρησης, ανάδειξης και προστασίας. Ωστόσο, οργανώνονται περίπατοι πολιτών με πρωτοβουλία του δήμου στα αρχαία πλυντήρια στην Καμάριζα και στο Σούνιο.

Η ενημέρωση των πολιτών για τα πολιτιστικά δρώμενα γίνεται μέσω ενημερωτικού υλικού, όπως τα φυλλάδια, ο τοπικός Τύπος, αλλά και μέσω των κοινωνικών δικτύων και των πολιτιστικών συλλόγων.

Σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς του προέδρου του ΝΠΔΔ Θορικός, έρχονται οι δηλώσεις των κατοίκων (βλ. συνέντευξη με ομάδα εστίασης των πολιτών της Λαυρεωτικής, Παράρτημα - CD). Η ενημέρωσή τους για την αναστηλωτική δράση στους αρχαιολογικούς χώρους είναι ελλιπής. Επιπλέον, αν και η διάθεση για συμμετοχή στις όποιες δραστηριότητες είναι μεγάλη, δεν γνωρίζουν με ποιον τρόπο μπορούν να συμβάλουν, γεγονός που αναδεικνύει το επικοινωνιακό πρόβλημα του Δήμου με τους κατοίκους.

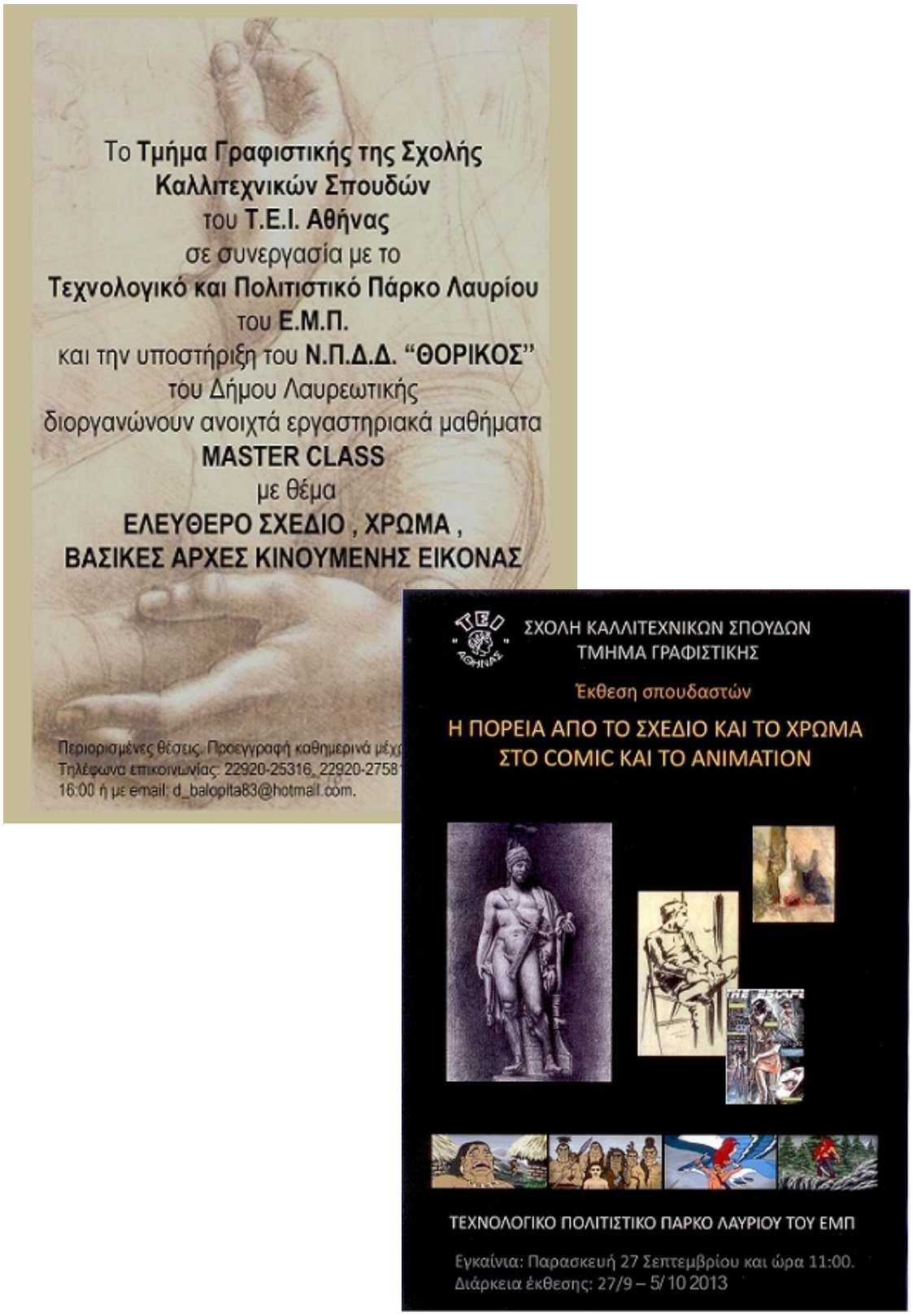
Στον αντίποδα, βρίσκεται η συνέντευξη μέλους του συλλόγου ενεργών πολιτών Ερέτριας *η Μέδουσα* με βάση την οποία προκύπτει ότι η θέληση των κατοίκων υπερνίκησε το επικοινωνιακό πρόβλημα, παρακάμπτοντας σε κάποιες περιπτώσεις το Δήμο (βλ. συνέντευξη Β. Παπαρούπα, 14 Μαΐου 2014, Παράρτημα). Ο σύλλογος συνεργάστηκε με την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων ξεπερνώντας πολλά εμπόδια και ανέλαβε δράση. Παράδειγμα αποτελεί η εμπλοκή του συλλόγου στο θέμα της αναστήλωσης του αρχαίου θεάτρου Ερέτριας με τη συμμετοχή του στην εύρεση πόρων για την ενίσχυση του «κουμπαρά» του *Διαζώματος*.

Οι συνεντεύξεις με τις ομάδες εστίασης εκπαιδευτικών και μαθητών της Λαυρεωτικής ανέδειξαν ως μοναδική αφορμή επαφής των μαθητών με τους αρχαιολογικούς χώρους τη δράση του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Λαυρίου, ενός από τα τέσσερα κέντρα της Αττικής που λειτουργεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, το οποίο στεγάζεται στο ΤΠΠΛ. Το ΚΠΕ Λαυρίου είναι υπεύθυνο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που αφορούν τους μαθητές όλων των βαθμίδων, σεμιναρίων για την επιμόρφωση εκπαιδευτικών, την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού, έντυπου ηλεκτρονικού υλικού και εργαστηριακής υποδομής, υποστηρικτικά των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των θεματικών δικτύων, την ανάπτυξη τοπικών εθνικών και διεθνών συνεργασιών με εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, αντίστοιχα ΚΠΕ, περιβαλλοντικές οργανώσεις,

συλλόγους και άλλους κυβερνητικούς ή μη φορείς, καθώς και για δράσεις δημοσιότητας (ημερίδες, εκδηλώσεις, παραγωγή εντύπων και ηλεκτρονικών εκδόσεων κ.ά.)[46]. Με βάση τα προγράμματα του ΚΠΕ Λαυρίου σχεδιάζονται όλες οι σχολικές επισκέψεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται στους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής από το 2005 (βλ. συνεντεύξεις με ομάδες εστίασης εκπαιδευτικών και μαθητών, Παράρτημα - CD). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, ομάδα εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχει αναλάβει με δική της πρωτοβουλία τη δημιουργία έντυπου υλικού διδασκαλίας. Το υλικό αυτό, ειδικά σχεδιασμένο για κάθε τάξη του δημοτικού σχολείου, διδάσκεται στο μάθημα της ευέλικτης ζώνης. Στόχος των δραστηριοτήτων του ΚΠΕ είναι η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση ολόκληρης της σχολικής κοινότητας για το περιβάλλον και τα προβλήματά του, τις αειφορικές επιλογές διαχείρισής του περιβάλλοντος και την αναγκαιότητά τους για τον πολιτισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις με τις ομάδες εστίασης των μαθητών και των κατοίκων της Λαυρεωτικής (βλ. συνεντεύξεις με ομάδες εστίασης μαθητών και πολιτ, Παράρτημα - CD), οι δράσεις αυτές δεν συνέβαιναν τα προηγούμενα χρόνια. Επί σειρά ετών, οι μαθητές δεν επισκέπτονταν τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής, παρόλο που οι σχολικές εκδρομές περιελάμβαναν επισκέψεις σε γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους, όπως οι Δελφοί και η Επίδαυρος. Σε κάθε περίπτωση, η μαθητική κοινότητα διέπεται από ενθουσιασμό για τις εκπαιδευτικές εκδρομές και τη γνώση που θα αποκομίσουν οι μαθητές από αυτές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον δείχνουν για τις νέες τεχνολογίες και τις πολυμεσικές εφαρμογές, αναμενόμενο αποτέλεσμα λόγω της εξοικείωσης που έχουν με την τεχνολογία και τις εφαρμογές της σε όλα τα επίπεδα.

[46] www.kpe-lavriou.att.sch.gr/kpel.html, τελ. πρόσβαση 24/5/2014

Εικ. 41, 42 Αφίσες από τα εργαστηριακά μαθήματα και την έκθεση ζωγραφικής που διοργανώνει το Τμήμα Γραφιστικής του ΤΕΙ Αθήνας, με το ΤΠΠΛ και το ΝΠΔΔ Θορικός.

6.3 Αξιολόγηση των αρχαιολογικών χώρων (SWOT Analysis)

Μετά την ολοκλήρωση μεγάλου μέρους του ανασκαφικού έργου και τις εργασίες συντήρησης των μνημείων σε εξέλιξη, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις με τους υπεύθυνους αρχαιολόγους των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, είναι επιτακτική ανάγκη να ακολουθήσουν έργα ανάδειξης των μνημείων, προκειμένου να εξαρθεί η φυσιογνωμία τους και η επικοινωνία τους με το κοινό, ώστε να εκπληρώσουν τον πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό τους ρόλο (Σαβαλάνος, Γεωργοπούλου-Ντ΄Αμίκο-Γιαννάκης 2001, 251).

Για το λόγο αυτό το έργο της διαχείρισης ενός αρχαιολογικού χώρου περιλαμβάνει την αξιολόγηση και εκτίμηση της υφιστάμενης κατάστασης του χώρου, της συνολικής σημασίας και προσφοράς του ως πολιτιστικό αγαθό. Στρατηγικής σημασίας για την ανάπτυξη του έργου, η SWOT Ανάλυση[47], συνθέτει την εικόνα του υπό ανάδειξη χώρου, εκτιμώντας τις *δυνατότητες*, τις *αδυναμίες*, τις *ευκαιρίες* και τις *απειλές* (Ambrose and Paine 1993, 237). Τα στοιχεία που παρουσιάζονται εδώ προέκυψαν τόσο από την επιτόπια παρατήρηση των χώρων, όσο και από την πρωτογενή έρευνα, μέσω της μεθόδου της συνέντευξης αρμοδίων προσώπων που έχουν συγκροτημένη εικόνα και άποψη για την υπάρχουσα κατάσταση των χώρων. Σε κάθε περίπτωση, η ανάλυση αυτή δεν αφορά στην υφιστάμενη κατάσταση των μνημείων ως αρχαιολογικές οντότητες, αλλά στη δυναμική που μπορεί να έχουν αυτά ως πολιτιστικά αγαθά (Σχέδιο 5).

Οι ***δυνατότητες*** των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής αποτελούν τα στοιχεία, στα οποία θα βασιστεί το έργο της ανάδειξης και της αξιοποίησης των μνημείων. Ως *δυνατότητες*, σημειώνονται οι εξής:

- η μοναδικότητα του εκθέματος των αρχαίων πλυντηρίων, καθώς αποτελεί όχι μόνο σπάνιο αντικείμενο, αλλά και την πιο εκτενή συγκέντρωση μεταλλευτικών εργαστηρίων διεθνώς. Από την άλλη πλευρά, το αρχαίο θέατρο Θορικού

[47] Η ονομασία SWOT προέρχεται από τα αρχικά των λέξεων Strengths, Weaknesses, Opportunities και Threats (Δυνατά Σημεία, Αδυναμίες, Ευκαιρίες και Απειλές) και συναντάται με το αγγλικό αρκτικόλεξο ακόμα και στη μη αγγλόφωνη βιβλιογραφία.

αποτελεί το αρχαιότερο δείγμα του είδους στον ελλαδικό χώρο. Παρέχεται λοιπόν η δυνατότητα συσχετισμών με σημαντικές θέσεις της εποχής, αλλά και κατανόησης σημαντικών ιστορικών γεγονότων και μαρτυριών (*αρχαιολογική και επιστημονική αξία*),

- η κατάσταση διατήρησης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, η έκταση και ποικιλομορφία αυτών, καθιστούν δυνατή την παρατήρηση και κατανόηση τόσο της διαδικασίας εξόρυξης και επεξεργασίας του αρχαίου μεταλλεύματος, όσο και της δομής και οργάνωσης των κοινωνιών (*ιστορική και επιστημονική αξία*),
- η δυνατότητα ταύτισης των θέσεων, βάσει των αρχαίων πηγών (*ιστορική αξία*),
- το ευρύτερο περιβάλλον, ο Εθνικός Δρυμός του Σουνίου, εντός του οποίου εντάσσεται ο αρχαιολογικός χώρος των αρχαίων πλυντηρίων, καθώς και η παραθαλάσσια τοποθεσία του θεάτρου (*αισθητική και περιβαλλοντική αξία*),
- η γειτνίαση της πόλης του Λαυρίου με άλλους αρχαιολογικούς προορισμούς (Ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο), αλλά και με την πόλη της Αθήνας. Η μετάβαση στην περιοχή από την πρωτεύουσα είναι ιδιαιτέρως εύκολη, μέσω του εκσυγχρονισμένου οδικού δικτύου (περίπου 50 χιλιόμετρα από το κέντρο της Αθήνας). Άλλωστε η πόλη της Λαυρεωτικής απέχει μόλις λίγα χιλιόμετρα από το αεροδρόμιο (*οικονομική και τουριστική αξία*).

Ως ***ευκαιρίες*** των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής ορίζονται οι προσδοκίες που αναμένονται από την ανάδειξη των χώρων και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων και αξιών τους. *Ευκαιρίες* για τα μνημεία είναι οι παρακάτω:

- ο χαρακτηρισμός τους ως ορόσημου της ιστορίας της πόλης και πολιτιστικής ταυτότητας των κατοίκων της (*κοινωνική αξία*),
- η λειτουργία της πόλης ως εστίας πολιτισμού, με την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, τη διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων κ.ά. (*πολιτιστική και εκπαιδευτική αξία*),
- η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας μέσω της τουριστικής αύξησης (ένταξη σε τουριστικά και εκδρομικά προγράμματα), αλλά και της απασχόλησης του ανθρώπινου δυναμικού (*οικονομική και τουριστική αξία*).

Οι ***αδυναμίες*** μιας αρχαιολογικής θέσης αποτελούν συνήθως τα στοιχεία που είναι δυνατό να επηρεάσουν το χαρακτήρα και την αρχαιολογική της ταυτότητα ή να θέσουν περιορισμούς στις ενδεχόμενες δυνατότητές της, ενώ αφορούν κυρίως στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον ένταξης. Ως *αδυναμίες* των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής σημειώνονται οι ακόλουθες:

- η απόσταση του αρχαιολογικού χώρου των πλυντηρίων από τον κύριο οδικό άξονα Αθήνας-Λαυρίου (8 χιλιόμετρα),
- η εξειδίκευση του αντικειμένου της μεταλλουργικής και μεταλλευτικής διαδικασίας, που μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν αποτελεί κίνητρο εκπαίδευσης και επίσκεψης από το κοινό, συγκριτικά με άλλα μνημεία της χώρας.

Οι ***απειλές*** που δυσχεραίνουν το αρχαιολογικό έργο, τόσο στον τομέα της συντήρησης όσο και στον τομέα της ανάδειξης, βασίζονται σε δύο κυρίως παράγοντες, το περιβάλλον και την ανάπτυξη και περιγράφονται παρακάτω:

- η φθορά που έχουν υποστεί τα μνημεία εξαιτίας των φθοροποιών κλιματολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, της ανεξέλεγκτης βλάστησης της περιοχής και της ανθρώπινης αμέλειας.
- ο σχεδιασμός και η λήψη προληπτικών μέτρων, καθώς επίσης και η επίτευξη μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων, αποτελούν ένα ιδιαίτερα επίπονο έργο και προϋποθέτουν συνεχή και εξαντλητικό έλεγχο,
- η έλλειψη ουσιαστικής γνώσης από την τοπική κοινωνία για τους αρχαιολογικούς χώρους και η μη συνειδητοποίηση της ιδιαιτερότητας των μνημείων, όπως αυτή προκύπτει από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης αυτής της μελέτης, θέτουν ως πρωταρχικό στόχο την ενδυνάμωση του επικοινωνιακού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα του έργου και την ευαισθητοποίηση όλων των εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων.

Η εκτίμηση της σημασίας μιας αρχαιολογικής θέσης και ο προσδιορισμός των αξιών, που είναι δυνατό να αποδοθούν στη θέση αυτή, αποτελούν σημαντικά στοιχεία της οποιασδήποτε μελέτης, μέσω των οποίων είναι δυνατό να προκύψουν σημαντικά πεδία προς αξιοποίηση.

SWOT ANALYSIS ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ	
ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ	**ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ**
▪ η μοναδικότητα των μνημείων (*αρχαιολογική και επιστημονική αξία*), ▪ η κατάσταση διατήρησης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, η έκταση και η ποικιλομορφία αυτών (*ιστορική και επιστημονική αξία*), ▪ η δυνατότητα ταύτισης των θέσεων, βάσει των αρχαίων πηγών (*ιστορική αξία*), ▪ το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον τόσο του Εθνικού Δρυμού του Σουνίου, όσο και η παραθαλάσσια τοποθεσία του θεάτρου (*αισθητική και περιβαλλοντική αξία*), ▪ η γειτνίαση της πόλης του Λαυρίου με άλλους αρχαιολογικούς προορισμούς (Ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο), αλλά και με την πόλη της Αθήνας (*οικονομική και τουριστική αξία*).	▪ ο χαρακτηρισμός τους ως ορόσημο της ιστορίας της πόλης και πολιτιστική ταυτότητα των κατοίκων της (*κοινωνική αξία*), ▪ η λειτουργία της πόλης ως εστίας πολιτισμού, με την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, τη διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων κ.ά. (*πολιτιστική και εκπαιδευτική αξία*), ▪ η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας μέσω της τουριστικής αύξησης (ένταξη σε τουριστικά και εκδρομικά προγράμματα), αλλά και της απασχόλησης του ανθρώπινου δυναμικού (*οικονομική και τουριστική αξία*).
ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ	**ΑΠΕΙΛΕΣ**
▪ η απόσταση του αρχαιολογικού χώρου των πλυντηρίων από τον κύριο οδικό άξονα Αθήνας-Λαυρίου (8 χιλιόμετρα), ▪ η εξειδίκευση του αντικειμένου της μεταλλουργικής και μεταλλευτικής διαδικασίας.	▪ η φθορά των μνημείων λόγω των περιβαλλοντικών παραγόντων, της ανεξέλεγκτης βλάστησης και της ανθρώπινης αμέλειας, ▪ ο σχεδιασμός και η λήψη προληπτικών μέτρων, καθώς επίσης και η επίτευξη μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων, προϋποθέτουν συνεχή και εξαντλητικό έλεγχο, ▪ η έλλειψη γνώσης και η μη συνειδητοποίηση της ιδιαιτερότητας των μνημείων από την τοπική κοινωνία.

Σχήμα 5. SWOT Analysis των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής.

6.4 Πρόταση Ανάδειξης

6.4.1 Όραμα και Στόχοι

Η έννοια του επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου αποδίδεται σε μία θέση, εφόσον έχουν πραγματοποιηθεί όλες οι απαιτούμενες ενέργειες και επεμβάσεις, προκειμένου να καταστεί η θέση αυτή αφενός βιώσιμη ως προς την προστασία και τη διατήρηση των αρχαίων μνημείων και αφετέρου προσβάσιμη, αναφορικά με την κοινωνικοποίησή της σε μια ευρύτερη ομάδα ανθρώπων.

Ως στόχοι του έργου ανάδειξης τίθενται πρωτίστως η βελτίωση των υποδομών και η αναβάθμιση των παροχών προς τους επισκέπτες ως προς την αισθητική, αλλά και τη λειτουργικότητα των χώρων. Σημαντική είναι και η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων, των περιβόλων φύλαξης, αλλά και των κτηριακών βοηθητικών εγκαταστάσεων στο φυσικό περιβάλλον. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στην επικοινωνιακή σχέση των αξιών των μνημείων με το κοινό, ώστε αυτές να είναι προσιτές, οικίες, αποδεκτές και κατανοητές από αυτό. Εξίσου πολυσήμαντος στόχος, τέλος, είναι και η προώθηση προγραμμάτων κοινωνικής συμμετοχής σε επίπεδο τοπικών, περιφερειακών και εθνικών προγραμμάτων πολιτιστικής δραστηριότητας.

Σε κάθε περίπτωση, οι μέθοδοι και οι εφαρμογές δε θα πρέπει να προκαλούν φθορές στην υλική υπόσταση και την αισθητική των μνημείων, βασιζόμενες στη θεμελιώδη αρχή της αναστρεψιμότητας. Επίσης, οι επεμβάσεις στο χώρο θα πρέπει να έχουν ήπιο και έμμεσο χαρακτήρα, με σεβασμό στο αρχαιολογικό και φυσικό περιβάλλον. Η χρήση νέων υλικών και ο σχεδιασμός έργων υποδομής κρίνονται μεν απαραίτητα, ωστόσο θα πρέπει να στοχεύουν στην καλύτερη δυνατή ανάδειξη των μνημείων και όχι στην επισκίαση αυτών.

Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η προστασία των μνημείων είναι μεγαλύτερη όταν αυτά είναι διαθέσιμα στο κοινό, παρά όταν παραμένουν κενά κελύφη. Επιπλέον, το κόστος διαχείρισης είναι μικρότερο από το κόστος ανέγερσης ενός νέου μουσείου, χωρίς να υπολογίζεται η αισθητική όχληση του περιβάλλοντος από την ανέγερση αυτή. Η ανταγωνιστικότητα και η αυτονόμηση των αρχαιολογικών χώρων μεγάλης επισκεψιμότητας, με την παροχή υψηλών προδιαγραφών υπηρεσιών

ανταποκρινόμενες στις προσδοκίες ενός απαιτητικού κοινού, θα συμβάλουν στην εξασφάλιση της βιωσιμότητά τους. Μέρος της διαχείρισης των αρχαιολογικών δομών πρέπει να είναι και η τοπική κοινωνία (Θέμελης 2014).

Στόχος, τέλος, της επικοινωνιακής και εκπαιδευτικής πολιτικής της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής είναι η παρότρυνση του επισκέπτη να συμμετάσχει στις εσωτερικές διαδικασίες των μνημείων μέσα από την κριτική κατανόηση της ιστορικότητάς τους, προκειμένου αυτοί να γίνουν κοινωνοί μιας οικείας αίσθησης, μιας καθημερινής επαφής, μιας αγαπημένης συνήθειας και η ιδέα μιας πρόκλησης για συμμετοχή.

6.4.2 Η διαμόρφωση της αρχαιολογικής εμπειρίας

Τα κατάλοιπα του παρελθόντος ενδυναμώνουν το ενδιαφέρον των ανθρώπων, οι οποίοι τα επενδύουν με τις δικές τους αναμνήσεις, σημασίες και συνειρμούς, τα εντάσσουν στην υλική και κοινωνική τους ζωή παράγοντας τις δικές τους αρχαιολογίες (Hamilakis 2004, 56). Ο αφηγηματικός λόγος ενός αρχαιολογικού χώρου βρίσκεται πάντα σε συνάρτηση με τους ανθρώπους που έζησαν σε αυτόν, που μόχθησαν προκειμένου να αποκαλύψουν και να ερευνήσουν την ιστορία και τις αξίες του, αλλά και τους ανθρώπους που ενδιαφέρονται να μάθουν όλα όσα έχει αυτός ο χώρος να τους διδάξει. Πώς όμως αποτυπώνονται αυτά κατά την περιδιάβασή μας σε έναν αρχαιολογικό χώρο;

6.4.2.1 Προσβασιμότητα των αρχαιολογικών χώρων

Παρόλο που το αρχαίο θέατρο Θορικού βρίσκεται μόλις 500 μέτρα από τον οδικό άξονα Αθήνας – Λαυρίου, η ανεξέλεγκτη βλάστηση δεν το καθιστούσε ορατό. Προσφάτως, στις αρχές του 2014, και μετά από την κοπή πλήθους καλαμιών, είναι δυνατή η θέαση του αρχαιολογικού χώρου από τα διερχόμενα αυτοκίνητα. Ειδική πινακίδα σήμανσης δεν υπάρχει, παρά μόνο δύο μεγάλα banner, αποχρωματισμένα από την ηλιακή ακτινοβολία, που πληροφορούν το κοινό για τις εργασίες αποκατάστασης στο θέατρο (Εικ.43).

Εικ.43 Αποχρωματισμένη πινακίδα ενημέρωσης για το έργο αποκατάστασης στο αρχαίο θέατρο Θορικού.

Εικ. 44 Ο οδικός άξονας για τα αρχαία πλυντήρια. Παρατηρούνται οι αλλοιώσεις του οδοστρώματος.

Η πρόσβαση στα αρχαία πλυντήρια δεν είναι καλύτερη. Η τοποθεσία, όπως προαναφέρθηκε, βρίσκεται σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από τον κύριο οδικό άξονα, και άλλων τεσσάρων από την πλησιέστερη κατοικημένη περιοχή της Καμάριζας. Ο δρόμος είναι δύσβατος λόγω της αλλοίωσης της ασφάλτου, ιδιαίτερα κατά τους χειμερινούς μήνες (Εικ.44). Σε απόσταση μόλις ενός χιλιομέτρου από τον αρχαιολογικό χώρο, στην περιοχή της Αγίας Τριάδας, μέσα στο δρυμό, υπάρχει πινακίδα ενημέρωσης.

Το ζήτημα της σήμανσης των αρχαιολογικών χώρων, με τοποθέτηση σχετικών πινακίδων σε κομβικά σημεία του οδικού άξονα, προκειμένου οι επισκέπτες να μπορούν να τους προσεγγίσουν , είναι καίριας σημασίας. Ανάλογη σήμανση πρέπει να υπάρχει τόσο εκτός, όσο και εντός των ορίων της πόλης. Επίσης, η καλή κατάσταση και διατήρηση της ασφαλτόστρωσης του οδικού άξονα πρέπει να είναι στις προτεραιότητες του δήμου και του κράτους, αφού είναι απαραίτητη για τη μετάβαση οχημάτων και λεωφορείων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, πλησιάζοντας το χώρο των αρχαίων πλυντηρίων, ο επισκέπτης συναντά κλειστή τη μεταλλική θύρα της εισόδου. Αναρτημένη επιγραφή ενημερώνει το κοινό, που έχει ήδη φτάσει, ότι θα έπρεπε να έχει επισκεφτεί το χώρο κατόπιν τηλεφωνικής συνεννόησης με υπάλληλο του αρχαιολογικού μουσείου Λαυρίου (Εικ.45, προσωπική επίσκεψη, 21 Απριλίου 2014).

Τέλος, έκπληξη προκαλεί και η ανυπαρξία θύρας στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου του θεάτρου, ενώ η περίφραξη φέρει σημάδια φθοράς (Εικ.46, 47, προσωπική επίσκεψη, 21 Απριλίου 2014).

Εικ. 45 Ενημερωτική πινακίδα για απαραίτητη προγραμματισμένη επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο των αρχαίων πλυντηρίων.

Εικ. 46 Ανυπαρξία θύρας φύλαξης στον αρχαιολογικό χώρο του θεάτρου. Παρατηρείται το κτήριο του εκδοτηρίου αριστερά, ενώ δεξιά φαίνεται το κτήριο υποδοχής.

Εικ. 47 Σημάδια φθοράς στην περίφραξη του εκδοτηρίου. Η είσοδος στο χώρο γίνεται από τη δεξιά πλευρά της περίφραξης.

6.4.2.2 Δομές και υλικός εξοπλισμός

Η αξιοποίηση και η μουσειολογική ανάδειξη ενός υπαίθριου αρχαιολογικού χώρου είναι φυσικό να ακολουθεί διαφορετικά κριτήρια και να υπόκειται σε διαφορετικού είδους περιορισμούς, σε σχέση με τις εκθεσιακές πρακτικές, που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια ενός μουσείου. Ο στόχος και στις δύο περιπτώσεις είναι διμερής, αφενός η ανάδειξη και προστασία των μνημείων ή μουσειακών αντικειμένων και αφετέρου η εκπαίδευση και ψυχαγωγία των επισκεπτών.

Η είσοδος στο χώρο έχει έναν ουσιαστικό ρόλο ομαλής και βαθμιαίας ψυχολογικής μετάβασης του επισκέπτη από τον σύγχρονο στον ιστορικό χώρο και χρόνο, επενεργώντας στη μνήμη και εξομαλύνοντας τη χρονική και χωρική απόσταση επισκέπτη-μνημείων (Σαβαλάνος, Γεωργοπούλου – Ντ΄ Αμίκο, Γιαννάκης 2001, 258). Οι κτηριακές εγκαταστάσεις που θα σχεδιαστούν βασίζονται στο σεβασμό του

αρχαιολογικού και φυσικού περιβάλλοντος και επιχειρούν να εγκαθιδρύσουν μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στα μνημεία και το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον.

Το Κτήριο Υποδοχής αποτελεί το πρώτο έργο υποδομής που συναντά ο επισκέπτης και περιλαμβάνει το εκδοτήριο, τους χώρους υγιεινής και το κέντρο ενημέρωσης των επισκεπτών. Στο χώρο των αρχαίων πλυντηρίων δεν υπάρχει ανάλογο κτίσμα. Αντιθέτως, στο χώρο του θεάτρου υπάρχουν δύο κτήρια: το πρώτο κτήριο, αριστερά της εισόδου, θα στεγάσει το εκδοτήριο εισητηρίων, ενώ το δεύτερο, δεξιά λίγο πιο πάνω, θα στεγάσει το χώρο υποδοχής, το πωλητήριο και τους χώρους υγιεινής. Στο χώρο υποδοχής θα μπορούν οι επισκέπτες να προμηθευτούν το έντυπο και ψηφιακό ενημερωτικό υλικό, αλλά και να πληροφορηθούν σύντομα για τα μνημεία που πρόκειται να επισκεφτούν μέσω αναρτημένων πινακίδων, μακετών, φωτογραφικού υλικού και προβολή βίντεο. Προς το παρόν, το μεν πρώτο κτήριο χρησιμοποιείται ως γραφείο από τους εργαζόμενους στον αρχαιολογικό χώρο, το δεύτερο είναι κλειστό με πιθανή αποθηκευτική χρήση (Εικ.48).

Εικ. 48 Το κτήριο υποδοχής του θεάτρου.

6.4.2.3 Οι αρχαιολογικοί χώροι

Η μετάδοση του αρχαιολογικού λόγου, και εν γένει της προτεινόμενης ερμηνείας των αρχαίων κοινωνιών, αποκτά ιδιαίτερο χαρακτήρα, αφού καλούνται να λάβουν χώρα σε ένα υπαίθριο χώρο, χωρίς αρχιτεκτονικό κέλυφος και μέσω μιας υπαγορευμένης από την ίδια τη φύση του χώρου, διαδρομής.

Σύμφωνα με το μοντέλο των Falk και Dierking, η μουσειακή εμπειρία περιλαμβάνει την προσωπική διάσταση (το μοναδικό συνδυασμό εμπειριών, ενδιαφερόντων και γνώσεων κάθε επισκέπτη), την κοινωνική διάσταση (τη σχέση με τους φίλους ή την οικογένεια, τους άλλους επισκέπτες, το προσωπικό του μουσείου) και τη φυσική διάσταση (την αρχιτεκτονική και την ατμόσφαιρα του συγκεκριμένου κτηρίου, τα φυσικά χαρακτηριστικά των συλλογών, την άνεση ή σωματική κούραση που αισθάνεται ο επισκέπτης) (Falk και Dierking 1992). Ο επισκέπτης, έχοντας τον έλεγχο των εμπειριών του, έχει την ίδια στιγμή την ευκαιρία για αλληλεπίδραση και συμμετοχή στην ερμηνευτική διαδικασία (Copeland 2004). Η μουσειακή εμπειρία, λοιπόν, γίνεται κατανοητή ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, καθώς εντάσσεται στο πλαίσιο ενός ευρύτερου κοινωνικού – πολιτιστικού περιβάλλοντος της ζωής των επισκεπτών (Μουσούρη 2009, 20).

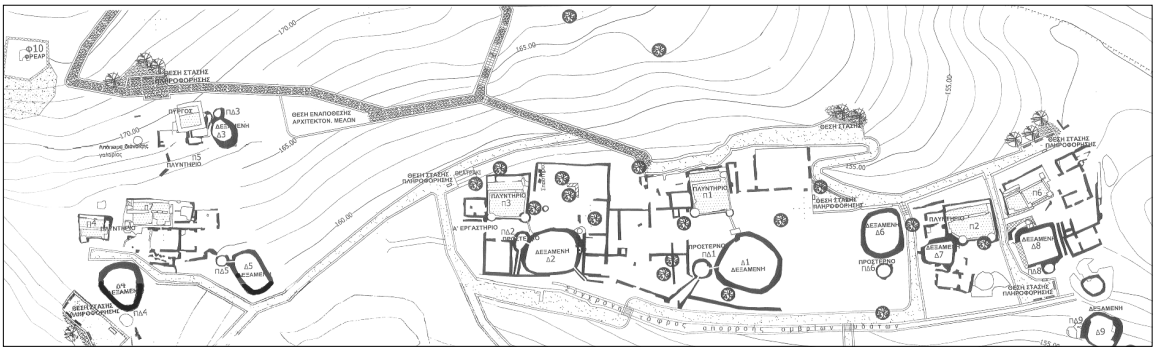
Πλήθος ερωτημάτων θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον καθορισμό της διαδρομής αυτής. Πώς ο ίδιος ο χώρος καθορίζει τον τρόπο και τη μορφή της οργάνωσης και ανάδειξης των μνημείων; Υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ τους και τι είδους; Μπορεί ο καθορισμός της διαδρομής να επηρεάσει την κίνηση των επισκεπτών και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται το χώρο και τα μνημεία που εμπεριέχει; Διευκολύνεται η αντιληπτική διαδικασία και αισθητική ικανοποίηση του κοινού; Ποιο είναι το περιεχόμενο και τα μέσα αφήγησης του αρχαιολογικού χώρου και πώς επιτυγχάνεται η γνώση;

Πρωταρχική σημασία για τον τρόπο, με τον οποίο ο κάθε επισκέπτης βιώνει την επαφή του με τον αρχαιολογικό χώρο, έχει η πορεία που επιλέγει να ακολουθήσει. Η επιλεγόμενη ή προτεινόμενη διαδρομή οφείλει να συνδυάζει πολλά και συχνά ετερόκλητα στοιχεία, καθώς πρέπει να είναι πλήρης, και ταυτοχρόνως σύντομη,

ξεκούραστη, ευχάριστη, ελεύθερη και περιορισμένη, ατομική ή συλλογική. Ο επισκέπτης θεωρείται ως ένας περιηγητής, που συγκεντρώνει πληροφορίες από τη συσσωρευμένη αντιπαραβολή εικόνων και που καλείται να τις διαχειριστεί ως ένα παιδευτικό εργαλείο.

Ο αρχαιολογικός χώρος των αρχαίων πλυντηρίων δύσκολα γίνεται κατανοητός, αν κάποιος δεν έχει σχετική γνώση των μνημείων και της ιστορικής σημασίας του χώρου. Βασική αρχή, βεβαίως, αποτελεί η ανθρωποκεντρική προσέγγιση, η εκπαιδευτική, κοινωνική και πολιτισμική διάσταση της αρχαιολογικής εμπειρίας, η διαδραστική εμπειρία και η δημιουργία πολλαπλών ερεθισμάτων (Lord 2002, 15-19). Όταν πρόκειται για έναν αρχαιολογικό χώρο, το μοναδικό κριτήριο ανάδειξης της ίδιας της περιοχής, είναι η χωρική μορφολογία και ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να μετατραπεί σε λόγο και σε αρχαιολογική πληροφορία.

Η πορεία του επισκέπτη αρχίζει από το επίπεδο του σύγχρονου δρόμου και κατηφορίζει μέσω διαμορφωμένης κλίμακας προς τον αρχαιολογικό χώρο. Η κατωφέρεια δεν ευνοεί την προσβασιμότητα ατόμων με προβλήματα κίνησης ή με αναπηρία, αφού η μετάβαση στο χώρο χωρίς βοήθεια είναι αδύνατη. Αλλά και η περιδιάβαση είναι αδύνατη, με μεταλλικούς αναβαθμούς, πέτρες και νέα πευκάκια να ανακόπτουν την πορεία του. Επικίνδυνη, επίσης, θα μπορούσε να αποβεί η τροχήλατη περιήγηση στον μη επίπεδο χώρο με τις διάσπαρτες δεξαμενές, αφού η φύλαξή τους με τα σκοινάκια δεν αποτελεί επαρκές μέτρο προστασίας.

Εικ. 49 Τοπογραφικός χάρτης όπου είναι εμφανής η γραμμική διάταξη των εργαστηρίων στον αρχαιολογικό χώρο της Αγίας Τριάδας.

Η γραμμική σχεδόν παράταξη των επτά πλυντηρίων δεν αφήνει περιθώρια για χάραξη διαδρομών με έμφαση στην κατανόηση του (Εικ.49). Η κυκλοφορία στο χώρο θα γίνεται, με βάση το κονστρουκτιβιστικό μοντέλο (Hein 1995, 21-23), από διαφορετικά σημεία εισόδου. Ήδη οι διαδρομές έχουν καθοριστεί και όπου κρίθηκε απαραίτητο υπάρχει φύλαξη με τοποθέτηση ξύλινων πασσάλων και σκοινιού, σε αντικατάσταση παλαιότερων μεταλλικών. Η ονομασία κάθε πλυντηρίου έχει χαραχτεί σε λίθινη πινακίδα, τοποθετημένη στο έδαφος παραπλεύρως του εργαστηρίου (Εικ.50). Η ένδειξη αυτή δεν επαρκεί, αφού δε δίνει καμία σχεδόν πληροφορία στον επισκέπτη.

Εικ. 50 Λίθινη πινακίδα ενημέρωσης με εγχάρακτη την πληροφορία για το χώρο.

Οι εργασίες συντήρησης των αρχαίων πλυντηρίων συμπεριέλαβαν μόνο τα τέσσερα πλυντήρια με εμφανή τα αποτελέσματα στην κατάσταση διατήρησης και στην αναγνωσιμότητα των υλικών καταλοίπων (Εικ.51, 52). Η επιλογή των χώρων έγινε με βάση την κατάσταση διατήρησης τους. Αν και η συντήρηση έλαβε χώρα το διάστημα 2008-2009, μετά από αυτοψία στο χώρο τρία έτη αργότερα, διαπιστώθηκε ότι δεν είχε ληφθεί καμία απολύτως μέριμνα για την αντιμετώπιση της ανεξέλεγκτης βλάστησης (Εικ.53), τις βροχοπτώσεις και τους απρόσεκτους επισκέπτες, που θεωρούν ότι μπορούν να περπατούν πάνω στα μνημεία. Σε περίοδο έντονης βροχόπτωσης, τα νερά κατεισδύουν από το πρανές, με αποτέλεσμα ο χώρος των πλυντηρίων, οι δεξαμενές και τα αυλάκια, να πλημμυρίζουν με λασπώδη νερά και εύθρυπτο υλικό αποδόμησης

(Εικ.54, 55). Συνιστάται λοιπόν, η ενίσχυση των αναλημματικών τοίχων του πρανούς, καθώς και η πρόβλεψη για αποστραγγιστικά έργα (Δογάνη 2014).

Εικ. 51, 52 Μεταλλευτικό πλυντήριο στην Αγία Τριάδα πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης.

Εικ. 53 Βλάστηση στο χώρο του στεγνωτηρίου του πλυντηρίου.

Εικ. 54, 55 Εύθρυπτο υλικό σε αυλάκι πλυντηρίου και συλλογή ομβρίων σε δεξαμενή, αποτέλεσμα των βροχοπτώσεων.

Από την άλλη πλευρά, στο χώρο του θεάτρου η διαδρομή μπορεί να είναι καθορισμένη (Bitgood 1992, 149-151). Η είσοδος στο χώρο του θεάτρου γίνεται από κεκλιμένο λιθόστρωτο δρόμο, εναρμονισμένο με το φυσικό περιβάλλον (Εικ. 56). Οι εργασίες συντήρησης του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου είναι σε εξέλιξη και αυτό είναι εμφανές στον επισκέπτη, με μεγάλο μέρος του θεάτρου να έχει συντηρηθεί[48] (Εικ. 57-61).

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στους αρχαιολογικούς χώρους το κοινό καταλαμβάνεται από φυσική και πνευματική κόπωση. Για το λόγο αυτό η πορεία θα περιλαμβάνει επιμέρους διαδρομές με ενδιάμεσα σημεία στάσης και ανάπαυσης. Στον αρχαιολογικό χώρο των πλυντηρίων υπάρχουν λιθόχτιστα καθίσματα, με τη μορφή πλατιάς κλίμακας, τα οποία όμως δεν επαρκούν αναλογικά με την χωρική έκταση των μνημείων.

Εικ. 56 Λιθόστρωτος δρόμος που οδηγεί στο χώρο του θεάτριου.

[48] Το έργο στερέωσης, αποκατάστασης και ανάδειξης του αρχαίου θεάτρου Θορικού ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και χρηματοδοτήθηκε αρχικά από το Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Στο πλαίσιο αυτό εκπονήθηκε μελέτη αναστήλωσης του μνημείου, φυτοτεχνική μελέτη, καθώς και μελέτη διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του θεάτρου, η οποία περιλαμβάνει και την κατασκευή δύο κτηρίων εξυπηρέτησης των επισκεπτών και του εκδοτηρίου του αρχαιολογικού χώρου. Μεγάλο μέρος του έργου, όπως περιγράφεται στις προαναφερθείσες μελέτες, υλοποιήθηκε την περίοδο 1999-2001 από τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ.Τ. και την προσωπική επιστασία του Διευθυντή κ. Δημοσθένη Ζιρώ.

Παλυβού Καλλιρόη, 1998, *Αρχιτεκτονική Μελέτη, Στερέωσης και Ανάδειξης του Αρχαίου Θεάτρου Θορικού*.

Εικ. 57, 58 Δυτική κερκίδα θεάτρου, πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης εδωλίων.

Εικ. 59-60 Εργασίες αποκατάστασης των εδωλίων στην κεντρική κερκίδα του θεάτρου.

Εικ. 61 Εξασφάλιση αναλήμματος και πρανούς στο χώρο της ορχήστρας.

6.4.2.4 Η αντιμετώπιση της βλάστησης

Το σύνολο των μνημείων κατακλύζεται, νωρίς την άνοιξη από ετήσια ποώδη βλάστηση, ενώ κατά τόπους εμφανίζονται και πολυετή φυτά, στην πλειοψηφία τους πεύκα, που σχηματίζουν ξυλώδη στελέχη με ισχυρό και βαθύ ριζικό σύστημα (Παπαφωτίου, Κανέλλου, Οικονόμου 2007, 103). Το ριζικό σύστημα εισχωρεί σε ρωγμές και αρμούς ή αναπτύσσεται στο έδαφος οδηγώντας σταδιακά στην πλήρη αποδιοργάνωση, τον κατακερματισμό ή/ και την απώλεια σημαντικής μάζας του λίθινου ιστού και των κονιαμάτων. Η δυσχερής αναγνωσιμότητα των μνημείων, δευτερογενώς, αντιμετωπίζεται ως επικοινωνιακό πρόβλημα. Σε κάθε περίπτωση, η ανεξέλεγκτη βλάστηση είναι απειλή για τη διατήρηση και προστασία των αρχαιολογικών καταλοίπων (Δογάνη 2014).

6.4.2.5 Επικοινωνία και εκπαίδευση

6.4.2.5.1 Μέσα ενημέρωσης και προβολής

Τα εποπτικά μέσα που χρησιμοποιούνται εντός του αρχαιολογικού χώρου υπακούουν στην ιδέα του μέτρου που διέπει τη συνολική μελέτη ανάδειξης του χώρου. Οι ενημερωτικές πινακίδες των διαδρομών, η γενική κάτοψη του χώρου, η επισήμανση του σημείου εύρεσης του επισκέπτη διευκολύνουν την περιήγησή του στο χώρο. Επίσης, τα επεξηγηματικά κείμενα και οι σχεδιαστικές αναπαραστάσεις εμπλουτίζουν την αφήγηση των μνημείων και συμβάλλουν στην κατανόηση τους. Ωστόσο, ιδιαίτερα διαφωτιστική θα ήταν η κατασκευή μακετών με αναπαραστάσεις των σημαντικότερων κτηρίων, οι οποίες θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στον αρχαιολογικό χώρο, στα σημεία στάσης και θέασης, αλλά και στο Κτήριο Υποδοχής.

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις διακριτές ομάδες της τοπικής κοινωνίας (Συνέντευξη με ομάδα εστίασης πολιτών, εκπαιδευτικών και μαθητών 2014) οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι πολυμεσικές εφαρμογές συμβάλλουν στην κατανόηση των αρχαιολογικών χώρων. Η χρήση των νέων τεχνολογιών στην ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων κρίνεται πλέον απαραίτητη, αφού συμπληρώνει ερμηνευτικά τα σωζόμενα μνημεία και αποτελεί το συμφραστικό περιβάλλον, που θα ολοκληρώσει με επάρκεια

την ασαφή λειτουργία του μνημείου στην αντίληψη του επισκέπτη (Clarke 2004, 279). Τέτοιες εφαρμογές είναι τα διαδραστικά κιόσκια, η εικονική πραγματικότητα με εμβύθιση, η επαυξημένη πραγματικότητα, τα συστήματα για πολλαπλούς χρήστες, οι οθόνες αφής, οι διαδραστικές προθήκες, καθώς και ψηφιακά πανοράματα και τρισδιάστατες ψηφιακές αναπαραστάσεις κ.ά., καθεμία από τις οποίες προσφέρει ένα διαφορετικό είδος διεπαφής με το χρήστη (Οικονόμου και Tost 2009, 37).

Η εικονική πραγματικότητα γνωρίζει ολοένα αυξανόμενη διάδοση ως μέσο αναπαράστασης των αρχαιολογικών μνημείων. Τα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά της, η οπτικοποίηση και η βιωματική μάθηση, είναι το κοινό σημείο επαφής με τη φιλοσοφία και τη μεθοδολογία των αρχαιολογικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Ιατρού 2003, 47-61)[49]. Εντυπωσιακή, για παράδειγμα, είναι η τρισδιάστατη απεικόνιση (3D) του αρχαίου θεάτρου Διονύσου[5051].

Τα μέσα με επιτυχή εφαρμογή στο συγκεκριμένο χώρο θα ήταν οι πολυμεσικές συσκευές χειρός, προσφέροντας μεγαλύτερο εύρος πληροφοριών και διευρύνοντας την εμπειρία του επισκέπτη. Ο επισκέπτης γίνεται ενεργός συμμέτοχος στη διαμόρφωση της πορείας του στο χώρο, επιλέγοντας τι θέλει να δει και με ποια σειρά (Piacente 2002, 222-234). Η χρήση πολυμεσικών συσκευών χειρός υποστηρίζει την αυτόνομη περιήγηση, μέσω της παροχής πληροφοριών, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του επισκέπτη. Στα μειονεκτήματα μιας τέτοιας εφαρμογής θα πρέπει να αναφέρουμε τη σχετική απομόνωση των επισκεπτών και την επισκίαση της κοινωνικής διάστασης της επίσκεψης (Economou 2003, 372). Ωστόσο, τα οφέλη είναι πολύ περισσότερα και ανταποκρίνονται άμεσα στις ανάγκες του μη ειδικού κοινού, ενώ το πληροφοριακό υλικό εγγράφεται σε περισσότερες γλώσσες, ανταποκρινόμενο στην ενημέρωση των

[49] Καινοτόμος πρωτοβουλία αποτέλεσε αρχικά η ψηφιακή αναπαράσταση του Ιερού της Ίσιδος στο Δίον, αξιοποιώντας πρακτικά την εικονική πραγματικότητα στη μουσειακή εκπαίδευση, για να εξελιχθεί στην αναπαράσταση όλων των μνημείων του αρχαιολογικού πάρκου στο διαδικτυακό του τόπο (www.ancientdion.org, τελ. πρόσβαση 13/4/14).

[50] www.diazoma.gr, τελ. πρόσβαση 13/4/14

[51] Εκτενής είναι η προσπάθεια του Υπουργείου Πολιτισμού, μέσω του προγράμματος ΕΣΠΑ 2007-2013, για την εφαρμογή πολυμεσικών εφαρμογών σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία. Η εφαρμογή αφορά στη δημιουργία δίγλωσσων διαδικτυακών κόμβων, αλλά και πολυδιαδραστικών τραπεζών πληροφόρησης (multi-touch infotable), με στόχο την ενίσχυση και αναγνωσιμότητα μνημείων και αρχαιολογικών χώρων, όπως αυτοί των Δελφών και της Casa Romana στην Κω, καθώς και οι ευρύτερες περιοχές της Εύβοιας, της Βοιωτίας και της Θεσσαλίας (ΑΔΑ:Β4ΓΟΦ-629, ΒΛ9ΒΓ-ΣΩΩ, ΒΙ6ΖΓ-5Δ3).

ξένων επισκεπτών. Επίσης, η προβολή βίντεο και φωτογραφικού υλικού αποτελεί δυναμική οπτικοακουστική και αφηγηματική εμπειρία, διευκολύνοντας την κατανόηση σύνθετων εννοιών και ζητημάτων.

Οι εφαρμογές ξενάγησης μέσω κινητών τηλεφώνων, όπως αυτή που ήδη εφαρμόζεται στην αρχαία Μεσσήνη (βλ. παραπάνω μελέτη περίπτωσης Αρχαίας Μεσσήνης), αποτελούν ένα συνδυασμό των δυνατοτήτων, που προσφέρουν οι αυτόματες ξεναγήσεις και οι ξεναγήσεις εξ' αποστάσεως, που προσφέρονται on line στις ιστοσελίδες των μουσείων ή των αρχαιολογικών χώρων, αξιοποιώντας τις δυνατότητες της ψηφιακής απεικόνισης. Οι εφαρμογές είναι καινοτόμες, καθώς έχουν την δυνατότητα να εκμεταλλευτούν κάθε τεχνολογική εξέλιξη, ώστε να επικοινωνήσουν την πολιτιστική πληροφορία και να εξυπηρετήσουν επικοινωνιακές στρατηγικές των πολιτιστικών οργανισμών ,που τις δημιουργούν. Ενδείκνυται σε περιπτώσεις, όπως αυτές των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, όπου η ανάγνωση του αρχαιολογικού υλικού απαιτεί εξειδικευμένες γνώσεις.

Τέλος, στις προβλεπόμενες ενέργειες που αποσκοπούν στην προβολή και παρουσίαση του αρχαιολογικού χώρου περιλαμβάνονται η έκδοση αρχαιολογικού οδηγού, η έκδοση ενημερωτικών φυλλαδίων, καθώς και ο σχεδιασμός αφίσας (banner) κοντά στους αρχαιολογικούς χώρους, προετοιμάζοντας τους επισκέπτες για την είσοδο τους σε αυτούς.

6.4.2.5.2 Εκπαιδευτικές δράσεις

Το εκπαιδευτικό σκέλος της επίσκεψης στους αρχαιολογικούς χώρους οφείλει να προσφέρει κίνητρα για προβληματισμό και δράση καλώντας τον επισκέπτη να συμμετάσχει και να εμπλακεί στη διαδικασία παραγωγής και μετάδοσης των μηνυμάτων. Παράλληλα, θα είναι ένας χώρος εκπαίδευσης και μάθησης, ο οποίος, όχι μόνο θα εκθέτει και θα πληροφορεί, αλλά και θα εκφράζει ενδιαφέροντα και νέους τρόπους σκέψης για τους μαθητές και τους μικρούς επισκέπτες.

Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα προϋποθέτει μια θεματική προσέγγιση, την προσαρμογή στις ανάγκες και τις δυνατότητες του κοινού, την πιθανή σύνδεση με το

αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου και την προσαρμογή στις δυνατότητες και τους περιορισμούς ενός δεδομένου χώρου (συνέντευξη με ομάδα εστίασης εκπαιδευτικών 2014). Βασικό χαρακτηριστικό όλων των προγραμμάτων είναι η ενεργητική συμμετοχή των μαθητών στην προσέγγιση της γνώσης μέσω του ελεύθερου διαλόγου, των ομάδων εργασίας, των παρουσιάσεων των εργασιών, των παιχνιδιών κ.ά. (συνέντευξη με ομάδα εστίασης μαθητών 2014). Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφερθούμε σε προγράμματα, όπως αυτό του Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠ.ΠΟ.Τ. με τίτλο *Σχολείο-Μουσείο-Αρχαιολογικοί Χώροι* (2005), μέσω του οποίου τα παιδιά αποκτούσαν μια πολυδιάστατη εμπειρία έχοντας τη δυνατότητα να μυηθούν αβίαστα στον τρόπο επικοινωνίας με τα εκθέματα[52] (Αδρύμη-Συσμάνη, Καλογιάννη, Σταμέλου 2006, 765-767).

Η διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στον ίδιο τον αρχαιολογικό χώρο αποτελεί μια συνήθη και άκρως πετυχημένη πρακτική, γεγονός που ικανοποιεί τους συμμετέχοντες, όπως προκύπτει από τα προγράμματα που εφαρμόζονται στον αρχαιολογικού χώρο του Δισπηλιού (βλ. παραπάνω μελέτη περίπτωσης). Τα προγράμματα αυτά περιλαμβάνουν τη χρήση ανακατασκευών, τη διαμόρφωση θεματικών ενοτήτων συμμετοχής των παιδιών, αλλά και τη διενέργεια εκπαιδευτικών ανασκαφικών προγραμμάτων.

Προτείνεται, λοιπόν, ο σχεδιασμός εξειδικευμένων προγραμμάτων προσέγγισης ποικίλων δραστηριοτήτων με στόχο την πρωτοτυπία και τη δημιουργικότητα (Μουσούρη 1999, 65-67). Τα προγράμματα αυτά είναι δυνατό να πραγματοποιούνται στον αρχαιολογικό χώρο, ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον, σχεδιασμένα από μουσειοπαιδαγωγούς μετά από τη διαμορφωτική αξιολόγηση της αρχαιολογικής διαδρομής, θα πρέπει να είναι κατανοητά και με ευχάριστη μορφή, ώστε να επιτύχουν την ενεργητική συμμετοχή των επισκεπτών αξιοποιώντας την δυναμική της ομάδας (Γκότσης 2010, 142). Στόχος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι η διευκόλυνση της ενεργούς μάθησης μέσα από την παρατήρηση και εξέταση των μνημείων, αλλά και

[52] Αναφορά στα εκπαιδευτικά προγράμματα που έλαβαν χώρα στους αρχαιολογικούς χώρους της αρχαίας Δημητριάδας, του Διμηνίου, αλλά και στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου.

συζητήσεων που σχετίζονται με συγκεκριμένες εμπειρίες, υιοθετώντας έτσι μια μορφή της κονστρουκτιβιστικής αντίληψης (Hooper-Greenhill 1999, 47).

6.5 Προοπτικές

Η έννοια της τοπικότητας συνδέεται άμεσα και άρρηκτα με αυτήν της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η συμμετοχική διαδικασία των πολιτών στις πολιτιστικές δραστηριότητες του δήμου τους ενεργοποιεί το περιεχόμενο τοπικότητας και πολιτιστικής κληρονομιάς και ενδυναμώνει συνδετικά στοιχεία, όπως η συλλογικότητα και το κοινό καλό. Χαρακτηριστική εφαρμογή των ωφελειών της συμμετοχικής δράσης των πολιτών στην προστασία και ανάδειξη των μνημείων αποτελεί η μελέτη περίπτωσης της Νάξου.

Στη συνέχεια ακολουθεί μία σειρά προτάσεων που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης με τη συμμετοχή των κατοίκων της Λαυρεωτικής.

6.5.1 Η δημιουργία συλλόγου κίνησης πολιτών

Πρωταρχικό μέλημα του δήμου Λαυρεωτικής πρέπει να είναι η παρότρυνση και ενίσχυση της πρωτοβουλίας των δημοτών για τη σύσταση πολιτιστικού συλλόγου ενεργών πολιτών. Η δράση του συλλόγου θα στοχεύει στην αποκατάσταση, ανάδειξη και αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής, μέσω της ανάπτυξης του πνεύματος του εθελοντισμού και την προβολή του αισθήματος της προσφοράς, καθώς και της κινητοποίησης κατοίκων και φορέων για την αντιμετώπιση προβλημάτων που άπτονται θεμάτων του πολιτισμού, με απώτερο στόχο:

- τη βελτίωση του κοινωνικού, πολιτιστικού και πνευματικού επιπέδου των πολιτών,
- την προβολή της περιοχής μέσα από κινήσεις και εκδηλώσεις του συλλόγου,
- την ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης και την ανάληψη πρωτοβουλιών για το περιβάλλον και

- η προαγωγή του φρονήματος συνεργασίας και ανταλλαγής εμπειριών με άλλους συλλόγους και οργανώσεις σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Παράδειγμα καλής λειτουργίας με εντυπωσιακά αποτελέσματα αποτελεί η δράση του *Συλλόγου Ενεργών Πολιτών «Η Μέδουσα»*[53], που δραστηριοποιείται στην Ερέτρια (Παπαρούπας 2014). Ο σύλλογος διοργανώνει παραστάσεις αρχαίου δράματος, εκδηλώσεις για την ενίσχυση του «κουμπαρά» του Διαζώματος, φεστιβάλ εκδηλώσεων θεματικής περιόδου, εκθέσεις, ημερίδες, καθώς επίσης ποδηλατοδρομίες και αγώνες δρόμου.

Εντυπωσιακή είναι και η δράση του συλλόγου *Επισκήνιον - Κίνηση Πολιτών Για Την Ανάδειξη Του Αρχαίου Θεάτρου Αχαρνών*[54]. Ενδεικτικά, αναφέρονται, μεταξύ άλλων, η δωρεά 30 βιβλίων στο Δήμο Αχαρνών που αφορούν στο αρχαίο θέατρο (Μάιος 2012), η θέσπιση - διοργάνωση ποδηλατικού γύρου από το 2012, που συνδέει μέσω διαδρομής αρχαιολογικού ενδιαφέροντος το κέντρο των Αθηνών με τις Αχαρνές, αλλά και μαθητικού διαγωνισμού έκθεσης για το Αρχαίο θέατρο, η διοργάνωση επιστημονικής διημερίδας με θέμα «*ΑΧΑΡΝΗΣ, το Έργο, ο Τόπος, οι Άνθρωποι*» (5 & 6 Απριλίου 2014), η προβολή ταινιών και θεατρικών παραστάσεων σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και τη Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (2014).

6.5.2 Η δημιουργία ιστότοπου

Η ολοένα αυξανόμενη χρήση του διαδικτύου ως ανοιχτού περιβάλλοντος αμφίδρομης επικοινωνίας με το κοινό, προσφέρει νέες δυνατότητες προβολής των δραστηριοτήτων των πολιτιστικών οργανισμών και προσέλκυσης νέων επισκεπτών, δημιουργώντας ένα τρόπο και τόπο της μουσειακής επικοινωνίας, αυτόν του «εικονικού» μουσείου. Ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος του παγκόσμιου ιστού στην διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, συνίσταται όχι μόνο στη δυνατότητα

[53] www.medousaeretrias.wordpress.com, τελ. πρόσβαση 13/5/2014
[54] www.episkinion.org, τελ. πρόσβαση 13/5/2015

πρόσβασης σε απομακρυσμένη πληροφορία, αλλά κυρίως στην ανάδειξη της πολλαπλότητας των σχέσεων ανάμεσα στα αντικείμενα, τους ανθρώπους και τις προεκτάσεις, που μπορούν να δώσουν οι άνθρωποι σε αυτά (Σηφάκη και Σηφάκης 2007).

Η on-line περιήγηση μέσω των ιστοσελίδων του εκάστοτε αρχαιολογικού χώρου ή δήμου προσφέρει μια εξ' αποστάσεως πρώτη επαφή με τους αρχαιολογικούς χώρους (Sylaiou et al., 2009). Η ψηφιακή απεικόνιση, ωστόσο, ενέχει συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες, που πρέπει να ξεπεραστούν ώστε να αξιοποιηθεί από τον πολιτιστικό τομέα. Οι περιορισμοί στη χρήση της ψηφιακής απεικόνισης και, κατά συνέπεια, της εικονικής πραγματικότητας σχετίζονται με την ελλιπή πολλές φορές αρχαιολογική πληροφορία και τον κίνδυνο της υπερβολής της αναπαράστασης. Η χρήση της εικονικής πραγματικότητας θα βοηθούσε τους επισκέπτες και ιδιαίτερα τα παιδιά να μελετήσουν και να μάθουν αβίαστα ενόσω ψυχαγωγούνται. Εξάλλου, έχει αποδειχθεί πως τα περιβάλλοντα εμβύθισης συμβάλλουν στην απομνημόνευση της πληροφορίας (Papaioannou 2003). Επιπλέον, η δημιουργία ηλεκτρονικής βιβλιοθήκης στην ιστοσελίδα του αρχαιολογικού χώρου, με στόχο την ενημέρωση κάθε ενδιαφερομένου αναφορικά με τα μνημεία είναι μια γνωστή πρακτική, όπως αναφέρθηκε στις μελέτες περίπτωσης του Δισπηλιού και της Αρχαίας Μεσσήνης παραπάνω.

6.5.3 Ενίσχυση της προσπάθειας του ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΣ

Το ΔΙΑΖΩΜΑ, αξιοποιώντας την υποστήριξη των θεσμών και των πολιτών της χώρας, καλεί τους πολίτες να υιοθετήσουν ένα αρχαίο θέατρο μέσω των προγραμματικών συμβάσεων της τοπικής και νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, των χορηγικών συμβάσεων των επιχειρήσεων, και της οικονομικής προσφοράς των πολιτών. Η δημιουργία του «κουμπαρά», του ξεχωριστού λογαριασμού για κάθε θέατρο, αποσκοπεί στη συγκέντρωση του απαιτούμενου ποσού για τη μελέτη, την ανασκαφή, τη συντήρηση, την αποκατάσταση και τη λειτουργική ένταξη των αρχαίων θεάτρων στην καθημερινότητά μας. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση μπορεί να ενισχύσει οικονομικά την προσπάθεια του Διαζώματος μετά την ενεργοποίηση του νόμου 3463/2006 (κώδικας

Δήμων και Κοινοτήτων), που αποτελεί κίνητρο χρηματοδότησης και για την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Στην περίπτωση του αρχαίου θεάτρου Θορικού, το Διάζωμα έχει ήδη δημιουργήσει τον αντίστοιχο κουμπαρά για τις αναστηλωτικές εργασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη, ο οποίος όμως περιέχει ένα συμβολικό ποσό[55]. Μέσω του Δήμου Λαυρεωτικής και της ενεργοποίησης της τοπικής κοινωνίας, θα ήταν δυνατή η διοργάνωση εκδηλώσεων ενδιαφέροντος με σκοπό την ενίσχυση του κουμπαρά. Αντίστοιχη στρατηγική ακολούθησε επιτυχώς ο σύλλογος πολιτών της «Μέδουσας» στην πόλη της Ερέτριας (Ζαμπέτας 2014).

6.5.4 Ένταξη στο πρόγραμμα «Μονοπάτια Πολιτισμού»

Η Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος & Πολιτισμού, σε συνεργασία με το δήμο, τα σχολεία, τους πολιτιστικούς φορείς και τους πολίτες κάθε περιοχής, υλοποιεί το πρόγραμμα *Μονοπάτια Πολιτισμού*. Στόχος του προγράμματος είναι η αναβίωση ξεχασμένων μονοπατιών, ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και ιστορικής σημασίας που κατά το παρελθόν ένωναν πόλεις και χωριά. Μονοπάτια έχουν ολοκληρωθεί σε περιοχές όπως ο Μαραθώνας, η Σίφνος, η Σίκινος, η Πάτμος, σε εξέλιξη βρίσκονται οι εργασίες σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας και νησιά του Αιγαίου, ενώ ενδιαφέρουν έχουν εκδηλώσει και πολλοί τοπικοί φορείς για ένταξή τους στο πρόγραμμα[56].

Το πρόγραμμα αναδεικνύει τον θεμελιώδη ρόλο της τοπικής κοινότητας στη διατήρηση και ανάπτυξη των τοπίων και της βιοποικιλότητας, αφού συνεργάζεται με την τοπική κοινωνία για την καταγραφή μονοπατιών, τη σηματοδότηση των διαδρομών με ανακυκλώσιμα υλικά (π.χ. ξύλινες πινακίδες), τον καθαρισμό και τη συντήρησή τους. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιούνται επίσης σεμινάρια σε εκπαιδευτικούς για τον σχεδιασμό παιδαγωγικών δραστηριοτήτων με απώτερο σκοπό την προβολή της περιοχής. Οι εκπαιδευτικοί παρακολουθούν διαλέξεις, εργάζονται ομαδικά και συμμετέχουν σε δραστηριότητες δραματοποίησης. Στον τομέα της διαχείρισης

[55] Το χρηματικό ποσό που απαιτείται για τις αναστηλωτικές εργασίες του θεάτρου αγγίζει τις 500.000 ευρώ και ο «κουμπαράς» διαθέτει μόλις 600 ευρώ www.diazoma.gr, τελ. πρόσβαση 10/5/2014.
[56] www.monopatiapolitismou.gr, τελ. πρόσβαση 10/5/2014

εμπλέκονται τοπικοί πολιτιστικοί φορείς, παραγωγοί προϊόντων και σχολεία, ενώ απασχολείται και εντόπιο εργατικό δυναμικό. Η ανταπόκριση του προγράμματος είναι ενθαρρυντική και πολλά υποσχόμενη ενδυναμώνοντας σύγχρονες μορφές τουρισμού. Ήδη, έχει πραγματοποιηθεί η έκθεση «Marathon: Cultural Landscape» στα γραφεία της UNESCO στο Παρίσι, ενώ οργανώνεται κοινή δράση με το Μουσείο του Λούβρου, τους Φίλους του Λούβρου και το Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο στο Παρίσι για τα Μονοπάτια Πολιτισμού στη Σαμοθράκη, με την ευκαιρία της αποκατάστασης της Νίκης της Σαμοθράκης.

Η ευρύτερη περιοχή της Λαυρεωτικής προσφέρεται για πολιτιστικές διαδρομές με θεματικές ενότητες, που αφορούν τόσο στη φυσική ιστορία του τόπου, στους αρχαιολογικούς χώρους, στην ορυκτολογία, στη μεταλλευτική και μεταλλουργική τεχνική και παραγωγική διαδικασία. Η εθελοντική ξενάγηση πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα αυτής της διαδικασίας. Ενδεικτικά, αναφέρονται κάποιες πολιτιστικές διαδρομές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, σε περιοχές όπως το Θορικό (με τον αρχαιολογικό χώρο του αρχαίου θεάτρου), ο Εθνικός δρυμός Σουνίου – Καμάριζας (με τον αρχαιολογικό χώρο των πλυντηρίων), αλλά και το Σούνιο (με τον αρχαιολογικό χώρο του Ναού του Ποσειδώνα).

Επίλογος

Θέτοντας στο επίκεντρό της τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων, Η παρούσα μελέτη εστιάζει στην περίπτωση της Λαυρεωτικής. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται σε θεωρητικό επίπεδο οι βασικές έννοιες και το θεσμικό πλαίσιο του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και οι φορείς προστασίας της σε διεθνές και σε εθνικό επίπεδο.

Η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων στοχεύει πρωτίστως στην περιβαλλοντική και την πολιτιστική προστασία και ανάδειξη των υλικών καταλοίπων τους, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορικότητα του τόπου, τις πολιτισμικές και τοπικές ιδιαιτερότητες και τις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της εκάστοτε περιοχής. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις για τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων στοχεύουν στη δημιουργία καλαίσθητων και ελκυστικών χώρων, που εξασφαλίζουν την ενημέρωση, την επιμόρφωση, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία των επισκεπτών, διασφαλίζοντας, ωστόσο, πέρα από την ανάδειξη και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τη βιωσιμότητά τους. Επιπλέον, η ενεργή και διαρκής συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας ενισχύει το ενδιαφέρον των πολιτών και δημιουργεί μια αίσθηση συνευθύνης για την εξέλιξη των τοπικών αρχαιολογικών χώρων, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητάς τους.

Σε αυτό το πλαίσιο της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων, εντάσσεται και η διερεύνηση της σχέσης της τοπικότητας με την διαχείριση της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς στην περιοχή της Λαυρεωτικής. Η μεθοδολογία που επιστρατεύτηκε για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης περιελάμβανε ποιοτική έρευνα. Συγκεκριμένα, επιτόπια παρατήρηση, προσωπικές συνεντεύξεις αρμόδιων προσώπων και συνεντεύξεις με ομάδες εστίασης για τη διερεύνηση της συλλογικής διάστασης βιωμάτων και στάσεων.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας γίνεται αντιληπτό ότι το ΝΠΔΔ Θορικός, στα λίγα χρόνια δράσης που αριθμεί, με τις δραστηριότητες και τη πολιτιστική του προσφορά είναι ο κύριος εκφραστής της πολιτιστικής πολιτικής του Δήμου

Λαυρεωτικής. Η ύπαρξη, λειτουργία και δραστηριότητα του ΝΠΔΔ αναδεικνύει τη σημασία και τη σπουδαιότητα του πολιτισμού στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης και θέτει στο επίκεντρο το ρόλο του πολιτισμού στη διαδικασία της βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης.

Αξιολογώντας τα αποτελέσματα της έρευνας, φαίνεται ότι η άσκηση πολιτιστικής πολιτικής στην ευρύτερη πολιτική χρειάζεται στοχοθέτηση, στρατηγική και προγραμματισμό, προκειμένου να αποβεί επιτυχής. Απαραίτητη κρίνεται η ολοκληρωμένη πολιτική κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για τη δημιουργία των προϋποθέσεων ανάληψης τοπικής δημόσιας δράσης. Στην προκειμένη περίπτωση η πολιτιστική πολιτική του Δήμου Λαυρεωτικής δεν έχει στρατηγικό σχέδιο και προγραμματισμό, έχει όμως κοινωνικό προσανατολισμό, με έμφαση στην τοπική δημιουργία και στην αξιοποίησή της. Επίσης, είναι σαφές ότι η αποτελεσματική εφαρμογή αυτής της πολιτικής απαιτεί ενεργοποίηση του ιδιωτικού τομέα, της αυτοδιοίκησης και των κοινωνικών φορέων της περιοχής, καθώς και τη στενή συνεργασία μεταξύ τους.

Συνοψίζοντας, οι σύγχρονες επιλογές πολιτιστικής πολιτικής είναι δυνατό να ανατροφοδοτήσουν τον τοπικό κοινωνικό – οικονομικό ιστό της ευρύτερης περιοχής, επιφέροντας οφέλη και ενδογενή τοπική ανάπτυξη. Η συλλογική προσπάθεια, που συχνά επικαλούνται οι φορείς, δεν εντάσσεται στην καθημερινότητα των κατοίκων. Η διάθεση χρόνου για το κοινό καλό θα προκύψει από συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όπως η δημιουργία πνεύματος εθελοντισμού, η αποφυγή λαθών στρατηγικής φύσεως του παρελθόντος, που έχουν οδηγήσει σε απογοήτευση και αποτυχία, καθώς επίσης και η διατήρηση ενός υψηλού επιπέδου υποστήριξης, μακριά από μικροπολιτικά, οικονομικά και άλλα συμφέροντα, κατάσταση που κλονίζει ανεπανόρθωτα την αξιοπιστία οποιουδήποτε ιδιωτικού και δημόσιου φορέα μπει στη διαδικασία αυτή.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Δογάνη, Ι. 2014, Προσωπική συνέντευξη, 5 Μαΐου 2014.

Ζαμπέτας, Α. 2014, Προσωπική συνέντευξη, 2 Απριλίου 2014.

Μπίστας, Ε. 2014, Ερωτηματολόγιο - Συνέντευξη (Παράρτημα), 1 Μαΐου 2014.

Παπαρούπας, Β. 2014, Ερωτηματολόγιο - Συνέντευξη (Παράρτημα), 14 Μαΐου 2014.

Ελληνόγλωσση

Αδρύμη-Σισμάνη, Β., Καλογιάννη Α., Σταμέλου Ε. 2009, Εκπαιδευτικά προγράμματα ΙΓ΄ΕΠΚΑ στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 16/3-19/3/2006*, Τόμος Ι: Θεσσαλία, 755-762.

Αθανασόπουλος, Δ. 1990, *Για μια πολιτική της κουλτούρας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης.

Αθανασόπουλος, Δ. 1994, «Τοπική Αυτοδιοίκηση και Πολιτισμική Ανάπτυξη» στο Ραζή Ζ. και Μπαχάρας Γ. (επιμ.) *Πολιτισμός και Τοπική Δημοκρατία* (Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, 20-27.

Alfrey, J. και Putman, T. 1992, *Η βιομηχανική κληρονομιά: διαχείριση πόρων και χρήσεις*, (μετάφραση Ε. Βλάχου), Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

Βούλγαρης, Γ. 2013, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις.

Blume, H.D. 1993, *Εισαγωγή στο αρχαίο θέατρο*, (μετάφραση Μ. Ιατρού), Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

Βουδούρη, Δ. 2003, *Κράτος και Μουσεία-Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα.

Βουδούρη, Δ. 2004, «Ο νέος νόμος 3028/2002 υπό το φως των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς» στο *Η*

πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο. Πρακτικά συνεδρίου ευρωπαϊκού κέντρου δημοσίου δικαίου3 -4 Ιουνίου 2003 (επιμ. Ε. Τροβά), Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 25-41.

Γερούση, Ε. και Πάντου, Μ. 2002, Η αδυναμία διαχείρισης του αρχαιολογικού έργου και οι συνέπειες της. Στο *Το Μέλλον του Παρελθόντος μας: Ανιχνεύοντας τις Προοπτικές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας, Πρακτικά 4ου Συνεδρίου, Αθήνα 24-26 Νοεμβρίου 2000*, Αθήνα: Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων, 49 – 52.

Γκαζή, Α. 1999, Η έκθεση των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα (1829-1909). Ιδεολογικές αφετηρίες – Πρακτικές προσεγγίσεις, *Αρχαιολογία & Τέχνες 73*, 45-53.

Γκαζή, Α. 2004, Μουσεία για τον 21^{ο} αιώνα, *Τετράδια Μουσειολογίας* 1, 3-12.

Γκαζή, Α. 2008, «Ζητήματα απλά, αλλά όχι αυτονόητα», *ILISSIA* 3, 38-39.

Γκότσης, Στ. 2010, «Μουσειακές ερμηνευτικές δράσεις: επιχειρώντας κάποιες οριοθετήσεις», στο Ε. Νάκου και Μ. Βέμη (επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση*, Αθήνα, Νήσος, 139-148.

Γώγος, Σ. και Πετράκου, Κ. 2012, *Λεξικό του αρχαίου θεάτρου. Όροι - έννοιες - πρόσωπα*, Αθήνα, Εκδόσεις Μίλητος.

Cleere, H. 2006, «Θεμελιώδεις αρχές για τη διαχείριση αρχαιολογικών χώρων» στο *Αξιοποίηση και Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Πρακτικά Σεμιναρίου, Ελληνική Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα-Δελφοί 17-19 Μαρτίου 2003, Αθήνα, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, 88-90.

Cuche, D. 2001, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες* (Μετάφραση Φ. Σιατίτσας), Αθήνα, Τυπωθήτω.

Δασακλή, Ν. 2009, Ανασκαφικό Πάρκο Δισπηλιού – Θέματα διαχείρισης, διατήρησης και συντήρησης αρχαιολογικών καταλοίπων in situ, Α*νάσκαμμα* 3: 67-86.

Δελλής, Γ.Ι. 2004, Διακίνηση πολιτιστικών αγαθών: Η ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ κρατικού προστατευτισμού και (φιλ)ελεύθερης κυκλοφορίας (εισαγωγή, εξαγωγή, δανεισμός και ανταλλαγή κινητών πολιτιστικών αγαθών μετά το ν.3028/2002) στο *Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο* (επιμ. Ε. Τροβά),

Πρακτικά συνεδρίου 3-4 Ιουνίου 2003, Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 211-234.

Δερμάτης, Γ. 1994, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής. Θορικός - Λαύριο - Σούνιο*, Έκδοση Δήμου Λαυρεωτικής.

Δερμάτης, Γ. 2003, *Λαύρειο το μαύρο φως – Η μεταλλευτική και μεταλλουργική βιομηχανία στο Λαύρειο 1860-1917 – Ελληνική και Ευρωπαϊκή διάσταση*, Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρείου (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο).

Δωρής, Ε. 1985, *Το Δίκαιον των Αρχαιοτήτων*, Αθήνα, Σάκκουλα.

Θουκυδίδης, *Πελοποννησιακός πόλεμος*, Τόμος ΣΤ΄, (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Π. Ξιφαράς), Αθήνα 1980, Εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος.

Ζερβάκη, Α. 2010, *Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO*, Δημοσιεύματα έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα.

Hobsbawm, E. J. 1990, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (μεταφ. Χ. Νάντρις), Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Hodder, I. και Hutson, S. 1986, *Διαβάζοντας το παρελθόν – Τρέχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην Αρχαιολογία* (μετάφραση Ν. Κούρκουλου), Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Hooper-Greenhill, E. 1999, Σκέψεις για τη μουσειακή εκπαίδευση και επικοινωνία στη μεταμοντέρνα εποχή, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72, 47-49.

Θέμελης, Π. 2010, *Τα Θέατρα της Μεσσήνης*, Αθήνα, Εκδόσεις ΔΙΑΖΩΜΑ.

Θωμάς, Γ. 1989, *Βιομηχανική αρχαιολογία για τη μελέτη και ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς* (πρόλογος στην ομώνυμη έκδοση του ΥΠΠΟ), Αθήνα.

Ιατρού, Μ. 2003, Η εικονική πραγματικότητα ως διδακτικό μέσο στα αρχαιολογικά εκπαιδευτικά προγράμματα, *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων (8)*, 47-61.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1970, Προϊστορία και Πρωτοϊστορία, Τόμος Α΄, Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1971, Αρχαϊκός Ελληνισμός, Τόμος Β΄, Εκδοτική Αθηνών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1973, Μέγας Αλέξανδρος – Ελληνιστικοί χρόνοι, Τόμος Δ΄, Εκδοτική Αθηνών.

Jones, J.E. 1986, Λαύριο Αγριλέζα, *ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ 41*, 18-19.

Κακαβογιάννης, Ε. 1983, «Εθνικός Δρυμός Σουνίου», *ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ38*, 54-57.

Κακαβογιάννης, Ε. 1984, «Επιλογή τοπωνυμίων της Λαυρεωτικής», *Πρακτικά της Α΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής,* 76-104.

Κακαβογιάννης, Ε. 1984, «Λαυρεωτική», *ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ 39*, 49-55.

Κακαβογιάννης, Ε. 1989, «Αρχαιολογικές έρευνες στην Λαυρεωτική για την ανακάλυψη μεταλλευτικών έργων και μεταλλουργικών εγκαταστάσεων των Προκλασικών χρόνων», *ΑΑΑ XXIII*, 71.

Κακαβογιάννης, Ε. 1989-1991, «Περί του «τύπου ΙΙ» των Αρχαίων Πλυντηρίων της Λαυρεωτικής», *ΑΔ ΜΕΛΕΤΕΣ 44-46*, 1-19.

Κακαβογιάννης, Ε. 1995, «Μεταλλευτικό Εργαστήριο στο Σπιθαροπούσι», *ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ 50*, 61-63.

Κακαβογιάννης, Ε. 2005, Μέταλλα εργάσιμα και συγκεχωρημένα. Η οργάνωση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής από την Αθηναϊκή Δημοκρατία, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, Δημοσιεύματα του αρχαιολογικού δελτίου Αρ.90.

Καπετάνιος, Α. 2013, «Thorikos' theater. Retaining walls - retaining chronologies?», Πρακτικά Συνεδρίου της Βελγικής Αρχαιολογικής Σχολής, *Thorikos 1963-2013: 50 years of Belgian Excavations - Evaluation and Perspectives,* 7 – 8 Οκτωβρίου 2013 (υπό έκδοση).

Κιουσοπούλου, Λ. 2008, Η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων στη σύγχρονη ζωή, *Νομικές Συμβολές 1*, 15-20.

Κλάδος, Γ. 1994, «Πολιτισμός και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Το χθες και η πορεία στο αύριο» στο Ραζή Ζ. και Μπαχάρας Γ. (επιμέλεια), *Πολιτισμός και Τοπική Δημοκρατία*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, 251-254.

Κόκκου, Α. 1977, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα.

Κολώνας, Λ. 2006, «Διαχείριση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων» στο *Αξιοποίηση και Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Πρακτικά Σεμιναρίου, Ελληνική Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα-Δελφοί 17-19 Μαρτίου 2003, Αθήνα, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, 47.

Κόνσολα, Ν. 1990, *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα. Η περιφερειακή διάσταση,* Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Κόνσολα, Ν. 1995, *Η Διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Κόνσολα, Ν. 2006, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Κονοφάγος, Κ. 1970, «Η μέθοδος εμπλουτισμού των μεταλλευμάτων των αρχαίων Ελλήνων εις τα επίπεδα πλυντήρια της Λαυρεωτικής», *ΠΑΑ 29 (Αριθμός 1)*, 3-4.

Κονοφάγος, Κ. και Mussche, Η. 1970, «Τα ελικοειδή πλυντήρια των αρχαίων ελλήνων εις το Λαύριον. Μια απολεσθείσα αρχαία ελληνική εφεύρεση», *ΠΑΑ 29 (Αριθμός 2)*, 3-5.

Κονοφάγος, Κ. και Μπαντέκα, Ε. 1974, «Αι δεξαμεναί ύδατος της αρχαίας μεταλλουργίας εις το Λαύριο και το ειδικό στεγανοποιητικόν επίστρωμα τούτων», *ΠΑΑ 49*, 328-337.

Κονοφάγος, Κ. 1980, *Το αρχαίο Λαύριο και η ελληνική τεχνική παραγωγής του αργύρου*, Αθήνα, Εκδοτική Ελλάδος.

Κονοφάγος, Κ. 1985, «Η εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής τεχνικής εμπλουτισμού των μεταλλευμάτων στο Λαύριο», *Πρακτικά του Α΄ σεμιναρίου Αρχαιομετρίας*, Αθήνα, Ι.Γ.Μ.Ε.

Κορδέλλας, Α. 1869, *Le Laurium*, Marseille, (μετάφραση Α. Κανατούρης 1993), Έκδοση Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής.

Κυριαζή, Ν., 1999, *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Κωνστάντιος, Δ., 2009, *Η ιστορία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο.

Κωτσάκης, Κ. 2001, «Από το έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας» στο *Η μουσειολογία στον 21^{ο} αιώνα - Θεωρία και Πράξη, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 21-24 Νοεμβρίου 1997, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικό Τμήμα ICOM* (επιμ. Μ. Σκαλτσά), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, 196-200.

Λαμπρινουδάκης, Β. 2006α, «Η διαχείριση των αρχαιοτήτων πεδίου: εμπειρίες, προβλήματα και προοπτικές» στο *Η Προστασία του Παρελθόντος, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη – Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή, Αθήνα 12-13 Φεβρουαρίου 1999*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 34-43.

Λαμπρινουδάκης, Β. 2006β, «Προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας της ολοκληρωμένης προστασίας των μνημείων» στο *Αξιοποίηση και Ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Πρακτικά Σεμιναρίου, Ελληνική Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα-Δελφοί 17-19 Μαρτίου 2003, Αθήνα, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, 49-58.

Λεκάκης, Σ. 2011, *Κοινωνικές και οικονομικές οπτικές της πολιτιστικής κληρονομιάς: Η διαχείριση σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση του Αιγαίου και της νήσου Νάξου*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μαλλούχου – Tufano, Φ. 1998, *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα 1834-1939*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Μάργαρη, Ζ. 2008, «Πολιτικές του Πολιτισμού: «Πολιτιστική Κληρονομιά» και Τοπική Αυτοδιοίκηση» στο *Πρακτικά ΙΒ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ανατολικής Αττικής*, Παλλήνη 30 Νοεμβρίου – 3 Δεκεμβρίου 2006, Καλύβια Θορικού Αττικής, Εκδόσεις Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, 715-726.

Μαστραντώνης, Π. 2007, *Διαχείριση αρχαιολογικών έργων: Θεωρητικό Πλαίσιο και Ανάπτυξη Εξειδικευμένων Εργαλείων*, Διατριβή επί διδακτορία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Μουσούρη, Θ. 1999, Μουσεία για όλους; Προγράμματα προσέγγισης στο διεθνή χώρο, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 73, 65-69.

Μουσούρη, Θ. 2009, Σύγχρονες τάσεις στην έρευνα κοινού: προσεγγίσεις που προάγουν τη χειραφέτηση των επισκεπτών, *Τετράδια Μουσειολογίας*, Τεύχος 6, 20-29.

Mossé, C. 2003, *Αλέξανδρος Το πεπρωμένο ενός μύθου* (μετάφραση Λ. Στεφάνου), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμας.

Μπαντέκα, Ε. 1974, *Στεγανοποιητικά κονιάματα αρχαίων δεξαμενών ύδατος*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Μπίρταχας, Π. 2008, Μεσσήνη – Το Ωδείο και το Ανατολικό Πρόπυλο του Ασκληπιείου, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Μπιτσάνη, Ε. 2002, *Πολιτισμός και Τοπική Κοινωνία: η τοπική πολιτιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης 1980-2000*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Μπιτσάνη, Ε. 2004, *Πολιτισμική Διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη- Σχεδιασμός Πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού Προϊόντος*, Αθήνα, Εκδόσεις Διόνικος.

Μπούνια, Α. και Γκαζή, Α. 2012, *Εθνικά μουσεία στην Νότια Ευρώπη. Ιστορία και προοπτικές*, Αθήνα, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο.

Μπουραντάς, Δ. 2001, *Μάνατζμεντ: Θεωρητικό Υπόβαθρο, Σύγχρονες Πρακτικές*, Αθήνα, Εκδόσεις Μπένου.

Νέγρης, Φ. 1881, *Laveries anciennes du Laurion*, Paris.

Παπαδημητρίου, Γ. 1989, «Μορφολογικά στοιχεία και τυποποίηση επίπεδων πλυντηρίων», *Πρακτικά της Α΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής*, 183-207.

Photos-Jones, E., Johnson, P. και Topmesell, G. 1998, «Το νερό, η συλλογή και η χρήση στα πλυντήρια της Αγριλέζας Λαυρίου, 4^{ος} αιώνας», *Πρακτικά της Η΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής*, 395-411.

Pinard, J. 1991, *Η Βιομηχανική Αρχαιολογία* (μετάφραση Γ. Σπανός), Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

Οικονομάκου, Μ. 1983, «Αρχαία Τεχνολογία: Η επεξεργασία των μετάλλων στο Λαύριο», *Αρχαιολογία 9*, 40-44.

Οικονομίδου, Μ. 2008, *Τοσίτσα 1 (1953-1994), Μνήμες Α΄*, Αθήνα, Ευθύνη.

Οικονόμου, Μ. και Tost, L.P. 2009, Αξιολογώντας την αποτελεσματικότητα των νέων τεχνολογιών σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς: Μαθήματα από τρεις μελέτες περίπτωσης στην Ιταλία, στο Βέλγιο και στην Ελλάδα, *Τετράδια Μουσειολογίας*, Τεύχος 6, 37-45.

Ορλάνδος, Α. 1994, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών κατά τους συγγραφείς, τας επιγραφάς και τα μνημεία*, Αθήνα, Αρχαιολογική Εταιρεία.

Πάντος, Π. 1993, Η αρχαιολογική υπηρεσία στη δεκαετία του ’90, *Αρχαιολογία* 46, 11-15.

Πάντος, Π.Α. 2001, *Κωδικοποίηση νομοθεσίας για την πολιτισμική κληρονομιά: κατά θέματα*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Μνημείου και Δημοσιευμάτων.

Παπαρρηγόπουλος, Κ. 2005, *Ιστορία του ελληνικού έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ’ ημάς*, Αθήνα, Εκδόσεις Ερμείας.

Παπαφωτίου, Μ., Κανέλλου, Η., Οικονόμου, Γ. 2007, «Διαχείριση της βλάστησης στον αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας, και μελέτη εγκατάστασης πρασίνου στη ρωμαϊκή βίλλα του χώρου» στο *23^{ο} Επιστημονικό συνέδριο Ελληνικής Εταιρίας Επιστήμης Οπωροκηπευτικών (ΕΕΕΟ)*, Περιλήψεις ανακοινώσεων, Χανιά, 23 -26 Οκτ 2007.

Παπούλιας, Ε. 2012, *Τα δεδομένα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα και οι προοπτικές της (1980-2008): το ελληνικό μοντέλο διαχείρισης και η ευρωπαϊκή εμπειρία*, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιφερειακή Τοπική Ανάπτυξη, Περιβάλλον- Πολιτισμός – Τουρισμός – Περιφερειακή Ανάπτυξη, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Αθήνα 2008.

Πετράκος, Β. 1987, Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας, *Αρχαιολογία & Τέχνες 25*, 54-63.

Πετράκος, Β. 1989, Ιδεογραφία της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, *Αρχαιολογική Εφημερίς 126*, 3-24.

Πετράκος, Β. 2003α, Οι Ελληνικές Αρχαιότητες, Κειμήλια ή Εμπόρευμα, *Μέντωρ 68*, 97-112.

Πετράκος, Β. 2003β, Αρχαιοθηρία και Ιδεαλισμός, *Μέντωρ 69*, 136-145.

Προβατάς, Δ. 1997, «Τοπική ανάπτυξη. Προοπτικές» στο: *Τοπική Αυτοδιοίκηση-Αποκέντρωση*, τ.4.

Πρωτοψάλτης, Ε.Γ. 1967, *Ιστορικά έγγραφα περί Αρχαιοτήτων και Λοιπών Μνημείων της Ιστορίας κατά τους Χρόνους της Επανάστασης και του Καποδίστρια*, Αθήνα.

Σαβαλάνος, Ι., Γεωργοπούλου – Ντ΄ Αμίκο, Ι., Γιαννάκης, Ξ. 2001, «Αρχαιολογικοί χώροι: Στρατηγική επέμβασης – Σχεδιασμός ανάδειξης» στο *Η μουσειολογία στον 21^{ο} αιώνα - Θεωρία και Πράξη, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 21-24 Νοεμβρίου 1997, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικό Τμήμα ICOM* (επιμ. Μ. Σκαλτσά)*,* Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, 251-259.

Σηφάκη Ε. και Σηφάκης Γ. 2007, «Πολιτιστικό μάρκετινγκ και νέες τεχνολογίες στην υπηρεσία των πολιτιστικών οργανισμών» στο *Πρακτικά του Πανελλήνιου Συνεδρίου Νέες Τεχνολογίες και Μάρκετινγκ*, 24-25 Μαΐου 2007, Ιεράπετρα: Τμήμα Εμπορίας και Διαφήμισης, ΤΕΙ Κρήτης, 262-266.

Slotta, R. 1992, *Εισαγωγή στη βιομηχανική αρχαιολογία*, (μετάφραση Α. Παπαδόπουλος), Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

Σκοπετέα, Ε. 1988, Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), Αθήνα, Εκδόσεις Πολύτυπο.

Σωφρονίδου, Μ. 2008, Ο προϊστορικός λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς: Μία πρώτη εισαγωγή, *Ανάσκαμμα* 1:9-26.

Τάτσης, Ν. 1999, *Κοινωνιολογία: κοινωνική οργάνωση και πολιτισμικές διεργασίες*, Τόμος Β’, Αθήνα, Εκδόσεις Οδυσσέας.

ΤΕΔΚΝΑ, 1994, «Πολιτισμός και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Ύδρα 13-15 Μαΐου 1993» στο *Πρακτικά και Συμπεράσματα του Συνεδρίου: Πολιτισμός και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, Αθήνα.

Τρατσέλα, Μ. 2013, Ιστορικότητα και τοπίο: Σύγχρονοι προβληματισμοί για τον σχεδιασμό αρχαιολογικών χώρων, *Ανάσκαμμα* 6, 63-78.

Τροβά, Ε. 1992, *Η έννοια του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος κατά το Σύνταγμα του 1975/86*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Τσάιμου, Κ. 1988, *Εργασία και ζωή στο αρχαίο Λαύριο σε εγκατάσταση εμπλουτισμού Μεταλλευμάτων τον 4^{ο} αι. π.Χ.*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Χουρμουζιάδη, Α. 2002, «Το πρόγραμμα της αναπαράστασης» στο *Δισπηλιό: 7500 Χρόνια Μετά* (επιστ. επιμ. Γ. Χ. Χουρμουζιάδης), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 331-348.

Χουρμουζιάδη, Α. 2006, *Το Ελληνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: ο εκθέτης, το έκθεμα, ο επισκέπτης*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας.

Χουρμουζιάδη, Α. 2008, Επισκέπτες, *Ανάσκαμμα* 2: 121-157.

Χουρμουζιάδης, Γ. Χ. 1996, *Ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κώδικας.

Χουρμουζιάδης, Γ. Χ. 1999, *Λόγια από Χώμα,* Σκόπελος, Εκδόσεις Νησίδες.

Χουρμουζιάδης, Γ. Χ. 2002, «Οι Ανασκαφές στο Δισπηλιό» στο *Δισπηλιό: 7500 Χρόνια Μετά* (επιστ. επιμ. Γ. Χ. Χουρμουζιάδης), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 11-23.

Χριστοφιλόπουλος, Δ. 2002, Πολιτιστικό Περιβάλλον – Χωρικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

Ambrose, T. and Paine, C. 1993, *Museum Basics*, London Routledge.

Ardaillon, E. 1897, *Les mines de Laurion dans l΄ antiquité*, Paris.

Bassand, M. 1986, *Partners in regional development upwards and downward cultural dynamics*, Council of Europe, Project No 10, Strasbourg.

Bitgood, St. 1992, “Visitor orientation and circulation: Some general principles”, αναδημοσίευση στο Durbin, G. (επιμ) *Developing Exhibitions for Lifelong Learning*. London, The Stationery Office, 149-151.

Clarke, C. 2004, “The politics of storytelling: electronic media in archaeological interpretation”, *World Archaeology*, Vol. 36(2), 275-286.

Cleere, H. 1989, “World Cultural resource management: problems and perspectives”, in Henry Cleere, *Approaches to the Archaeological Heritage: A Comparative Study of World Cultural Resource Management Systems*, Cambridge University Press.

Copeland, T. 2004, “Presenting Archaeology to the Public, Constructing insights on-site”, στο Merriman, N. (ed), *Public Archaeology*, Routledge: London, New York, 132-144.

De la Torre, M. και Mac Lean, M. 1995, “The Archaeological Heritage in the Mediterranean Region”, στο De la Torre, M. (ed), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and J. Paul Getty Museum, 6-12 May, 5-14.

Economou, M. 2003, “New Media for Interpreting Archaeology in Museums: Issues and Challenges” στο Doer, M. and Sarris, A. (eds), *The Digital Heritage of Archaeology, Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*, Proceedings of the 30th Conference, Heracleion, Crete, April 2002, 371-375.

Falk, J.H. και Dierking, L.D. 1992, *The Museum Experience*, Edward Brothers: Michigan, USA.

Green, E. L. 1984,” Introduction”, in E.L. Green, *Ethics and Values in Archaeology*, New York: The Free Press.

Gourgouris, S. 1996, *Dream nation: Enlightenment, colonization and the institution of modern Greece*, Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Gratsia, E. 2010, Citizen and monument. The case of the Greek island of Naxos, στο *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12,1, 75-86.

Hamilakis, Y. & Yalouri, E. 1996, Antiquities as symbolic capital in modern Greek society, *Antiquity 70*, 117-126.

Hamilakis, Y. 2004, The Fragments of Modernity and the Archaeologies of the Future, *Modernity*, Vol. 11, 55-59.

Hamilakis, Y. 2007, *The nation and its ruins: Antiquity, archaeology, and national imagination in Greece*, Oxford, Oxford University Press.

Hein, G. 1995, The Constructivist Museum, *Journal of Education in Museums* 16, 21-23.

Hill, L., O' Sullivan, C. και O' Sullivan, T. 2003, *Creative Arts Marketing*, London and New York, Routledge.

Holtorf, C. 2007, Can you hear me at the back? Archaeology, communication and society, *European Journal of Archaeology*, Vol. 10 (2-3),149-165.

Jones, J. E. 1976, Laveries (Ergasteria) sur la pente nord de la haute Agrileza, *Ant. Cl. XLV*, 149-172.

Jones, J.E. 1983, An Athenian silver-mine ergasterion at Agrileza in the Laureotike, *Πρακτικά Του XII Συνεδρίου Κλασσικής Αρχαιολογίας*, 269-272.

Kotsakis, K. 1998, The past is ours; images of the Greek Macedonia, στο *Archaeology under fire: Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East* (επιμέλ. L. Meskell), 44-67.

Lambrinou, L. 2010, Preserving a monument: The example of the Parthenon, *Conservation and Management of Archaeological Sites 12, 1*, 60-74.

Lord, B. 2002, "The Purpose of Museum Exhibitions" στο Lord, B. και Dexter Lord, G. (επιμ) *The Manual of Museum Exhibitions*, Altamira Press, σελ. 11-22.

Marchand, S.L. 1996, *Down from Olympus: Archaeology and philhellenism in Germany 1750-1970*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Marshall, Y. 2002, "What is community archaeology", *World Archaeology*, Vol. 34(2), 211-219.

Merriman, N. και Swain, H. 1999, "Archaeological archives: serving the public interest", *European Journal of Archaeology*, Vol. 2 (2), 249-267.

Merriman, N. 2000, *Beyond the glass case: the past, the heritage and the public*, London, UCL Institute of Archaeology.

Mishara, J. 1986, The plasters of the ore washing structures at Laurion, *Archaeometry*, Proceedings of the 25th International Symposium of Archaeometry, May 19-23 1986, 191-205.

Papaioannou, G., Gaitatzes, A., Christopoulos, D. 2003, «Enhancing Visual Reality Walkthroughs of Archaeological Sites» στο *4th International Symposium on Virtual Reality*, Archaeology and Intelligent Cultural Heritage.

Photos-Jones, E. και Jones, J.E. 1994, «The building materials and industrial remains at Agrileza, Laurion, 4thc. BC and their contribution to the workings at the site», *Annual of the British School at Athens 89*,307-358.

Piacente, M. 2002, "Multimedia: Enhancing the Experience", στο Lord, B. and Lord, G.D. (eds), *The Manual of Museum Exhibitions*, Walnut Creek: Altamira Press, 222-234.

Roessel, D. 2002, *In Byron's shadow: Modern Greece in the English and American imagination*, Oxford, Oxford University Press.

Sivan, R. 1995, "The Presentation of Archaeological Sites" στο De la Torre, M. (ed), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and J. Paul Getty Museum, 6-12 May, 51-59.

Smith, L. 2004, *Archaeological theory and the politics of cultural heritage*, London.

Sullivan, S. 1995, "A Planning Model for the Management on Archaeological Sites", στο De la Torre, M. (ed), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and J. Paul Getty Museum, 6-12 May, 15-26.

Sylaiou, S., Liarokapis, F., Kotsakis, K., Patias, P. 2009, Virtual Museums, A survey and some issues for consideration, *Journal of Cultural Heritage*, 10(4), 520-528.

Tylor, E. 1958, *Primitive Culture, Smith*, Closeister, Massachusetts.

Van Gelder, K., Old Excavations near the Top of the Velatouri at Thorikos: a Revision, *Thorikos reports and studies 10.3*, 15-49.

Van Liefferinge, K., Stal, C., και De Wulf, A. The Thorikos Excavations 1963 – 2010 in Maps, *Thorikos reports and studies 10.2*, 5-13.

Veremis, T. 1989, From the national state to the stateless nation 1821-1910, *European History Quarterly* 19(2), 135-148.

Voudouri, D. 2008, Greek legislation concerning the international movement of antiquities and its ideological and political dimensions, στο *D. Damaskos, D. Plantzos (επιμ.), A singular antiquity,* 125-139.

Δικτυακοί Τόποι

Ανάσκαμμα - Ανασκαφικό περιοδικό
www.anaskamma.files.wordpress.com

Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο – Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
www.archaeocadastre.culture.gr

Βικιπαίδεια - Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια
www.wikipedia.org

Γρατσία, Ε., 2007, *Τα προβλήματα των μνημείων και η συμβολή των Ναξιωτών στην προστασία τους*, Ομιλία στην εκδήλωση του προγράμματος "Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία", 03.08.07, Νάξος, 1-7.
www.topikeskoinoniesmnimeia.wordpress.com

Δήμος Λαυρεωτικής
www.lavreotiki.gr

Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage/TICCIH)
www.ticcih.org

Διεθνής Επιτροπή για την Ιστορία της Τεχνολογίας (ICOHTEC)
www.icohtec.org

Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS)

www.icomos.org

Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM)

www.icom.museum

Δίον Αρχαιολογικό Πάρκο

www.ancientdion.org

Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO)

www.en.unesco.org

Ελληνική Εθνική Επιτροπή για την UNESCO

www.unesco-hellas.gr

Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού

www.ellet.gr

Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS

www.icomoshellenic.gr

Ελληνικό Τμήμα του TICCIH

www.ticcih.gr

Europa-Σύνοψη της νομοθεσίας της Ε.Ε.

www.europa.eu/legislation_summaries/index_el.htm

Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Ε.Τ.Α.Α. Α.Ε.)

www.eetaa.gr

Επισκήνιον - Κίνηση Πολιτών Για Την Ανάδειξη Του Αρχαίου Θεάτρου Αχαρνών

www.episkinion.org

Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Ενώσεων Βιομηχανικής και Τεχνικής Κληρονομιάς (E-FAITH)

www.e-faith.org

Ηλεκτρονικό περιοδικό MOnuMENTA

www.monumenta.org

Θέμελης, Π., 2014, Αρχαία Μεσσήνη: Πριν και μετά, Ομιλία στην Κίνηση Πολιτών «Διάζωμα», *Νέες μορφές πολιτιστικής διαχείρισης*, 2 Απριλίου 2014, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών.

www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=360

Ιστότοπος για την Αρχαία Μεσσήνη

www.ancientmessene.gr

Ιστοσελίδα του προγράμματος της MOnuMENTA «Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία»

www.tkm.monumenta.org

Ιστότοπος "NAFTEMPORIKI.gr"

www.naftemporiki.gr

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Λαυρίου

www.kpe-lavriou.att.sch.gr

Κλεφτογιάννη, Ι., Συνέντευξη με τον αρχαιολόγο Πέτρο Θέμελη, 3 Αυγούστου 2013, «Οταν πρωτόρθα εδώ, δεν είχα πού να φάω και πού να κοιμηθώ», Έντυπη Έκδοση Εφημερίδας Ελευθεροτυπία.

www.enet.gr

Λαμπρινουδάκης, Β., 2007, *Η διαχείριση της πέτρας του νερού και του πρασίνου. Ανάδειξη έργων τέχνης και τεχνικής της αρχαιότητας*, Ομιλία στην εκδήλωση του προγράμματος “Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία”, 03.08.07, Νάξος, 1-4.

www.topikeskoinoniesmnimeia.wordpress.com

Λεκάκης, Σ., 2007, *Τα μνημεία και η ιστορία των αρχαιολογικών ερευνών στη Νάξο*, Ομιλία στην εκδήλωση του προγράμματος “Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία”, 03.08.07, Νάξος.

www.topikeskoinoniesmnimeia.wordpress.com

Μπελογιάννη, Μ., 2013, Η Αρχαία Μεσσήνη μέσα από τους χώρους θέασης και ακρόασης, *Ελληνικό Πανόραμα*, Τεύχος 96, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2013, 106-127.

www.elliniko-panorama.gr

Παγκόσμια Ένωση για την Συντήρηση (IUCN World Conservation Congress)

www.iucn.org

Πανευρωπαϊκή Ομοσπονδία για την Κληρονομιά (Europa Nostra)

www.europanostra.org

Πρόγραμμα «*Μονοπάτια πολιτισμού»*

www.monopatiapolitismou.gr

Το Σύνταγμα της Ελλάδας

www.hellenicparliament.gr

Σύλλογος Ενεργών Πολιτών «Η Μέδουσα»

medousaeretrias.wordpress.com

Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου

www.ltp.ntua.gr

Τσόκας, Μ. (σκηνοθεσία), 24 Νοεμβρίου 2013, «Πέτρος Θέμελης:

Άγγιξα…Αγάπησα…Έσκαψα...», ντοκυμαντέρ.

www.diazoma.gr

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

www.culture.gr

Φεστιβάλ Αρχαίας Μεσσήνης - Festival of Ancient Messene

www.ancientmessenefestival.blogspot.gr

Forum επικοινωνίας και συζήτησης του προγράμματος της MOnuMENTA «Τοπικές Κοινωνίες & Μνημεία»

www.topikeskoinoniesmnimeia.wordpress.com

Παράρτημα

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΝΠΔΔ ΘΟΡΙΚΟΣ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

Ημερομηνία Συνέντευξης: 1η Μαΐου 2014

Α. Δημογραφικές ερωτήσεις

Α.1 *Στοιχεία συνεντευξιαζόμενου.*

Ονοματεπώνυμο: Μπίστας Εμμανουήλ του Σταύρου

Οργανική θέση: Πρόεδρος του ΝΠΔΔ Θορικός - Θεματικός αντιδήμαρχος αθλητισμού και πολιτισμού

Διεύθυνση ΝΠΔΔ Θορικός: Αγίας Παρασκευής 1, Λαύριο.

Τηλέφωνο επικοινωνίας: 2292027774

E-mail: lookingstars@hotmail.com

Α.2 *Πληθυσμός του Δήμου Λαυρεωτικής.*

Ο Δήμος Λαυρεωτικής έχει 24.000 μόνιμους κατοίκους, όμως τους θερινούς μήνες με τις εξοχικές κατοικίες ο πληθυσμός αγγίζει τις 100.000.

Β. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η αναζήτηση του τρόπου οργάνωσης του πολιτιστικού τομέα του Δήμου Λαυρεωτικής.

Β.1 *Ποια είναι η διοικητική δομή του πολιτιστικού τομέα του Δήμου Λαυρεωτικής και πόσοι εργάζονται σε κάθε τμήμα;*

Υπεύθυνο για όλα τα θέματα πολιτισμού και αθλητισμού είναι το Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου με την επωνυμία «Θορικός». Το Διοικητικό Συμβούλιο είναι 11μελές και απαρτίζεται από οκτώ Δημοτικούς Συμβούλους, δύο δημότες και έναν εκπρόσωπο των εργαζομένων του Νομικού Προσώπου. Η θητεία του ακολουθεί τη θητεία του Προεδρείου του Δημοτικού Συμβουλίου. Το Νομικό Πρόσωπο αποτελείται από το τμήμα αθλητισμού, το τμήμα πολιτισμού, καθώς και ένα αυτοτελές γραφείο περιβάλλοντος και πολιτιστικού τουρισμού. Τα άτομα που απασχολούνται σε αυτά συνολικά είναι τρία, δύο μόνιμοι υπάλληλοι του δήμου και ο πρόεδρος, ο οποίος είναι αιρετός.

Β.2 *Θεωρείτε ότι η πολιτιστική δραστηριότητα του Δήμου βασίζεται κυρίως*
α) στην παραγωγή πολιτιστικών προϊόντων (π.χ. μέσω της στήριξης συλλογικοτήτων ή δημιουργών της περιοχής, μέσω της ανάδειξης μνημείων κ.α.) ή
β) στην κατανάλωση των πολιτιστικών προϊόντων (π.χ. μέσω της διοργάνωσης εκδηλώσεων, συναυλιών, εκθέσεων κ.α.);

Η πολιτιστική δραστηριότητα του δήμου Λαυρεωτικής βασίζεται τόσο στην παραγωγή, όσο και στην κατανάλωση των πολιτιστικών προϊόντων.

Β.3 *Ποιο είναι το συγκριτικό πλεονέκτημα του Δήμου στον πολιτιστικό τομέα έναντι άλλων δήμων της περιοχής; Εντάσσεται το πλεονέκτημα αυτό στις αρμοδιότητες του δήμου;*

Το συγκριτικό πλεονέκτημα του δήμου είναι κατά κύριο λόγο η γεωγραφική του θέση, αλλά και οι υποδομές, το λιμάνι του Λαυρίου δηλαδή και οι δύο μαρίνες στο λιμάνι και στη θέση Πουνταζέζα, η OLYMPIC MARINE. Όπως ήδη έχω αναφέρει, ο πληθυσμός της περιοχής ανέρχεται στις 100.000 τους θερινούς μήνες. Η πόλη από

την άλλη πλευρά, λόγω της ιστορικής της διαδρομής αποτελεί ένα ζωντανό μνημείο, με πλήθος νεοκλασικών κτηρίων που της προσδίδουν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Επίσης, διαθέτουμε αρχαιολογικό και ορυκτολογικό μουσείο, το τεχνολογικό πάρκο Λαυρίου. Οπωσδήποτε το πλεονέκτημα αυτό εντάσσεται στις αρμοδιότητες του δήμου, ο οποίος προσπαθεί να το αξιοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερο.

Β.4 *Πώς αυτό αξιοποιείται αναπτυξιακά;*

Με την πραγματοποίηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων. Ο δήμος ενθαρρύνει την ίδρυση και δράση πολιτιστικών συλλόγων με καταγωγή, συνολικά διαθέτουμε 9 συλλόγους. Επιπλέον, το Φεστιβάλ *Θορίκια*, που διοργανώνει ο δήμος τα τελευταία χρόνια, αποτελεί τη μεγάλη κινητοποίηση δήμου και πολιτών, όπως για παράδειγμα την περσινή εκδήλωση στη Μακρόνησο, αλλά και άλλες μουσικές και θεατρικές παραστάσεις στο Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου, καθώς και στον αρχαιολογικό χώρο του Σουνίου, τη γνωστή *Βραδιά Πανσελήνου* του Αυγούστου.

Β.5 *Ποιος είναι υπεύθυνος για την κατάρτιση του πολιτιστικού προγράμματος του Δήμου;*

Το ΝΠΔΔ Θορικός και κατ΄ επέκταση ο εκάστοτε πρόεδρός του.

Β.6 *Απασχολούνται ειδικοί σύμβουλοι στην κατάρτιση του πολιτιστικού προγράμματος του Δήμου;*

Όχι, δεν προβλέπεται από την επικείμενη νομοθεσία οι πρόεδροι των ΝΠΔΔ να απασχολούν ειδικούς συμβούλους.

Β.7 *Υπάρχει διαδικασία διαλόγου με τον πολίτη για την κατάρτιση του πολιτιστικού προγράμματος του Δήμου;*

Βεβαίως, μέσω ενημερωτικού υλικού, όπως τα φυλλάδια που διανέμονται και τον τοπικό τύπο, αλλά και μέσω των κοινωνικών δικτύων και των πολιτιστικών συλλόγων.

Β.8 *Η πολιτιστική δραστηριότητα του Δήμου θεωρείτε ότι είναι ορατή στην καθημερινότητα των πολιτών (συμμετοχή στις δραστηριότητες, συμμετοχή στη διοργάνωση, οργάνωση μέσα στην πόλη των δραστηριοτήτων κ.ά.);*

Ναι και αυτό γίνεται αντιληπτό από τη συνεχώς αυξανόμενη συμμετοχική δράση της τοπικής κοινωνίας.

Γ. Ερευνητικό Ερώτημα:
Η πολιτιστική πολιτική του Δήμου (άξονες και δραστηριότητες).

Γ.1 *Ποιοι είναι οι στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής του Δήμου; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.*

Η προβολή των αρχαιολογικών χώρων της πόλης, αλλά και γενικότερα των μνημείων της. Η πόλη του Λαυρίου έχει πλήθος μνημείων, καθώς και πολλά νεοκλασικά κτήρια, τα οποία της χαρίζουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της. Επακόλουθη βεβαίως θα είναι και η αύξηση της επισκεψιμότητας της πόλης και των μνημείων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την τουριστική και οικονομική ανάπτυξη μας.

Γ.2 *Ποιοι είναι οι άξονες της πολιτιστικής πολιτικής του Δήμου;*

Στόχος της πολιτιστικής πολιτικής του Δήμου είναι η οργάνωση και λειτουργία υπηρεσιών με γνώμονα την καλύτερη εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων σε σχέση με τους τομείς περιβάλλοντος, παιδείας και αθλητισμού. Στις δραστηριότητες του ΝΠΔΔ περιλαμβάνεται και η ανάληψη, κατάρτιση και υλοποίηση προγραμμάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση και άλλους Εθνικούς ή Ευρωπαϊκούς φορείς στον κοινωνικό, εκπαιδευτικό, επιμορφωτικό, πολιτιστικό, περιβαλλοντικό και αθλητικό τομέα για την ευόδωση του σκοπού του Νομικού Προσώπου και την κοινωνική, εκπαιδευτική, πολιτιστική, περιβαλλοντική και αθλητική ανάπτυξη της περιοχής του Δήμου Λαυρεωτικής.

Μέσα στους σκοπούς του ΝΠΔΔ είναι και η προστασία και διαχείριση των υδάτινων πόρων, η παρακολούθηση του προγράμματος *Καθαρές Θάλασσες*, η λειτουργία όλων των μέσων ανάτασης του πνεύματος με διοργανώσεις συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων και όλων των ειδών των πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Γ.3 *Ποιες οι σημαντικότερες δραστηριότητες του Δήμου για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξή του;*

Την τελευταία τριετία τα οικονομικά του δήμου δεν επιτρέπουν την αυξημένη δράση, ωστόσο γίνεται προσπάθεια απορρόφησης των κοινοτικών κονδυλίων.

Γ.4 *Ενθαρρύνετε τις διαδημοτικές δραστηριότητες; Αν ναι, αναφέρετε κάποιες*.

Βεβαίως, όπως για παράδειγμα τη συνδιοργάνωση με το δήμο Κέας της εκδήλωσης στη Μακρόνησο, αλλά και στο αθλητικό χώρο όπως το Φεστιβάλ Γενικής Γυμναστικής με τη συμμετοχή 18 δήμων της Αττικής. Επίσης, η ανταλλαγή πολιτιστικών προϊόντων με χορωδίες, φιλαρμονικές και θεατρικές ομάδες.

Γ.5 *Έχει μεριμνήσει ο Δήμος για την επαρκή ενημέρωση των κατοίκων για τις πολιτιστικές δραστηριότητες και τις υποδομές του;*

Βεβαίως. Με τη διανομή φυλλαδίων, με δημοσιεύματα και διαφημίσεις στον τοπικό τύπο, αλλά και σε πολιτιστικούς ιστότοπους και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Γ.6 *Εμπλέκονται οι αρχαιολογικοί χώροι της Λαυρεωτικής (αρχαία πλυντήρια, θέατρο Θορικού) στο πολιτιστικό πρόγραμμα του Δήμου; Αν ναι, ποιες είναι αυτές οι πολιτιστικές δραστηριότητες;*

Δυστυχώς, δεν εμπλέκονται στον επιθυμητό βαθμό. Αν και ο δήμος έχει κάνει αίτηση για την αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων εδώ και 2,5 περίπου χρόνια, όπως την πραγματοποίηση εκδηλώσεων στο Θέατρο του Θορικού και τη δημιουργία διαδρομής με τραίνο στις μεταλλευτικές στοές της περιοχής, η Αρχαιολογική Υπηρεσία δεν έκδωσε σχετικές άδειες. Ωστόσο, πραγματοποιούμε περιπάτους στα αρχαία πλυντήρια στην Καμάριζα και στο Σούνιο, όπως και εκδηλώσεις σαν αυτή που προανέφερα στη Μακρόνησο.

Γ.7 *Υπάρχουν οικονομικά ή κοινωνικά οφέλη από τις πολιτιστικές δραστηριότητες του Δήμου; Πόσο ικανοποιητικά είναι αυτά;*

Βεβαίως και υπάρχουν οικονομικά και κοινωνικά οφέλη, σε ικανοποιητικό και επομένως ενθαρρυντικό βαθμό.

Γ.8 *Συμμετέχει ο Δήμος Λαυρεωτικής σε Ευρωπαϊκά Προγράμματα που έχουν ως αντικείμενο τον πολιτισμό; Αν ναι, ποια είναι αυτά και τι χρονικό ορίζοντα έχουν;*

Έχει υποβάλει ο δήμος αίτηση με προτάσεις για το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα ERASMUS PLUS για το χρονικό διάστημα 2014-2020. Αλλά συνεργάζεται και με την πανεπιστημιακή κοινότητα. Συγκεκριμένα το τμήμα θεατρικών σπουδών του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και το διεθνές μεταπτυχιακό πρόγραμμα με θέμα το αρχαιοελληνικό δράμα διοργανώνοντας το «Θερινό σχολείο αρχαίου ελληνικού δράματος», στο οποίο συμμετέχουν φοιτητές, καθηγητές και υποψήφιοι διδάκτορες από τα πανεπιστήμια της Οξφόρδης, της Σορβόννης και της Βενετία, αλλά και από όλο τον κόσμο. Τέλος, και πιο πρόσφατη, η συνεργασία με το Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου και το Τμήμα Γραφιστικής του ΤΕΙ Αθήνας με έκθεση έργων των φοιτητών και τα μαθήματα σχεδίου Master Class.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΕΝΕΡΓΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΕΡΕΤΡΙΑΣ «Η ΜΕΔΟΥΣΑ»

Ημερομηνία Συνέντευξης: 14η Μαΐου 2014

Α. Ερευνητικό Ερώτημα:

Ερωτήσεις για την ιδέα σύστασης του συλλόγου και τη στοχοθέτησή του.

Α.1 *Στοιχεία συνεντευξιαζόμενου.*

Ονοματεπώνυμο: Παπαρούπας Βασίλειος.

Επάγγελμα: Πτυχιούχος του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης πολιτισμικών αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Θέση στο σύλλογο: Ταμίας

Τηλέφωνο επικοινωνίας: 6982224901

E-mail: vacilis_91@hotmail.com

Α.2 *Πότε ιδρύθηκε ο σύλλογος της Μέδουσας;*

Τον χειμώνα του 2010.

Α.3 *Πώς ξεκίνησε η ιδέα σύστασης του συλλόγου και ποιοι οι στόχοι του;*

Ο σύλλογος συστάθηκε από μια ομάδα πολιτών, οι οποίοι βλέποντας τα κακώς κείμενα του δήμου και την αδράνεια της τοπικής αρχής, αποφάσισαν να βάλουν ένα λιθαράκι στη βελτίωση και την ανάδειξη της Ερέτριας σε όλους τους τομείς. Ταυτόχρονα, στοχεύει στην κινητοποίηση των κατοίκων της πόλης και την δημιουργία νέων πεδίων σκέψης και δράσης, καθώς και τη σύσφιξη των δεσμών.

Α.4 *Ποια η πολιτιστική δραστηριότητα του συλλόγου;*

Ο σύλλογος συμμετέχει σε κάθε πολιτιστική δραστηριότητα της πόλης με κάθε είδους προτάσεις και ενέργειες, από την οργάνωση φεστιβάλ με μουσικά και θεατρικά δρώμενα, περιβαλλοντικές δράσεις, θεματικές εκδηλώσεις την περίοδο των γιορτών, κινητοποιήσεις στην ανάδειξη της πλούσιας ιστορίας της Ερέτριας μέχρι την αναβίωση του αρχαίου θεάτρου και τη δημιουργία πολιτιστικού πάρκου. Ταυτόχρονα, μέλη του συλλόγου βοηθούν στη δημιουργία του Λαογραφικού Μουσείου της πόλης. Ακόμη, στέκεται αρωγός σε κάθε κίνηση της δημοτικής αρχής ή των υπόλοιπων συλλόγων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή.

Α.5 *Ποιος ο δικός σας ρόλος;*

Ο ίδιος με κάθε ενεργού πολίτη η/ και φίλου της Μέδουσας, να συμμετέχω, να προτείνω και να κινητοποιούμαι με κάθε δυνατό τρόπο για μια Ερέτρια και κατ΄ επέκταση ένα κόσμο πιο όμορφο και ανθρώπινο.

Β. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η αναζήτηση του ρόλου του συλλόγου στις πολιτιστικές δραστηριότητες του Δήμου Ερέτριας.

Β.1 *Ποιος ο ρόλος του συλλόγου στην αποκατάσταση, συντήρηση και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων της πόλης σας;*

Καίριος. Ο σύλλογος συμμετέχει ενεργά σε κάθε κίνηση αποκατάστασης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων (καθαρισμοί, παραστάσεις στα πλαίσια του φεστιβάλ, ποδηλατοδρομίες, επισκέψεις) με κορυφαία δράση την επικοινωνία με το «Διάζωμα» για το αρχαίο θέατρο της πόλης.

Β.2 *Θα μπορούσατε να αναφέρετε ένα παράδειγμα ενεργούς παρέμβασης του συλλόγου σας που αφορά στους αρχαιολογικούς χώρους της Ερέτριας;*

Όπως προαναφέρθηκε, η πρωτοβουλία της Μέδουσας να επικοινωνήσει με τον κ. Μπένο και το Διάζωμα, για την ανάδειξη του σπουδαιότερου, από άποψη

θέασης και ακουστικής θεάτρου, της αρχαίας Ελλάδας, αυτό της πόλης μας, που η κρατική αδιαφορία το πέρασε στα αζήτητα.

Β.3 *Πιστεύετε ότι είναι ικανοποιητική η συμμετοχή των πολιτών στις δράσεις του συλλόγου; Υπάρχουν περιθώρια μεγαλύτερης εθελοντικής συμμετοχής και με ποιους τρόπους θα επιτευχθεί αυτό;*

Η δράση είναι ικανοποιητική με περιθώρια αύξησης του αριθμού των συμμετεχόντων, στόχος ο οποίος θα επιτευχθεί με τη δημοσιοποίηση και προβολή των δράσεων αλλά και τη συνδρομή των κρατικών φορέων στις προσπάθειες αυτές. Οι χαλεποί καιροί που διανύουμε και η ανάγκη για αγάπη και εθελοντισμό, θέλω να πιστεύω, ότι θα ενισχύσουν το πνεύμα αλληλεγγύης.

Β.4 *Ποιες ηλικιακές ομάδες συμμετέχουν πιο ενεργά στις προσπάθειες του συλλόγου σας;*

Προς μεγάλη χαρά όλες οι ηλικιακές ομάδες. Ο σύλλογός μας αριθμεί σημαντικό αριθμό εθελοντών από 20 έως και 80 χρονών, αλλά και τα ανήλικα μεδουσάκια μας, πολλά από τα παιδάκια δηλαδή των μελών μας.

Β.5 *Απασχολούνται ειδικοί σύμβουλοι στην κατάρτιση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων του συλλόγου;*

Σε κάθε περίπτωση που θα χρειαστεί απασχολούνται.

Β.6 *Ποια τα συνηθέστερα προβλήματα που αντιμετωπίζετε ως σύλλογος και πώς τα αντιμετωπίζετε (αναφέρετε κάποια ενδεικτικά);*

Αμφισβήτηση για το ανιδιοτελές του έργου στο οποίο απάντηση αποτελεί η ακούραστη δράση του συλλόγου σε κάθε τομέα, η αναγνώριση από το κοινωνικό σύνολο και φυσικά διαφάνεια από το Δ.Σ, η δυσκολία στην ανεύρεση οικονομικών πόρων που αντιμετωπίζεται με προσωπικά έξοδα και χορηγίες και η κρατική αναλγησία, την οποία προσπαθούμε να θεραπεύσουμε με συνεχείς πιέσεις και εγρήγορση.

Γ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η γνώμη του συλλόγου ενεργών πολιτών για την πολιτιστική δραστηριότητα του δήμου του.

Γ.1 *Η πολιτιστική δραστηριότητα του Δήμου θεωρείτε ότι είναι ορατή στην καθημερινότητα των πολιτών (συμμετοχή στις δραστηριότητες, συμμετοχή στη διοργάνωση, οργάνωση μέσα στην πόλη των δραστηριοτήτων κ.ά.)*

Όχι είναι περιορισμένη και χωρίς επαρκή προβολή.

Γ.2 *Έχει μεριμνήσει ο Δήμος για την επαρκή ενημέρωση των κατοίκων για τις πολιτιστικές δραστηριότητες και τις υποδομές του;*

Ενημερώνει ελλιπώς και αρκετές φορές καθυστερημένα.

Γ.3 *Υπάρχει διαδικασία διαλόγου του Δήμου με τον πολίτη για την κατάρτιση του πολιτιστικού προγράμματος;*

Εξαρτάται από την ατζέντα των δημοτικών συμβουλίων και το πνεύμα καλής θέλησης, όταν αυτό επιδεικνύεται.

Γ.4 *Εμπλέκονται οι αρχαιολογικοί χώροι της Ερέτριας στο πολιτιστικό πρόγραμμα του Δήμου; Αν ναι, ποιες είναι αυτές οι πολιτιστικές δραστηριότητες;*

Ναι, όσον αφορά τις πολιτιστικές δράσεις υπό την αιγίδα του Δήμου, αλλά κρίνονται περιορισμένες σε σχέση με το μεγαλείο της ιστορίας της πόλης. Κυρίως αναφέρονται στο αρχαίο θέατρο, με εκδηλώσεις κατά τους θερινούς μήνες και στους χώρους δραστηριοποίησης της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής.

Γ.5 *Με ποιους τρόπους συμμετέχει ο σύλλογος στις πολιτιστικές δραστηριότητες της Ερέτριας;*

Με κάθε τρόπο και συχνά πρωτοστατεί και τις ενισχύει. Η συμβολή εθελοντών σε κάθε εργασία, η επικοινωνία με τους αρμόδιους φορείς, η συνεχής ενημέρωση στα συμβούλια, η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων σε κάθε εκδήλωση του συλλόγου, η προσπάθεια για δημιουργία πολιτιστικού πάρκου αλλά και η πρωτοτυπία σε νέες δράσεις για την προβολή της ερετριανής πολιτιστικής κληρονομιάς είναι οι κύριοι τρόποι συμμετοχής στα πολιτιστικά δρώμενα.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΛΑΥΡΙΟΥ

Α. Δημογραφικές ερωτήσεις

Α.1 Όνομα, ηλικία, εκπαίδευση, τόπος διαμονής, επάγγελμα, ενδιαφέροντα κατά τον ελεύθερο χρόνο.

Β. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η σχέση των πολιτών με τους αρχαιολογικούς χώρους.

Β.1 Πληροφορείστε για θέματα που σχετίζονται με την επιστήμη της αρχαιολογίας;

Β.2 Πραγματοποιείτε επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, αν ναι με ποια συχνότητα, αν όχι γιατί;

Β.3 Με ποια αφορμή επισκέπτεστε αρχαιολογικούς χώρους (για ενημέρωση, εκδρομή με φίλους/οικογένεια κ.λ.π.);

Β.4 Τι θυμάστε ποιο έντονα από αυτές τις επισκέψεις;

(το μνημείο, την ξενάγηση, τις πολυμεσικές εφαρμογές, το περιβάλλον)

Β.5 Τι συναισθήματα σας δημιούργησαν οι επισκέψεις αυτές;

(ενδιαφέρον, συγκίνηση, θαυμασμό, απορία, κούραση, αδιαφορία κ.ά.)

Γ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η σχέση των πολιτών με τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής τους.

Γ.1 Έχετε επισκεφτεί τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής; Ποιους χώρους, με ποια αφορμή και ποιες ήταν οι αντιδράσεις σας;

Γ.2 Σας εντυπωσίασε κάτι από αυτήν την επίσκεψη (θετικό ή αρνητικό);

Γ.3 Έχετε ενημερωθεί με κάποιο τρόπο για τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής (έντυπο υλικό, μέσα μαζικής ενημέρωσης, διαδίκτυο);

Γ.4 Έχετε παρακολουθήσει τις ανασκαφές ή την αποκατάσταση των μνημείων της περιοχής σας με κάποιο τρόπο;

Γ.5 Είναι εύκολο να επισκεφτείτε τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής σας (αν όχι θα σας ενδιέφερε η εύκολη προσβασιμότητα);

Γ.6 Τι θα σας άρεσε να περιλαμβάνουν οι συγκεκριμένοι αρχαιολογικοί χώροι; (διαδρομές, χάρτη, ενημερωτικό υλικό, φυλλάδια, εικόνες και βίντεο με αναπαραστάσεις, ακουστικά ξενάγησης, εκπαιδευτικές δραστηριότητες, κ.ά.);

Δ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η επικοινωνιακή σχέση των πολιτών με τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Δ.1 Ποια ζητήματα σας ενδιαφέρουν σχετικά με τον αρχαίο πολιτισμό;
(η ιστορία, η αρχιτεκτονική των μνημείων, η κοινωνική οργάνωση, η καθημερινή ζωή, η μυθολογία κ.ά.)

Δ.2 Τι δεν κατανοείτε σχετικά με τον αρχαίο πολιτισμό;
(εποχές, χρονολόγηση, τεχνολογία/τεχνογνωσία, αντικείμενα, γλώσσα, ήθη και έθιμα κ.ά.)

Δ.3 Τι θα θέλατε να μάθετε για τον αρχαιολογικό χώρο της περιοχής σας;
(πότε δημιουργήθηκε, πώς ήταν η ζωή στην αρχαιότητα κ.ά.)

Ε. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η γνώμη των πολιτών για το ρόλο των αρχαιολογικών χώρων στη ζωή της τοπικής κοινωνίας και η διερεύνηση της προδιάθεσής τους για συμμετοχή στις πολιτιστικές δραστηριότητες του Δήμου.

Ε.1 Ποιος θεωρείται ότι είναι ο ρόλος των αρχαιολογικών χώρων στη ζωή μιας πόλης, όπως το Λαύριο;
(ιστορικός, οικονομικός, τουριστικός, αισθητικός, εκπαιδευτικός, ανασταλτικός κ.ά.)

Ε.2 Ποια η γνώμη σας για μία μελλοντική επέμβαση ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής;

Ε.3 Πιστεύετε ότι θα μπορούσε η τοπική κοινωνία να συμμετάσχει στην κίνηση αυτή, αν ναι με ποιον τρόπο;

Ε.4 Συμμετέχετε στις πολιτιστικές δραστηριότητες του Δήμου και με ποιο τρόπο;
(ως θεατής, ως εθελοντής, ως δημιουργός κ.ά.)

Ε.5 Πιστεύετε ότι ο Δήμος θα μπορούσε να δραστηριοποιηθεί ακόμα περισσότερο και αν ναι με ποιο τρόπο;

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΛΑΥΡΙΟΥ

Α. Δημογραφικές ερωτήσεις

Α.1 Όνομα, ηλικία, εκπαίδευση, τόπος διαμονής, οργανική θέση, ενδιαφέροντα κατά τον ελεύθερο χρόνο.

Β. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η σχέση του σχολείου με τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής.

Β.1 Πραγματοποιείτε με το σχολείο επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία; Πόσο συχνά, με ποια κριτήρια και με ποιες αφορμές;

Β.2 Έχετε συμμετάσχει με την τάξη σας σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα που έχει πραγματοποιηθεί εντός ενός αρχαιολογικού χώρου;

Β.3 Πραγματοποιείτε στην τάξη εκπαιδευτικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τον αρχαίο πολιτισμό και την επιστήμη της αρχαιολογίας;

Β.4 Έχετε επισκεφτεί με τους μαθητές τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής; Ποιους χώρους και ποιες ήταν οι αντιδράσεις των μαθητών;

Β.5 Έχετε ενημερωθεί με κάποιο τρόπο για τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής (έντυπο υλικό, μέσα μαζικής ενημέρωσης, διαδίκτυο);

Γ. Ερευνητικό Ερώτημα:
Η γνώμη των εκπαιδευτικών για τη σχέση των μαθητών με την επιστήμη της αρχαιολογίας.

Γ.1 Ποια θεωρείτε ή έχετε παρατηρήσει ότι είναι η στάση των μαθητών απέναντι στον αρχαίο πολιτισμό του Ελλαδικού χώρου, αλλά και απέναντι σε άλλους αρχαίους πολιτισμούς;

Γ.2 Διαπιστώνετε την αναπαραγωγή κάποιων στερεοτύπων από το παρελθόν; Ποια είναι αυτά;

Γ.3 Οι μαθητές σας έχουν παρατηρήσει ανάλογα ή άλλα στερεότυπα;

Δ. Ερευνητικό Ερώτημα:
Η επικοινωνιακή σχέση των εκπαιδευτικών με τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Δ.1 Ποιες είναι οι σκέψεις και τα συναισθήματά σας όταν στέκεστε μπροστά σε ένα αρχαιολογικό εύρημα;

Δ.2 Ποια αξία θα κινούσε περισσότερο το ενδιαφέρον σας σε ένα αρχαιολογικό εύρημα: η ιστορική, η κοινωνική, η επιστημονική, η αισθητική, η ιδεολογική, η ανθρωπολογική; Αναφερθείτε με σειρά προτεραιότητας.

Δ.3 Πως αντιλαμβάνεστε ένα αρχαιολογικό εύρημα: α) ως ένα έργο τέχνης ή β) ως φορέα μηνυμάτων και πληροφορίας;

Δ.4 Τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος μας αφηγούνται την ιστορία των ανθρώπων που τα δημιούργησαν και τα χρησιμοποίησαν. Ποια ερωτήματα θα προβάλλατε εσείς σε αυτά τα αρχαιολογικά κατάλοιπα;

Ε. Ερευνητικό Ερώτημα:
Η γνώμη των εκπαιδευτικών για τη βελτίωση ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της περιοχής.

Ε.1 Πώς θα επηρέαζε το περιβάλλον και τη λειτουργία του σχολείου μία μελλοντική επέμβαση ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Λαυρεωτικής;
Ε.2 Τι βρίσκετε ενδιαφέρον σε έναν αρχαιολογικό χώρο;
Ε.3 Θα σας ενδιέφερε μία πρόταση ανάδειξης, η οποία θα περιελάμβανε συγκεκριμένες πορείες εντός του αρχαιολογικού χώρου;
Ε.4 Θεωρείτε ενδιαφέρουσες άλλες δραστηριότητες, όπως η ακουστική ξενάγηση και η χρήση προβολών στον αρχαιολογικό χώρο;
Ε.5 Θα μπορούσατε να αναφέρετε παραδείγματα αρχαιολογικών χώρων που έχετε επισκεφτεί και των οποίων ο τρόπος ανάδειξης σας ικανοποίησε;

ΣΤ. Ερευνητικό Ερώτημα:
Η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην ενίσχυση του ενδιαφέροντος των μαθητών για τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής.

ΣΤ.1 Πώς θα αξιοποιούσατε την τοπική ιστορία για να ενισχύσετε τη μαθησιακή διαδικασία;

ΣΤ.2 Πώς θα μπορούσατε να προετοιμάσετε τους μαθητές σας πριν από την επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο;

ΣΤ.3 Τι δραστηριότητες θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν στην τάξη μετά την επίσκεψη;

ΣΤ.4 Τι τεχνολογικά μέσα και εφαρμογές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για να κινήσουν το ενδιαφέρον της μαθητικής κοινότητας γύρω από την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους;

Ζ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η γνώμη των εκπαιδευτικών για τον ρόλο των αρχαιολογικών χώρων στην τοπική κοινωνία.

Ζ.1 Ποιος είναι ο ρόλος ενός σημαντικού αρχαιολογικού χώρου στη ζωή μιας μικρής πόλης, όπως το Λαύριο;

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΛΑΥΡΙΟΥ

Α. Δημογραφικές ερωτήσεις

Α.1 Όνομα, ηλικία, τάξη, ενδιαφέροντα κατά τον ελεύθερο χρόνο.

Β. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η σχέση των μαθητών με τους αρχαιολογικούς χώρους.

Β.1 Σας ενδιαφέρει η επιστήμη της αρχαιολογίας;

Β.2 Πραγματοποιείτε επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, αν ναι με ποια συχνότητα, αν όχι γιατί;

Β.3 Με ποια αφορμή επισκέπτεστε αρχαιολογικούς χώρους (εκδρομή με το σχολείο, με φίλους, με την οικογένεια);

Β.4 Τι θυμάστε ποιο έντονα από αυτές τις επισκέψεις;

(το μνημείο, την ξενάγηση, τις πολυμεσικές εφαρμογές, το περιβάλλον)

Β.5 Τι συναισθήματα σας δημιούργησαν οι επισκέψεις αυτές;

(ενδιαφέρον, συγκίνηση, θαυμασμό, απορία, κούραση, αδιαφορία κ.ά.)

Γ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η σχέση των μαθητών με τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής τους.

Γ.1 Έχετε επισκεφτεί τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής; Ποιους χώρους, με ποια αφορμή και ποιες ήταν οι αντιδράσεις σας;

Γ.2 Σας εντυπωσίασε κάτι από αυτήν την επίσκεψη (θετικό ή αρνητικό) ;

Γ.3 Έχετε ενημερωθεί με κάποιο τρόπο για τους αρχαιολογικούς χώρους της Λαυρεωτικής (έντυπο υλικό, μέσα μαζικής ενημέρωσης, διαδίκτυο);

Γ.4 Θα μπορούσατε να παρουσιάσετε σε έναν συνομήλικό σας από άλλο Δήμο, ή χώρα, τα αρχαιολογικά μνημεία της περιοχής σας; Θα θέλατε να το κάνετε αν σας δινόταν η ευκαιρία;

Δ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Οι προσδοκίες των μαθητών από τους αρχαιολογικούς χώρους.

Δ.1 Ποια ζητήματα σας ενδιαφέρουν σχετικά με τον αρχαίο πολιτισμό;
(η ιστορία, η αρχιτεκτονική των μνημείων, η κοινωνική οργάνωση, η καθημερινή ζωή, η μυθολογία, η τέχνη κ.ά.)

Δ.2 Τι δεν σας φαίνεται κατανοητό σχετικά με τον αρχαίο πολιτισμό;
(εποχές, χρονολόγηση, τεχνολογία/τεχνογνωσία, αντικείμενα, γλώσσα, ήθη και έθιμα κ.ά.)

Δ.3 Τι βρίσκετε ενδιαφέρον σε έναν αρχαιολογικό χώρο;

Δ.4 Θα μπορούσατε να αναφέρετε παραδείγματα αρχαιολογικών χώρων που έχετε επισκεφτεί και των οποίων ο τρόπος ανάδειξης σας ικανοποίησε;

Δ.5 Θεωρείτε ενδιαφέρουσες δραστηριότητες, όπως η ακουστική ξενάγηση και η χρήση προβολών στον αρχαιολογικό χώρο; Τι άλλο θα σας ενδιέφερε;

Δ.6 Τι θα θέλατε να μάθετε για τον αρχαιολογικό χώρο της περιοχής σας;

(π.χ. πότε δημιουργήθηκε, πώς ήταν στην αρχαιότητα, πώς ήταν η ζωή στην αρχαιότητα κ.ά.).

Ε. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η επικοινωνιακή σχέση των μαθητών με τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Ε.1 Ποιες είναι οι σκέψεις και τα συναισθήματά σας όταν στέκεστε μπροστά σε ένα αρχαιολογικό εύρημα;

Ε.2 Τι θα σου κινούσε το ενδιαφέρον σε ένα αρχαιολογικό εύρημα: ιστορική, η κοινωνική, η επιστημονική, η αισθητική, η ιδεολογική, ή η ανθρωπολογική σημασία του; Αναφερθείτε σε αυτές τις σημασίες με σειρά προτεραιότητας.

Ε.3 Πως αντιλαμβάνεστε ένα αρχαιολογικό εύρημα: α) ως ένα έργο τέχνης ή β) ως φορέα μηνυμάτων και πληροφορία;

Ε.4 Τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος μας αφηγούνται την ιστορία των ανθρώπων που τα δημιούργησαν και τα χρησιμοποίησαν. Ποια ερωτήματα θα προβάλλατε εσείς στα αρχαιολογικά κατάλοιπα;

Ε.5 Θα σας ενδιέφερε να υπήρχε μία εφαρμογή (π.χ. video game) που να εξελίσσεται σε ένα αρχαιολογικό μνημείο της περιοχής και να σε βοηθά να μαθαίνεις παίζοντας; Αν ναι, τι σενάριο θα πρότεινες (ποιους χαρακτήρες, με τι σκοπό, σε ποιο χώρο και εποχή;).

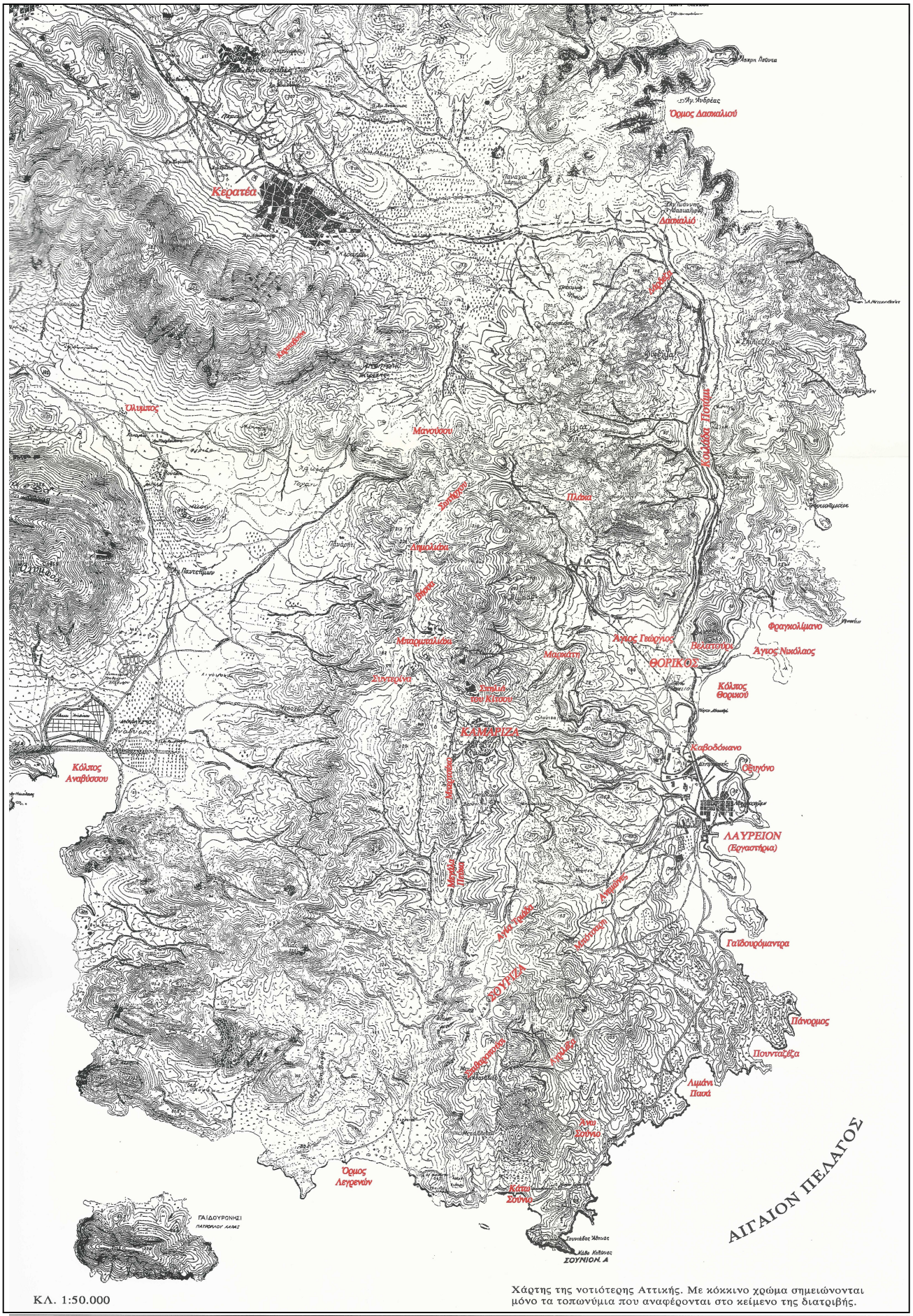
ΣΤ. Ερευνητικό Ερώτημα:

Η συμμετοχή του σχολείου στην ενίσχυση του ενδιαφέροντος των μαθητών για τους αρχαιολογικού χώρους.

ΣΤ.1 Πραγματοποιείτε με το σχολείο επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία; Πόσο συχνά, με ποια κριτήρια και με ποια αφορμή;

ΣΤ.2 Έχετε συμμετάσχει με την τάξη σας σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα που έχει πραγματοποιηθεί εντός ενός αρχαιολογικού χώρου;

ΣΤ.3 Πραγματοποιείτε στην τάξη εκπαιδευτικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τον αρχαίο πολιτισμό και την επιστήμη της αρχαιολογίας;

Χάρτης 1. Χάρτης της Αττικής με τα τοπωνύμια.